

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KAZAK TÜRKÇESİ-TÜRKİYE TÜRKÇESİ
ARASINDA AKTARMA İLE İLİŞKİLİ BAĞIMLI
BİRLEŞİK CÜMLE ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Akmaral KULMAGANBETOVA

**Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı: Yeni Türk Dili**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Alaeddin MEHMEDOĞLU

HAZİRAN-2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KAZAK TÜRKÇESİ-TÜRKİYE TÜRKÇESİ
ARASINDA AKTARMA İLE İLİŞKİLİ BAĞIMLI
BİRLEŞİK CÜMLE ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Akmaral KULMAGANBETOVA

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Türk Dili**

Bu tez ... /.../2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkaların bilimsel eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalınması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Akmaral Kulmaganbetova

02.05.2008

ÖNSÖZ

Dil, en eski insan toplulukları arasında doğmuş olup çok eski bir devire kadar uzanır. Yani, bugün yeryüzünde konuşulan diller binlerce yıldan beri, nesilden nesile kalıp gelen ve değişip gelişen anlaşma sistemleridir.

Bugün konuşulan dillerin doğuşu hakkında kesin bilgilerimiz yoktur. Ancak, yaşayan dilleri birbirleri ile ve bilinen en eski dillerle karşılaştırınca anlıyoruz ki, dünya dilleri az sayıda bir takım eski anadil'lerin farklılaşarak oluşmasından meydana gelmişlerdir.

Türkiye Türkçesinde bilim adamları tarafından çözüme kavuşturulması gereken konular vardır. Bunların başında söz dizimin büyük bir bölümünü oluşturan, birleşik cümle meselesidir. Bilim adamları ortak bir görüşte birlik sağlayamamışlar. Bazı kavramlarda birbirine zıt fikirler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmamızda Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde birleşik cümle bakımından kıyaslayarak, birleşik cümlenin oluşumu, birleşik cümlenin sınıflandırılması, birleşik cümlenin bağlanma vasıtalarını örneklerle ve cümle tahlilleri ile açıklamaya çalıştık. Bu tür çalışmalar iki lehçede var olan yakınlığı veya ortaklığı daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yapmış olduğum bu çalışmada hiçbir zaman yardımını esirgemeyen bilgi ve tecrübesiyle bana yol göstererek destek veren danışman hocam Prof. Dr. Alaeddin Mehmedoğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

02.05.2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ŞEKİL LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TÜRK LEHÇELERİNDE BİRLEŞİK CÜMLE MESELESİ	
ÜZERİNE	4
1.1. Türk Lehçelerinde Birleşik Cümle Oluşumu.....	4
1.2. Türk Lehçelerinde Birleşik Cümlelerin Sınıflandırılması.....	11
BÖLÜM 2: TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BİRLEŞİK CÜMLENİN	
SINIFLANDIRILMASI ÜZERİNE	14
2.1. Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümlenin Tanımı ve Sınıflandırılması.....	15
2.2. Prof.Dr. Muharrem Ergin'in "Türk Dil Bilgisi" nde.....	19
2.3. Prof.Dr. Tahsin Banguoğlu'nun "Türkçenin Grameri"nde.....	20
2.4. Tahir Nejat Gencan'ın "Dilbilgisi" nde.....	26
2.5. Prof.Dr. Vecihe Hatiboğlu'nun "Türkçenin Sözdizimi"nde.....	28
2.6. Prof.Dr. Kaya Bilgegil'in "Türkçe Dilbilgisi"nde.....	29
2.7. Jean Deny'nin "Türk Dili Grameri"nde.....	30
2.8. Prof.Dr. Zeynep Korkmaz'ın "Gramer Terimleri Sözlüğü"nde.....	31
2.9. Neşe Atabay, Sevgi Özel, Ayfer Çam'ın "Türkiye Türkçesinin Sözdizimi"nde.....	32
2.10. Prof.Dr. Kemal Yavuz, Prof.Dr. Kazım Yetiş, Prof.Dr. Necat Birirnci'nin "Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri"nde.....	32
2.11. Haydar Ediskun'un "Türk Dilbilgisi"nde.....	33
2.12. Prof.Dr. Leyla Karahan'ın "Türkçe Söz Dizimi-Cümle Tahlilleri" nde.....	35
2.13. Prof.Dr. Metin Karaörs'ün "Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri"nde.....	39
2.14. Fuat Bozkurt'un "Türkiye Türkçesi"nde.....	41
2.15. H.İbrahim Delice'nin "Türkçe Sözdizimi"nde.....	45
2.16. Süer Eker "Çağdaş Türk Dili"nde.....	46

2.17. Mehmet Hengirmen'in "Türkçe Dilbilgisi"nde.....	47
2.18. Raşit Keskin'in "Türkçe Dil Bilgisi – Kelime ve Cümle Tahlilleri"nde.....	52
2.19. Tufan Demir'in "Türkçe Dilbilgisi"nde.....	53

BÖLÜM 3: TÜRK DİLBİLİMCİLERİN GÖRÜŞÜ İLE KAZAK TÜRKÇESİ...54

3.1. Yard.Doç.Dr. Kenan Koç'un "Kazak Türkçesi Grameri"nde.....	54
3.2. Yard. Doç. Dr. Nergis Biray'ın "Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinde Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme"sinde....	62
3.3. Prof. Dr. M. Metin Karaörs'ün "Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi"nde.....	66

BÖLÜM 4: KAZAK TÜRKÇESİNDE BİRLEŞİK CÜMLE VE ONUN

ÇEŞİTLERİ.....72

4.1.Kazak Türkçesinde Birleşik Cümlenin Tanıtımı ve Sınıflandırılması.....	72
4.2. Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümlenin Tanıtımı.....	76
4.2.1. Şart Bağımlı Birleşik Cümle.....	79
4.2.2. Karşıt Bağımlı Birleşik Cümle.....	82
4.2.3. Karşılaştırmalı Bağımlı Birleşik Cümle.....	89
4.2.4. Zaman Bağımlı Birleşik Cümle.....	92
4.2.5. Sebep Bağımlı Birleşik Cümle.....	98
4.2.6. Hareket (Tarz) bağımlı birleşik cümle.....	100
4.2.7. Maksat Bağımlı Birleşik Cümle.....	102
4.2.8. Eş Zamanlı Bağımlı Birleşik Cümle.....	104

BÖLÜM 5: KAZAK TÜRKÇESİNDE BAĞIMLI BİRLEŞİK CÜMLE VE ONUN

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI.....107

SONUÇ VE ÖNERİLER.....125

KAYNAKLAR.....128

ÖZGEÇMİŞ.....131

KISALTMALAR

- Prof.** : Profesör
Dr. : Doktor
Doç. : Doçent
TDK : Türk Dil Kurumu
Yay. : Yayınları
Kzk.T. : Kazak Türkçesi
Azb. T. : Azerbaycan Türkçesi
s. : sayfa
v.b. : ve başka

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1: Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle Sınıflandırılması.....	78
Şekil 2: Kzk.T. Manasına Göre Bağımlı Birleşik Cümle (Sabaqtas Qurmalas Söylemniñ Mağınalıq Türleri).....	121
Şekil 3: Kzk.T. Bağımlı Birleşik Cümle (Sabaqtas Qurmalas Söylem).....	122
Şekil 4: Kzk.T. Bağımlı Birleşik Cümle (Sabaqtas Qurmalas Söylem).....	123
Şekil 5: Kzk.T. Bağımlı Birleşik Cümle (Sabaqtas Qurmalas Söylem).....	124

Tezin Başlığı: Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi Arasında Aktarma İle İlişkili Bağımlı Birleşik Cümle Üzerine Bir İnceleme

Tezin Yazarı: Akmaral Kulmaganbetova **Danışman:** Prof. Dr. Alaeddin Mehmedoğlu

Kabul tarihi: 11.06.08

Sayfa Sayısı: VI (ön kısım) + 116 (tez)

Anabilim dalı: Türk Dili ve Edebiyatı **Bilim dalı:** Yeni Türk Dili

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi arasındaki bağımlı birleşik cümle örnekleri incelenmektedir. Türkiye Türkçesinde şimdiye kadar bağımlı birleşik cümleler bilimsel açıdan yeterince araştırılmamış ve farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu çalışmada bağımlı birleşik cümle konusunda Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi örneklerle mukayese edilmiş ve Türklük biliminin son bulgularına dayalı incelemeler yapılmıştır. Bununla birlikte, Türk lehçelerinde birleşik cümlenin oluşumu ve çeşitleri araştırılmıştır. Neticede Türk dilinde ortak ve her lehçeye has değişiklikler tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesindeki farklı fikir ve görüşler araştırılmış ve bağımlı birleşik cümle ile ilgili yeni sınıflandırmalar yapılmıştır. Kazak Türkçesindeki birleşik cümlelerin Türkiye Türkçesinde yanlış terimlerle adlandırılması üzerine bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Neticede, Kazak Türkçesinin kendine has cümle yapılarıyla Türkiye Türkçesinin cümle yapıları arasındaki farkın olduğu meydana çıkmıştır. Ama bu fark yapı farkıdır. İster Kazak, ister Türkiye Türkçesi birleşik cümlelerle, o açıdan bağımlı birleşik cümlelerle zengin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi, Türk lehçeleri, birleşik cümle, bağımsız birleşik cümle, bağımlı birleşik cümle

The Title of The Thesis: A Research on Subordinate Compound Clause concerned Quotation between Kazak-Turkish and Turkish-Turkish	
Author: Akmaral Kulmaganbetova Supervisor: Prof. Dr. Alaeddin Mehmedoğlu	
Date of Acceptance: 11.06.08	Number of Pages: VI (Front side) + 116 (Thesis)
Branch of Science: Turkish Language and Literature	Science: New Turkish Language
<p>In this study,Some samples on Subordinate Compound Sentences between Kazak-Turkish and Turkish-Turkish have been being investigated. Subordinated Compound Clauses have not been investigated well enough, in the view of scientific in Turkish-Turkish so far, and different classifications were done. In this study, Kazak-Turkish according to Turkish-Turkish,have been compared on the subject of Subordinate Compound Clauses with some samples and ,some analysis have been investigated based on the last findings belong to Turcology. However,the formation(structure) and kinds of Compound Clause in Turkish dialects have been investigated. As a result, it was discovered common and some differences which belong to each dialect in Turkish Language. The different ideas and thoughts in Turkish-Turkish have been investigated and, new classifications have been categorized concerned Subordinate Compound Clause.Scientific studies have been done on calling wrong phrases in Turkish-Turkish for Compound Clauses in Kazak-Turkish. Consequently, it was found that a difference between sentence structures that belong to Kazak-Turkish and sentence structures in Turkish-Turkish. But, this difference is a structure difference.</p> <p>It was determined that both Kazak-Turkish and Turkish-Turkish are quite rich in the view of Subordinate Compound Clauses.</p>	
Key Words: Turkish-Turkish, Kazak Turkish, Turkish dialects, Compound sentence, Subordinae compound sentence	

GİRİŞ

Dünyanın en eski dillerinden biri olan Türk dili dünya üzerinde bugün çok geniş bir sahada çeşitli lehçeler ve şiveler halinde kullanılmaktadır. Bugün her lehçe ve şive kendi sınırları içerisinde dallanıp budaklanmış haldedir.

Türk dili lehçe sınıflamasında:

- 1) Oğuz-Türkmen grubu veya Güney-Batı Türkçesi
- 2) Kıpçak grubu veya Kuzey-Batı Türkçesi
- 3) Doğu-Türkçesi veya Kuzey-Doğu Türkçesi

şeklinde üç ana grup oluşturduğu için, her bir grup içinde yer alan lehçeler birbirlerinin çok yakın dallarıdır.

Kazak Türkçesinin bağlı olduğu çağdaş Kıpçak Türkçesi, Türk lehçe grupları arasında, ayrıldığı kollar ve konuşanlarının sayısı açısından en geniş olanıdır. Bu lehçe grubuna konuşanlarının yaşadığı coğrafya göz önünde bulundurulmak suretiyle yaygın olarak Kuzey-Batı Türk lehçeleri grubu da denilmektedir.

Kazak Türkçesinin yanısıra, çağdaş Kıpçak grubuna dahil olan diğer lehçeler; Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Nogay Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Karayım Türkçesi, Karaçay Türkçesi, Balkar Türkçesi ve Kumuk Türkçesidir. Kazak Türkçesi bugün dağınık olarak Kazakistan, Çin, Özbekistan, Türkmenistan, Moğolistan gibi bölgelerde yaşayan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır. Kazak Türkçesi, Kıpçak lehçelerinden en çok Karakalpak ve Nogay lehçeleriyle benzerlik göstermektedir. 26 Ağustos 1920'de SSCB'ye bağlı olan Kazakistan, birliğin dağılmasından sonra, 1991'de bağımsız Türk cumhuriyetinden biri oldu. Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasının üzerinden uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen, Türkiye'de konuyla ilgili kapsamlı ve nitelikli bir çalışmanın yapılmamasını bir eksiklik olarak görüyoruz. Bu çalışmamızda, iki lehçenin karşılaştırma şeklinde yapılan grameri bu sahanın araştırılmasında faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Çalışmanın amacı

Türkiye Türkçesinde birleşik cümle ve onun türleri olan bağımsız ve bağımlı birleşik cümleler üzerine şimdiye kadar yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Belirli birkaç kaynak eserin dışında konu ile ilgili çalışmalarda da metod birliği bulunmamaktadır. Bunun için de bu alanda birbirine zıt fikirler söylenmektedir. Bu çalışmada iki lehçenin de gramerlerinde bazı dilcilerin birleşik cümle ögeli basit cümleleri bilim dünyasına birleşik cümle gibi sunulması ve Türk dilcilerinin Kazak Türkçesinin sözdizimini Türkiye Türkçesi gramerine göre aktarılması gibi konularda aydınlık getirmek hedef tutulmuştur. Bu sebeple, biz bu çalışmamızda Kıpçak Türkçesinin içinde yer alan Kazak Türkçesi ile Oğuz Türkçesinin bir kolu olan Türkiye Türkçesinin birleşik cümle kavramı, sınıflandırılması ve kuruluşu bakımından kıyaslama yapılarak benzer, ortak ve farklı yönlerini incelemek amacıyla “Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi arasında aktarma ile ilişkili bağımlı birleşik cümle üzerine bir inceleme” konusunu ele aldık.

Çalışmanın önemi

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki birleşik cümleler incelenip, çeşitleri bakımından mukayese edilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde genel olarak Türk lehçelerinde birleşik cümlenin oluşumu, çeşitleri ve karşılığı verilmiştir. Diğer bölümlerde Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde birleşik cümle kavramı, birleşik cümle sınıflandırılması, bağımlı birleşik cümlede yardımcı cümlenin temel cümleye bağlanma yolları yer almaktadır. Çünkü Türkiye Türkçesinde bilimsel açıdan yeterli çalışmaların yapılmaması nedeniyle, birleşik cümlenin yapısı ve sınıflandırılması konusunda muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Neticede yanlış olarak birleşik cümle ögeli basit cümleler bilim dünyasına birleşik cümle gibi sunuluyor. Aynı zamanda basit cümle ile birleşik cümlenin sınırları karıştırılıyor. Bu da çeşitli yanlışmalara ve kavram kargaşasına sebep oluyor.

Ayrıca bu çalışmada, Türk dilcilerinin Kazak Türkçesinin birleşik cümle üzerinde yapılan incelemeleri ortaya koyarak karşılaştırma yapıldı.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinin sözdizimi geniş bir konu olduğundan dolayı, bu çalışma, ağırlıklı olarak birleşik cümlenin bir kısmı olan bağımlı birleşik cümle üzerinde yapılmıştır.

İzlenen yöntemler

“Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi arasında aktarma ile ilişkili bağımlı birleşik cümle üzerine bir inceleme” adlı çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türk lehçelerinde birleşik cümlenin oluşumu, çeşitleri ve karşılığı verilmektedir. Türkiye Türkçesinde bağımlı birleşik cümleler yeterince incelenmediğinden, temel ve yardımcı cümlelerin sınırları belirlenmediği ve birbirine nasıl bağlandığı araştırılmadığından, bazı gramer terim ve anlayışları değişik adlarla takdim edilmektedir. Bu sebeple, ikinci bölümde dilcilerin Türkiye Türkçesinde birleşik cümle kavramı ve birleşik cümle sınıflandırılma konusunda tanıtım, yaklaşım ve görüşleri sunulmaktadır. Üçüncü bölümde Türk dilcilerinin Kazak Türkçesinin birleşik cümle üzerinde yapılan incelemeleri ortaya koyarak, sınıflandırma ve terimler aktarmasında yapılan bazı yanlışları düzelttik. Dördüncü bölümde Kazak Türkçesinde birleşik cümlenin bir kısmı olan bağımlı birleşik cümlenin tanıtımı ve sınıflandırılması örneklerle açıklanarak ele alınmış. Çalışmamızın son bölümünde, Kazak Türkçesindeki bağımlı birleşik cümle türleri Türkiye Türkçesine göre karşılaştırılmıştır.

BÖLÜM 1: TÜRK LEHÇELERİNDE BİRLEŞİK CÜMLE MESELESİ ÜZERİNE

1.1. Türk Lehçelerinde Birleşik Cümle Oluşumu

Birleşik cümleler iki ya da daha fazla basit cümlelerin birleşmesinden oluşup, birleşik tefekkürü ifade eder. Birleşik cümleleri oluşturan basit cümleler gramer ve anlam bakımından birbirleriyle bağlanır.

Birleşik cümlenin sentaksı basit cümlelerin kendi aralarında devam edip, birleşik tefekkürü ifade etmek yolundaki gramerlik yöntemleri araştırır.

Türk lehçelerinin birleşik cümle sentaksı XX yüzyılın 50. yıllarında araştırılıp, belli bir sisteme girildi. Birleşik cümle ile ilgili birçok ilmi araştırmalar yayınlandı. Neticede birleşik cümleler bilgisinin esas objesine dönülüp, onun kuruluş yöntemleri, bağlanma yöntemleri, çeşitleri incelendi.

Birleşik cümlelere Kazak Türkçesinde- “qurmalas söylem”, Azerbaycan Türkçesinde- “mürekkeb cümle”, Karakalpak Türkçesinde –“kospa gap”, Kırgız Türkçesinde – “tataal süylöm ”, Özbek Türkçesinde – “kuşma gap”, Uygur Türkçesinde – “koşma jümlä”, Türkmen Türkçesinde – “goşma sözlemler” denir.

Karşılaştırılan dillerde birleşik cümlelerin adlandırılması da, araştırma objeleri de birbirine benzer, farklılıklarına göre ortak noktaları daha belirgindir. Türk dillerinin birleşik cümleler hakkındaki araştırmalar birbirini tamamlayıp, bazı çelişkili meseleleri ilmi temelde çözmeye yardımcı olur.

Birleşik cümleleri oluşturan basit cümleler bağımsız - eşit hukuklu ve bağımlı – biri diğerine bağlı olabilir. Basit cümle ilişkilerinin böyle çeşitli olması onların alakaları ve yöntemlerinin çeşitliliğindedir.

Özbek Türkçesinde birleşik cümleleri oluşturan basit cümleler birbiriyle şu yöntemlerle birleşiyorlar.

- 1) gramer araçlar
- 2) tonlama ve tertip
- 3) leksik araçlar

Yazar leksik yöntemlere, vakt (zaman), payt (belirli zaman), yıl (yıl), sibabli (sebepli), natijada (neticede), gibi terimleri dahil ediyor.

“Kazak Dili” dilbilgisinde şu yöntemler gösterilmiş:

- a) birleşik cümleyi oluşturan basit cümlelerin ilkinin yüklemine düzensiz şekilde söylenmesi aracılığıyla
- b) basit cümleler arasında veya içinde bağlaç ya da bağlaç anlamlı kelimelerin gelmesi aracılığıyla
- c) tonlama birliği aracılığıyla
- d) birleşik cümle kısımlarının söz dizimi aracılığıyla

Birleşik cümlelerin bağımsız, bağımlı olarak birleşen türlerinden her biri Türk dillerinde geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Örnekler:

Kazak Türkçesi

Zipa qolönerşiler uçilişesine tüsedı, sebebi soğıs künderi qaladan-qalağa köşip jürıp oqı almay qalğan. (S.Mukanov)

Zipa, zanaatkâr meslek okulunu kazanıyor, çünkü savaş günlerinde bir şehirden bir şehre taşınarak eğitim alamamış.

Uaqıt bosqa ötpeu üşin qajet bolğannıñ bärin isteymiz (L. J.).

Zaman boşuna gitmemesi için lazım olan her şeyi yaparız.

Halıqtñ tili joyılsa, halıqtñ da joq bolğanı (“Qazaq ädebiyeti”).

Bir milletin dili kaybolursa, o milletin kendisinin de kaybolmasıdır.

Torpaqtı sol arada bireu salıp aldı da, aqşasın Ästi qaltasına saldı(S. Mukanov).

Danayı o arada birisi satın aldı ve Asti parayı cebine koydu.

Kırgız Türkçesi

Kakıldak kolhozun jaş buhgalteri Batıştı al dep sunuş kıları menen, Çegirtke jim dey tüştü (T. Sıdıkbekov).

Kakıldak kolhozunun genç muhasebecisi Batıştı al diye teklif ettiği zaman Çegirtke sustu.

Ubakıt alga qanday umtulsa, Tursun da dal oşonday umtula berdi (N. Baytemirov).

Zaman ne kadar çabuk geçiyorsa, Tursun da ona ayak uydurmaya çalıştı.

Kışında sırkoolop töşöktö catkanımda, ölümdön ança korkkon cokmun, acal cetse, kayaşa kılбай, şır ele cürüp ketmekmin (Ç. Aytmatov).

Kışın hastalanıp yatakta yattığımda ölümden o kadar korkmamıştım, ecel gelirse, karşı koymadan hemen onunla gitmek niyetindeydim.

Özbek Türkçesi

Kim birovga çukur qazisa, unga uzi yiqiladi (Atasöz).

Kim birisine çukur kazarsa, oraya kendisi düşer.

Kun qizib bordi-yu, osmondan bir tomçi nam tuşmadi (Ş. Raşidov).

Hava ısındı, gökten bir damla yağmur düşmedi.

Ägär men ministr bolgänimdä edi, heç ikkilänmay Esanbayni özimgä yardımçi qilib algän boläldim.

Eğer ben bakan olsaydım, hiç tereddüt etmeden Esenbay'ı kendime yardımcı yapardım.

Halq seni himayä qılmäsa, buning üçün sen halqdän öpkälämä (Nevai).

Halk seni desteklemezse, bundan dolayı sen halka öfkelenme.

Türkmen Türkçesi

Ey, han aga, sen bir meniñ iñ govı göryän adamım bolan soñ, meñ saña bir sır aytmaga mejbur boyların(A. Durdıyev).

Ey, han ağa, sen benim en yakın gördüğüm adam olduğun için, ben sana bir sır söylemeye mecbur oldum.

Asmanıñ yüzi açıldı ve bulutlarıñ iñ soñkı bölegi gözetimde eräp, gözden gayıp boldı (B. Seytäkov).

Gökyüzü açıldı ve bulutların en son kısmı gözüümün önünde erip, gözden kayıboldu.

Öten ağşam gün gürlledi, yıldırım çaktı ve yağış yağdı (“Häzirki Türkmen dili”).

Geçen akşam gök gürlledi, yıldırım çaktı ve yağmur yağdı.

Bu Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen Türkçesinden alınan örnekleri birbirleriyle karşılaştırsak birleşik cümleleri oluşturan basit cümlelerin bağlanma vasıtalarının aslında birbirine benzediği anlaşılır. Mukayese edilen dillerde birleşik cümlenin yapısındaki bazı basit cümleler birbirleriyle bağlaç kelimeler, tonlama ve söz dizimi aracılığı ile de birleşmiş. Verilen örneklerde bazı basit cümleler birbirine bağlı olmayıp, kendi aralarında eşit hukukludur. Demek ki, mukayese edilen dillerde birleşik cümlelerin bağımlı ya da bağımsız türlerinin herhangi biri olsun, onların bağlanma yöntemlerinde genel bir kural olduğu anlaşılır.

Onunla birlikte birleşik cümleleri oluşturan basit cümlelerin bağlanma yöntemlerinde bazı farklılıkların olduğu da anlaşılır. Böyle farklılıklar bir dil ikinci bir dil ile mukayese edildiğinde daha iyi anlaşılır. Kazak Türkçesini Kırgız, Özbek, Uygur, Türkmen Türkçeleriyle karşılaştırsak, az veya çok sayıda bağlanma yöntemleriyle ayırt ediliyor. Bu farklılıklar, dillerin gelişme sürecinden ya da başka dillerin etkisinden ortaya çıkmış. Örneğin:

Nega ũşalarniki tuğra buladi -ku, men yolğon gapargan bũlaman (Oybek).

Niye, benim söylediklerim yalan oluyor da, bunların söyledikleri doğru oluyor.

U birinçi qaraşdayok kurdiki, Gulnor zaharlangan edi (Oybek).

O ilk baktığımda gördü ki, Gülnar zehirlenmiş.

Modern Özbek edebi dilinden verilen bu örneklerde birleşik cümleyi oluşturan basit cümleler -ku, -ki,-na alaka araçları yardımıyla birbirlerine bağlanmış. Bu alaka araçlarının Özbek dilinde -ku, Kazak dilinde -ğoy, Kırgız dilindeki, -go bağlacının fonetik varyantı olarak kullanıldığını gösterse de – şimdiki manası birinci cümlenin ikinci cümleye karşı koyması için kullanılmış. -ki, -na alaka araçları ise Arap dilinden gelmiş. Birleşik cümlelerin bağlanmasındaki bu gibi yöntemlerin farklılığı Türk dillerinin biraz uzak olan dilleriyle karşılaştırıldığında açıkça fark ediliyor. Örneğin, bu durumda Özbek Türkçesini Kazak Türkçesi ile karşılaştırsak, bazı farklılıklar belli oluyor, Uygur Türkçesiyle mukayese ettiğimiz zaman ise bu farklılıklar belli olmuyor. Özbek dilinde böyle alaka araçların kullanılması, birleşik cümlelerin kuruluşunu ve anlamını da etkilediği anlaşılıyor.

U birinçi qaraşdayok kurdiki, Gulnor zaharlangan edi (Oybek).

O ilk baktığında gördü ki, Gülnar zehirlenmiş

Bunun gibi Türkmen Türkçesindeki birleşik cümlelerin bağlanma yöntemlerinde bazı farklılıklar olduğu anlaşılıyor.

Meniñ kimdigimi mıhmana tanatdıñ, a mıhmanıñ kimdigini maña tanatmadıñ.

Benim kim olduğumu misafire tanıttın, misafirin kim olduğunu ise bana tanıtmadın.

Gış günleri kä kün çikär, kä hova bulutlaşyar-da, yagın yagar (“Türkmen dili”).

Kış günleri bir güneş çıkar, hava bulutlanır ve yağmur yağar.

Kazak Türkçesini Karakalpak Türkçesiyle karşılaştırsak, birleşik cümlelerin meydana gelme yönteminin birbirine çok benzediğini görürüz. Buna rağmen, Karakalpak Türkçesini Türkmen ve Özbek Türkçelerinin etkilediği belli oluyor. Örneğin:

Temir jol üstinde tuğran bir parovoz gä alğa jüredi, gä ol keyin bäsedı (J. Saparov).

Demiryolu üzerindeki lokomotif bir ileri gidiyor, bir geri gidiyor.

Türkmen dilinde:

Yaz aylarında kä yagın yagar, kä gün çıkıyar (“Türkmen diliniñ sözlüğü”).

Yaz aylarında bir yağmur yağar, bir güneş çıkar.

Bunun gibi Kırgız Türkçesi de Kazak Türkçesiyle Kıpçak grubunun içinde en yakın dil olarak sayılsa da, Kırgız Türkçesindeki birleşik cümlenin meydana çıkma yöntemlerinde bazı değişikliklerle karşılaşılır. Fakat bu yöntemler bu dilin gelişme sürecinde meydana çıkmıştır ve bu Kırgız Türkçesine has bir olay sayılır. Örneğin:

Örttöy duuldap soguş çıktı, je bugün, je ertheñ anı öçürüşkö men da jönöymün (T.Sıdıkbekov).

Ateş gibi yanarak savaş çıkarsa, ya bugün, ya yarın onu söndürmeye ben de giderim.

Keçee men tarbiyaçıga aytım ele, al süylöşkön okşoyt (N. Baytemirov).

Dün ben terbiyeciye söylemişim, galiba o konuşmuş.

Demek ki, birleşik cümleleri oluşturan basit cümlelerin birbiriyle bağlanma yöntemleri gelişmiş, onların türleri genişlemiştir. Bundan dolayı Türk dillerinde birleşik cümlelerin görevi de çoğalmıştır. Bu gelişme özellikle yazılı edebiyat ile alakalı oldu. Modern Türk dillerin her birinin edebi diline bakarsak, birleşik cümleleri geniş bir şekilde kullandığını görürüz. Dolayısıyla bütün Türk dillerinde ortak ve her dile has değişiklik de ortaya çıkmıştır. Bu - bir dili ikinci bir dil ile karşılaştırdığımızda belli oluyor. Kısacası, bazı fonetik değişiklikleri saymazsak, tüm Türk dillerine ortak bağlanma yöntemlerinin eskiden korunduğu ortaya çıkıyor. Bazı dillerde bulunan, başkalarında kullanılmayan bağlanma yöntemleri ise o dilin son kalıplaşma devrine aittir.

1.2. Türk Lehçelerinde Birleşik Cümlelerin Sınıflandırılması

Birleşik cümlelerin çoğunluğuna göz atarsak, onların kazak dilinde daha erken ele alındığını görebiliriz. 30. yıllardan başlayıp okullardaki ders kitaplarında, müfredat programlarında birleşik cümleler ile ilgili fikirler söylenmeye başladı. Bu ilk fikirleri söyleyen Q.Jubanov'dur.

O yıllardaki ilk ders kitabı S. Amanjolov'un yönetimi ile yazılan "IV yıllık dil kitabı" sayılmaktadır. Bu kitapta birleşik cümleler "**sıyısқан qurmalas söylem, qiyısқан qurmalas söylem**" olarak ikiye ayrılmıştır.

Bundan sonraki ders kitaplarında da birleşik cümleler bağımsız birleşik cümle, bağımlı birleşik cümle, karışık birleşik cümle olarak üç gruba ayrılır. Böylece birleşik cümle hakkındaki düşünceler S. Jiyenbayev, N.Sauranbayev, S Amanjolov'un kazak dili ders kitaplarında araştırılıp, açıklanıp, tamamlanır.

Kazak Türkçesinin birleşik cümleler sisteminin araştırılmasında çok emek veren bilim insanı N.T. Sauranbayev' tir. Özellikle, N.T Sauranbayev'in çok yıllık ilmi araştırmalarının sonucu olarak 1948. yılında yayınladığı "Kazak dilindeki birleşik cümleler sistemi" adlı eserinin önemi çok büyüktür.

Kazak Türkçesindeki birleşik cümleleri tarihin ve modern açıdan incelenmesinde T.R.Qordabayev'in de katkısı var. T.R.Qordabayev, birleşik cümleler ile ilgili düşünceleri tahlil ederek şöyle diyor: "Birleşik cümle hakkındaki ilim, ortaya çıktığı günden itibaren fikir çelişkilerinin, tartışmalarının neticesi olarak kalıplaşıp gelişiyor. Yukarıda isimleri söylenen bilim insanları, birinin söylemediğini diğeri söyleyip birinin eksikliğini diğeri göstererek, kazak dilinin birleşik cümleyle ilgili ilmini ilerletti " diye adil fikirleri söyleyip, kendisinin bazı sağlam düşünceleriyle zenginleştirdiğini görürüz.

T.R.Qordabayev kendi araştırmalarında birleşik cümlelerin kuruluş yöntemlerine çok önem veriyor. Hakikaten, birleşik cümleyi oluşturan basit cümlelerin birbirleriyle gramer ilişkisi onların manası ve kalıbın da etkileyebildiği şüphesizdir. Böyle dil olgularına dayanarak, basit cümlelerin birbirleriyle bağlanma usullerinin çok yönden araştırılması birleşik cümlelerin mahiyetini açıklamaya tam imkân veriyor. Son yıllarda birleşik cümleler Özbek dilinde de dikkatle incelenmeye başladı. A.N. Kononov "Özbek Dilinin Grameri" adlı eserinde birleşik cümleyi izah etti. Yazar, Özbek Türkçesindeki birleşik cümleleri bağımsız birleşik cümle, bağımlı birleşik cümle diye ikiye ayırdı. Onların bağlaçlı, bağlaçsız bağlanma yöntemleri üzerinde durdu.

1950. yıllardan itibaren birleşik cümleler ile ilgili incelemeler, değerli fikirler ortaya çıktı.

Özbek dilindeki ders kitaplarında da birleşik cümle hakkında bilgiler verildi. Birleşik cümleler "boğlanğan kuşma gap"(bağımsız birleşik cümle), "ergaşgan kuşma gap" (bağımlı birleşik cümle) olarak ikiye ayrılıyor.

G.A Abdurahmanov Özbek Türkçesindeki birleşik cümlelerin tarihini, mahiyetini, çeşitlerini, kuruluş yöntemlerini araştırdı. Yazar birleşik cümleleri aşağıdaki gibi 3 çeşitlere ayırdı.

- 1) Boğlovçisiz kuşma gaplar (Bağlaçsız birleşik cümleler)
- 2) Boğlanğan kuşma gaplar (Bağımsız birleşik cümleler)
- 3) Ergaş gapli kuşma gaplar (Bağımlı birleşik cümleler)

M. A. Askarova da Özbek Türkçesine dair birleşik cümleler, özellikle, bağımlı birleşik cümleler ile ilgili yazılan ilmi eserlerin kaynak yazarı olarak sayılır. M.A Askarova birleşik cümleleri bağımsız birleşik cümle, bağımlı birleşik cümle olarak ikiye ayırıyor fakat bağlaçsız birleşik cümle adlı sınıflandırmayı da yapma sınıflandırma diye inceledi. Bu üçüncü çeşidin yerine “**oraliq kuşma gaplar**” denilen çeşidi almayı tavsiye ediyor.

Q.Q. Sartbayev’in çalışmaları, Kırgız Türkçesindeki birleşik cümleleri incelemede, onun tabiatı ile ilgili bazı teorik münakaşa meselelerini çözmede önemli rol oynuyor.

Diğer bir önemli çalışma Z.H. Tagi- Zade’nin Azerbaycan Türkçesindeki birleşik cümle ile ilgili doktora tezidir. Z.H. Tagi- Zade birleşik cümleleri oluşturan basit cümlelerin bağlaçlı ve bağlaçsız bağlanma yöntemlerindeki tonlamanın rolünü araştırıyor. Yazar birleşik cümleleri **asintetik** (Yaz galdi, havalar istiläşdi. – *Yaz geldi, günler ısındı.*); **analitik** (Yaz galdi vâ havalar istiläşdi. – *Yaz geldi ve havalar ısındı.*); **sintetik** (O institutdan çıhanda, män galdim. – *O enstitüden çıkarken ben geldim.*) cümleler diye üç çeşide ayırıyor ve onların karşılıklı ilişkisini kendi aralarında bağlanma tonlamasını deneyerek ile araştırır. Neticede asintetik cümleler analitik türü ile karşılaştırıldığında birincisinde duraklamanın iki kat fazla, ikincisinde – tonlama etkisinin yarısının bağlaçlara kullanılıp genelde cümlenin söylenmesinin kısa bir zaman aldığı tespit edilmiş. Bunun gibi analitik ve sintetik türde gramer duraklamanın benzerliği gösterilmiş. Buradaki Z.H. Tagi- Zade’nin bazı sağlam dayanıklı fikirleri Türk dillerinin her bir araştırmacısını düşündürmesine sebep olur (Nurmahanova, 1971: 212).

Türk lehçelerinde bağımlı birleşik cümlelerin yardımcı cümlelere göre tasnifi hakkında da fikir muhtelifliği vardır. Böyle ki, E.Z Abdullayev (Azerbaycan) 16 tür, G.A. Abdurrahmanov (Özbekistan) 15 tür, Aliyev U.B. (Karaçay) 14 tür, M.A. Askarova

(Özbekistan) 14 tür, H. Baylıyev, P. Azimov, M. Hıdırov, G. Sarıyev (Türkmenistan) 7 tür, N.Z. Nacıyeva (Moskva-Azerbaycan) 15 tür, V.İ Hangildin (Tataristan) 13 tür, İ. Hasanov ve A. Şerif (Azerbaycan) 8 tür, M. Hüseyinov ve M. Şiraliyev (Azerbaycan) 7 tür, G.G. Seitbattalov (Başkurdistan) 14 tür, N.T. Sauranbayev (Kazakistan) 7 tür, Tekin Şinasi (Türkiye) 12 tür, M. Şiraliyev ve M. Hüseyinzade (Azerbaycan) 10 tür, M.Z. Zekiyev (Tataristan) 11 tür yardımcı cümle türleri gösterilir (Mehmedoğlu, 1999:757-758).

Demek ki, Türk lehçelerinin hangisi olursa olsun birleşik cümleler ile ilgili çalışmalar birbirlerin tamamlıyor, açıklıyor, inkişaf ediyor (Nurmahanova,1971:212).

BÖLÜM 2: TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BİRLEŞİK CÜMLENİN SINIFLANDIRILMASI ÜZERİNE

Dil fikrin ifadecisi olup, herhangi bir bilgiyi başkasına ulaştırmak işine hizmet ediyor. Bu görevi daha çok söz diziminin temel birimi olan cümle yerine getiriyor.

Dilde çeşitli cümle türleri mevcuttur. Bu cümleler ise belirli kanuna uygunluklarla meydana çıkmıştır. Bellidir ki, bizi ihata eden âlem daima değişir, inkişaf eder ve zenginleşir. Bu inkişaf sürecinde bilim önemli rol oynar. Daha doğrusu, toplumsal bilinç formlarından olan bilim, doğa ve toplumu kavramaya, âlemin bu ve diğer alanlarında başlayan olayları etkileyen kanunları açıklamaya yönelir.

Bilim, insan emeğini entelektüelleştirdiği gibi insanın kendisinin de formalaşmasını güçlü etkiliyor. Neticede insanın kendisi değiştikçe toplumun da değişmesi zarureti anlaşılıyor.

Toplumun hayatında gerçekleşen bu keyfiyet değişiklikleri insanın yaşamını temelli surette yenileştirir, onun kavrama gücünü ve yaratıcılık yeteneğini zenginleştirir.

Doğa ve toplum kanunlarının karşılıklı alakası ve birbirine etkisi dil için de yabancı değildir. Bu açıdan herhangi bir dilin akıcı olması, bedii taraftan rengârenk kullanım araçlarına sahiplenmesi için yüzyıllar iniş yokuşunda yeni yeni imkânlar oluşuyor. Bu yeni yaranan imkânlardan biri de düşünce sürecinin basitten birleşige doğru inkişafı ile alakalıdır.

İnsan evriminin belirli aşamasında basit cümlelerin basit şekilde birleşmesi neticesinde birleşik cümlelerin oluşum süreci dünya dillerinde aynı inkişaf devrinde başlamamıştır. Bu da doğaldır. Çünkü tarihen insanların hepsi bir yerde yaşamamıştır.

“İnsan yaşamak için yararlı olan bütün yerlere yayılmıştır.” İkinci bir taraftan, herhangi bir dilin inkişafında bilimin etkisi aynı olamazdı.

Aynıdır ki, bilimin meydana gelmesi toplumun maddi hayatının istekleriyle bağlıdır. Zaruri isteği iyileştirmeye çaba gösteren insan düşüncesine teknolojinin, maddi alakaların vs. nedenlerin inkişafı güçlü etkilemiş, onun soyutlaştırma yeteneğini güçlendirmiştir.

Prof.Dr.Elövset Zakiroğlu Abdullayev haklı olarak yazıyor: “İnsan düşüncesinin belirli inkişaf devri bağımlı birleşik cümleye olan ihtiyacı doğurur. Bunun neticesidir ki, basit cümlelerin birbiri ile birleşmesi lazım gelir ki, bu amaçla da dilin kendi materyalinden (malzemesinden) bağlayıcı araç gibi istifade olunur (Mehmedoğlu, 2001, Önsöz).

Türkiye Türkçesinde bilimsel açıdan birleşik cümle meselesinin araştırılmasına ciddi ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü Türkiye Türkçesinde söz dizimi üzerinde çalışan dilciler bu konuda değişik, hatta birbirine zıt değerlendirmeler yapmışlardır. Neticede basit ve birleşik cümlelerin sınırları ilmi temellere dayalı belirlenmemiş, birleşik cümleye bir taraflı, eksik tarifler verilmiştir. Bize göre en acıklı tarafı ondan ibarettir ki, birleşik cümlelerin türleri birbirine karıştırılmış ve çeşitli adlarla adlandırılmıştır. Hatta birleşik cümle adı bile *1. Mürekkep cümle, 2. Karmaşık cümle, 3. Bileşik cümle, 4. Birleşik tümce, 5. Birleşik cümle* gibi farklı farklı terimlerle takdim ediliyor (Mehmedoğlu, 2005:1).

2.1.Birleşik Cümlelerin Tanımı ve Sınıflandırılması Üzerine

Tümleyen ve tümlenen önermelerden kurulmuş söz dizimine Birleşik Tümce denir (Gencan Tahir Nejat,1966:87).

Birleşik cümle bir asıl cümle ile onun manasını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden teşekkül eder (Engin Muharrem, 1977:389).

Birleşik cümle, içinde bir tek temel yargıyla yeteri kadar yan yargı bulunan bir cümledir (Ediskun Haydar, 1988-381).

Bir ana cümle ile onun anlamını tamamlayan bir veya birkaç yardımcı cümleden oluşan cümle (Topaloğlu Ahmet, 1989:42).

Birleşik cümle: Bu tür cümlelerde ise, birden çok yargı vardır. Yargılardan biri esas cümlelerin yargısıdır. Ötekiler ise, bu esas cümleyi çeşitli yönlerden tamamlar ve açıklığa kavuştururlar. Yan yargılar esas yargıyı anlam yönünden tamamlayıcılarıdır.

Birleşik cümlelerde bir esas cümle, bir de yan cümleler vardır (Zülfikar Hamza, 1995:142).

İçinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile temel cümleyi anlam ve görev bakımından tamamlayan, fiili çekimli olan ve değişik yapı özelliklerine sahip bulunan bir veya daha fazla yan cümlelerden oluşmuş cümle türü (Korkmaz Zeynep, 1992:26).

Birleşik cümle bir asıl bir de yardımcı cümle olmak üzere en az iki cümleden meydana gelen bir cümle şeklidir (Karaörs M. Metin, 1993:48).

Birleşik cümle, bir ana cümle ve cümlelerin anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümle ile kurulur (Karahana Leyla,1999:61).

Birleşik cümle: Bir ana cümle ile bu cümlelerin anlamını tamamlayan yardımcı cümle veya cümlelerin oluşturduğu cümlelerdir (Özkan Mustafa, Esin Osman, Tören Hatice, 2001:588).

Birleşik cümle: İçinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile temel cümleyi anlam ve görev bakımından tamamlayan, fiili çekimli olan ve değişik yapı özelliklerine sahip bulunan bir veya daha fazla yan cümleden oluşmuş cümle türüdür (İsmail Doğan, 2000:133).

Türkiye Türkçesinde yapılarına göre cümlelerin sınıflandırılmasında da değişik fikirler mevcuttur. Şöyle ki, Türkiye Türkçesinde cümleler yapılarına göre **iki, üç, dört ve beş** yere bölünerek aşağıdaki gibi adlandırılır:

I. İki yere bölenler:

1. Basit cümle, 2. Birleşik cümle (Prof.Dr.M.Ergin, M.Kaya Bilgegil, T.Banguoğlu, Prof.Dr.A.Topaloğlu, Prof.Dr.Z.Korkmaz vb.)

II. Üç yere bölenler:

a) 1. Yalınç tümce, 2. Bağımsız önermelerden birleşmiş tümce, 3. Bileşik tümce (T.N. Gencan, "Dilbilgisi", TDK Yay., 243, İstanbul 1966, s.81-91)

b) 1. Basit cümle, 2. Bileşik cümle, 3. Şart bileşik cümle (H. Ediskun, “Türk Dilbilgisi”, remzi Kitabevi, 3. Basım, İstanbul, 1988, s. 379-386)

c) 1. Yalın cümle (basit cümle), 2. Birleşik cümle, 3. Sıralı cümle (Prof. Dr. Hamza Zülfişar, “Yapılarına göre cümle çeşitleri”, Türk Dili ve kompozisyon Bilgileri, Ankara, 1995, s. 141-144)

Prof. Dr. Hamza Zülfişar yapılarına göre cümle çeşitleri hakkında yazıyor: “Cümleler, yapılarına ve kuruluşlarına göre iki ana grup altında toplanır” (s.141). Lakin bölgede üç cümle çeşidi gösteriliyor (s.144).

d) 1. Kurallı tümce, 2. Devrik tümce, 3. Kesik tümce (N. Koç, 1996:530–558)

III. Dört yere bölenler:

a) 1. Basit cümle, 2. Birleşik cümle, 3. Bağlı cümle, 4. Sıralı cümle (Prof. Dr. Leyla Karahan, “Türkçede Söz Dizimi (Cümle Tahlilleri)”, Akçağ yay., 6. Baskı, Ankara, 1999, s.61-68)

b) 1. Basit cümle, 2. Sıralı cümle, 3. Bağlı cümle, 4. Birleşik cümle (Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. Kazım Yetiş, Prof. Dr. Necat Birinci, “Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri”, Bayrak Yay., İstanbul, 1998, s.155-157)

c) 1. Basit cümle, 2. Birleşik cümle, 3. Bağlı cümle, 4. Sıralı cümle, (“Türk Dili”, Akademi Yay., (Yard. Doç. Dr. İsmail Doğan), Rize 2000, s.133)

d) 1. Yalın cümle, 2. Bileşik cümle, 3. Sıralı cümle, 4. Girişik cümle (M. Hengirmen, “Türkçe Dilbilgisi”, Engin Yayınevi, 3. Basım, Ankara, 1998, s. 353-368)

e) 1. Yalın tümce, 2. Bileşik tümce, 3. Sıralı tümce, 4. İlgi tümcesi (R. Şimşek, “Örneklerle Türkçe Sözdizimi”, Trabzon, 1987, s.244)

IV. Beş yere bölenler:

1. Basit cümle, 2. Birleşik cümle, 3. Sıralı cümle, 4. Bağlı cümle, 5. Kesik cümle (eskiltili) cümle (Prof. Dr. Mustafa Özkan, Dr. Osman Esin, Dr. Hatice Tören, “Yüksek Öğretimde Türk Dili”, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2001, s.610)

1. Fiil cümlesi, 2. İsim cümlesi, 3. Şartlı birleşik cümle, 4. Ki'li birleşik cümle, 5. İç içe birleşik cümle.

Yard. Doç.Dr. M.Metin Karaörs (şimdi profesördür) “Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle tahlilleri” kitabının 45.sayfasında yazıyor:

“Çeşitli dil bilgisi kitaplarında cümle çeşitleri farklı şekilde tasnife tabi tutulmaktadır. Biz, Türkçenin mantıklı ve sistemleşmiş cümle çeşitlerini yukarıdaki şekilde tasnif etmeyi tercih ettik.”

Birleşik cümle hakkında yukarıda zikredilmiş tarifler ve yapılarına göre cümle tasnifleri incelendiğinde görülüyor ki, Türkiye Türkçesinde bu konular henüz kapsamlı şekilde araştırılıp açıklığa kavuşturulmamıştır. Önce tariflere dikkat edildiğinde açıkça belli oluyor ki, güya Türkiye Türkçesinde birleşik cümleler yalnız bir temel (asıl, esas, ana) cümle ile bir de yardımcı (yan) cümlelerden oluşuyor.

Bu elbette, böyle değildir. Bu tarif eksiktir. Bu tanım birleşik cümlelerin yalnız bir türünü kapsıyor.

Yapılarına göre cümlelerin sınıflandırılması meselesine geldiğimizde ise, manzara daha değişik (vahim) görünmektedir. Bu, önce cümlelerin yapılarına göre sınıflandırılması kriterinin yüzeysel belirlenmesiyle alakadardır (A.Mehmedoğlu).

2.2. Prof.Dr. Muharrem Ergin’in “Türk Dil Bilgisi” nde

Muharrem Ergin, birleşik cümleyi şu şekilde tanımlar: “Birleşik cümle bir asıl cümle ile onun manasını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden teşekkül eder.” Türkçede şartlı birleşik cümle, ki’li birleşik cümle olmak üzere başlıca iki çeşit birleşik cümle vardır. Bunlara üçüncü bir birleşik cümle çeşidi olarak iç içe birleşik cümleyi ilave etmiştir (M. Ergin, 1999:404).

Şartlı Birleşik Cümle

Bu birleşik cümle Türkçenin basit birleşik cümlesidir diye tanımlar. “Şartlı birleşik cümlede yardımcı cümle önce, asıl cümle sonra gelir ki tabii bu Türkçenin asıl unsurun tali unsurdan sonra gelmesi prensibine de uygundur. Yani şart cümlesi bütün asıl

cümleden önce gelebileceği gibi (ki normal de budur), predikatından önce olmak üzere asıl cümlelerin arasına da girebilir.”

Hava güzel olursa biz yarın gezmeye gideceğiz veya biz yarın hava güzel olursa gezmeye gideceğiz misallerinde olduğu gibi.

Ki’li Birleşik Cümle

Muharrem Ergin, ki’li birleşik cümle hakkında şunları söyler: “Yabancı asıllı olan ve Türkçe için normal olmayan bu birleşik cümle Farsça’dan geçmiş bulunan **ki** edatıyla ve onun Türkçesi olarak eskiden kullanılan **kim** edatıyla yapılan birleşik cümledir. “**ki**” ya iki fiili, iki cümleyi veya bir isimle bir fiili, bir isim unsuru ile onun izahı olan bir cümleyi birbirine bağlar. Her iki halde de **ki**’ den sonra gelen cümle yardımcı cümledir.

Ki böylece kendisinden sonra gelen yardımcı cümleyi kendisinden önce gelen unsura bağlar. Kendisinden önce gelen unsur asıl unsur olup ki’den sonraki yardımcı cümle onun izahını teşkil eder. Ki’ den önce gelen unsurun isim veya fiil olmasına göre iki çeşit ki’ li birleşik cümle vardır.

İç içe Birleşik Cümle

Bu gruba aldığı cümleleri şöyle tanımlar: “Bir cümlelerin başka bir cümle içerisine girmesi ile meydana gelen cümledir.”

Muharrem Erginin birleşik cümle sınıflandırmasına baktığımızda; bizim bağımlı birleşik cümlelerimizi ki’li birleşik cümle ve şartlı birleşik cümle içerisinde incelemiştir.

Muharrem Ergin, bağımsız birleşik cümleleri birleşik cümle sınıflandırmasına almamıştır. Bu da demek oluyor ki, bu türü birleşik cümle kabul etmemiştir. Bu sınıflandırmanın müstakil bir birleşik cümle tanımı yapılmamasından kaynaklanıyor.

2.3. Prof.Dr. Tahsin Banguoğlu’nun “Türkçenin Grameri”nde

“Anlam ve şekil ilişkileri olan birden fazla yargını bir araya gelmesiyle kurulmuş cümleye birleşik cümle denir ” (T. Banguoğlu, 1998: 546).

“Bir başcümleyi anlamca gerçekleşmesi onun varlığına bağlı bir ikincil cümleden meydana gelen birleşik cümleye ise altalta birleşik cümle (phrase composee subordonnee) deriz. Burada ikincil cümle altcümle (subordonne) adını alır. ”

Kurt kocayınca köpeklerin maskarası olurmuş.

Dağ yürümezse aptal yürür.

Bu iki örnekten birinci cümle basit, ikinci cümle birleşik cümledir. İlk cümlede tek bir yargı vardır. Tek yüklem esasına dayanmıştır. Fiilimsiler birleşik cümle oluşturmuyor. İkinci cümle ise şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir. Cümlede iki yargı vardır. Aralarında –se bağlacı ve bağımlılık tonlaması olduğunu görüyoruz.

“Birleşik cümlelerin yapılışına göre de iki çeşidini ayırt ederiz. Birincisi bir baş cümleye ona belli bir fiil çekim şekli veya bir bağlam, bir nispet zamiri ile basitçe bağlanmış bir ikincil cümleden meydana gelir. Buna *tümleme birleşik cümle* (phrase composee completive) deriz. Burada ikincil cümle dışcümle (proposition externe) adını alır. Bu dışcümle başcümlelerin üyelerinden biri olmaz, fakat anlamca bir yancümle, ya da altcümle olabilir. ”

Kedi iki yavru doğurdu, fakat yaşamadılar.

İmam konuşuyorsa cemaat dinler.

Bu iki cümleyi incelediğimizde ikisi de birleşik cümledir. Fakat birleşik cümle türü olarak farklıdır. İlk cümle bağlaçlı bağımsız birleşik cümledir. İkinci cümle şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.

“İkinci bir başcümleyle onun üyelerinden birinin yerini alan, ya da o üyeleri teşkil eden belirtme öbeklerinden birinin içine giren bir ikincil cümleden (bir yarım yargıdan) meydana gelir. Buna *karmaşık birleşik cümle* (phrase composee complexe) adını veririz. Burada ikincil cümleye içcümle (proposition interne) deriz. Anlamca da bir yancümle, ya da bir aiticümle olabilir ” (T. Banguoğlu, 1998:548).

Tahsin Banguoğlu'nun yapılarına göre cümle sınıflandırmasında eksiklikler vardır.

Şart Cümlesi

Bir başcümleye bağımlı yargı niteliğinde şart kiplerinden bir dış cümleden meydana gelen birleşik cümleye tümlene şart cümlesi (proposition conditionnelle complete) deriz. Farazi bir anlatış ifade eder. Yukarıda belirttiğimiz gibi şart cümlesinde başcümleyi şart yargısı değil, varılacak sonucu gösteren ceza yargısı teşkil eder:

Biraz da kredi bulsam, işe girişeceğim.

Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten.

Yarın ava gidecekseniz erken yatmalısınız.

Vakit varsa bir kahve içelim.

Bu örnekler bize göre birleşik cümlelerdir. Tahsin Banguoğlu, bu cümleleri ayrı bir başlık altında toplamıştır. Oysa ki, birleşik cümlelerin bağımlı birleşik cümlesi içerisinde yer alır. –sa bağlacı ve bağımlılık tonlamasıyla oluşmuştur.

Olağan şart cümlesi.

Dilimizde şart tarzının gelişmesiyle aslında bir eğilim kipi olan şart türlü zaman kavramı taşıyan şekiller kazanmış ve olağan şart cümlesi hemen yalnızca şart tarzında birleşik kiplerle yapılırlı oluşmuştur:

Pek sıkıldıysan biraz dolaş.

Dayım dönmüşse size telefon ederim

Ya ben nasıl yaşarım siz ölürseniz.

Çalışıyorsalar rahatsız etmeyelim.

Alacaksak fiyat iyidir.

Gitmeliysem masrafını versinler.

Bu cümleleri örnek olarak gösterir. –se bağlacıyla oluşur. Bunları Banguoğlu, **olağan** şart cümlesi ve **olmayısı** şart cümlesi olarak ayırmıştır. Olağan şart cümlesinde şartın gerçekleşmesi gerektiğini anlatıyor. Oysa ki, böyle bir durumda sadece anlam farklılığı çıkıyor. Bu cümlelerin hepsi bağımlı birleşik cümledir.

Olmayısı şart cümlesi:

Türkçede dilek- şart kipleri yukarıda belirttiğimiz gibi bağlaşık olmayarak dilek anlatımında kalmış, bağlaşık olarak da olmayışı şart cümleleri kuruluşuna yarar olmuşlardır. Anlam yakınlığı sebebiyle isteğin anlatma ve söylenti kipleri de öncekine paralel olarak olmayışı şart cümlesi kurarlar:

Biraz bekleseniz görüşürdünüz.

Dokunsam ağlayacak.

Sana kalsaydı işimiz dumandı.

Sorsaymışız yer varmış.

Bu cümleler de biraz önce söylediğimiz gibi bağımlı birleşik cümlelerdir. Olmayışı şart cümlesi diye bahsettiği olumsuzluk ifade eden cümledir. Yapıca değil anlamca farklılık vardır (T. Banguoğlu, 1998: 550).

İlinti Zamiri Cümlesi

Bağlam ve ilinti zamiri bahislerinde işaret ettiğimiz gibi ilinti zamiri bu iki işleyişi birleştiren bir kelime olduğu için bu anlamdaki cümle türlü bağlam cümlelerinde olduğu üzere bağlamsız yapılaşa müsaittir. Sadece yan yana özel bir yükselen tonla bağlanmış olan iki yargı arasındaki anlamca ilinti ya sözün gelişine bırakılmış, ya da ipucu (indice)

Olarak başcümle üyelerinden birinin taşıdığı iyelik veya fiil zamiri ekleriyle andırılmıştır:

Bir kız severim çilli.

Bir mektup yazmış okunmuyor.

Çingeneye beylik vermişler, ilkin babasını asmış (T. Banguoğlu, 1998:552).

Bu cümlelerin hepsi farklı cümledir. Yapısına göre birincisi basit, diğerleri bağımsız birleşik cümlelerdir. İlk örnek basittir, çünkü bir yüklem esastan oluşmuştur. İkinci ve üçüncü örnekler eşit hukuklu cümlelerden oluşan, bağımsızlık tonlamasıyla bağlanan bağımsız birleşik cümlelerdir.

T. Banguoğlu **ilinti zamiri cümlesi** başlığın 1. ki ilinti cümlesi, 2. hani ilinti cümlesi olarak ikiye ayırıyor.

Bağlam Cümlesi

Çeşitli anlam ilişkileri olan yargının bir bağlamda birleşerek meydana getirdikleri cümleye bağlam cümlesi (proposition conjonctive) adını veririz. Yukarıda kurdukları ilişkilere göre çeşitlerini gösterdiğimiz bağlamlar anlamca yan yana veya altalta bağlarlar. Buna göre cümleleri yan yana bağlam cümleleri (proposition conjonktive coordonnee) ve altalta bağlam cümleleri (proposition conjonktive subordonnee) olarak iki altbölümde oluşur. Yine aynı yerde işaret ettiğimiz gibi dilimizde yaygın olan bağlamsızlık hallerine, yani bağlamsız bağlam cümlesine (proposition conjonctive asyndetique) de yerine göre yer vereceğiz. Bu sonuncularla yalnız anlamca bağlılık (dependance semantique) görülür.

1. Yan yana bağlam cümlesi:

Yan yana bağlam cümlesinde iki yargıdan biri öbürüne tabi değil sadece onunla ilişkilidir. Bu ilişkinin niteliğini bağlam belli eder. Buna göre başlıca altı türlü yan yana bağlam cümlesi ayırt ederiz. (yancümlelere göre) : 1. ulama cümlesi, 2. ayırtlama cümlesi, 3. karşıtlama cümlesi, 4. anlaşma cümlesi, 5. üsteleme cümlesi, 6. açıklama cümlesi (T. Banguoğlu, 1998: 555).

2. Altalta bağlam cümlesi

Altalta bağlam cümlesi bir başcümleyle anlamca gerçekleşmesi ona bağlı bir yan cümleden meydana gelir.

Başka bir deyimle bağlam bu ikisi arasında bir altalta bağlantı kurar. İlişkinin niteliğini bağlam belli eder. Başlıca altı türlü altalta bağlam cümlesi ayırt ederiz : 1. salt bağlam cümlesi, 2. yerverme cümlesi, 3. sebep cümlesi, 4. sonuç cümlesi, 5. amaç cümlesi, 6. şart cümlesi (T. Banguoğlu, 1998:558).

Yolcu serviliklere yol görüldüğünü anlar.

Bir Araki inci tanesi satıldığını sandılar.

Yüksel, ki yerin bu yer değildir.

Parayı beğenmedi, çünkü daha çok bekliyormuş.

Aramadığın için sana dargınmış.

Camcı gelmeyeceğine göre başkasını arayalım.

Bir karşılık göstereyim, aksi halde yapamam.

İnat etme yoksa açıkta kalırsın.

Karmaşık Birleşik Cümle

“Bu kuruluştaki esas bir başcümle ile onun üyelerinden birinin yerini tutan, ya da üye olacak bir belirtme öbeği içinde yer alan bir yarım yargının (içcümle) birleşmesidir. O zaman her iki yargı anlamca tamamlanır ve birleşik bir bütün teşkil eder” (T.Banguoğlu, 1998:562).

Karmaşık cümle diye isimlendirdiği cümle fiilimsilerle oluşmuş cümlelerdir. Fiilimsiler birleşik cümle oluşturmadığını daha önce söylemiştik. O zaman bu sınıftaki cümlelerin hepsi basit cümle diyebiliriz.

2.4. Tahir Nejat Gencan’ın “Dilbilgisi” nde

Birleşik Tümce

Tümleyen ve tümlenen önergelerden kurulmuş söz dizisine birleşik tümce denir (Gencan, 2001:153).

Kartalın beğenmediğini kargalar kapıştır (Cenap Şehabettin).

İnsan melek olsaydı, cihan cennet olurdu (Tevfik Fikret).

Örneklerin her birinde ikişer düşünce anlatılmıştır; yani her biri ikişer ikişer önermeden bileşmiştir. Bunlardan eylemsilerle ve koşullu eylemle kurulan birinci önergeler tümleyici; çekimli eylemlerle kurulan ikinci önergeler de temel önergelerdir.

Bunların ikişer önermeden bileşmiş olduklarını göstermek için eylemsilerini çekimli eylemlere çevirerek, ikişer bağımsız önerme ya da ikişer ayrı yalın tümce yapmak kolaydır:

Kartallar beğenmez; (fakat) kargalar kapıştır (Cenap Şehabettin).

Ben vücudumu millet yoluna kurban ettim. Hayatımı hamiyet fikrine tek eyledim.

Tahir Nejat Gencan, bu örneklerde açıkladığı birleşik cümle bize göre, basit cümledir. Çünkü ortada bir tane yüklem vardır. Sıfat-fiil, zarf- fiil, isim-fiil öbekleri ile birleşik cümle oluşmaz. Fiilimsiler bitimlilik bildirmez.

Önerme: Başlı başına bir tümce olmayıp başka bir önermeyi tümleyerek, ya da bir önerme ile tümlenerek bileşik tümce kurmaya yarayan söz dizisine önerme denir (Gencan, 2001:154).

Her önermede bir düşünce anlatılır.

Bileşik tümcelerde iki tür önerme vardır.

1. temel önerme
2. yan önerme

Koca Ali sendeleyerek ayağa kalktı (Ömer Seyfettin).

Tümcesinde iki ayrı şey anlatılmaktadır:

- 1) Koca Ali sendeledi.
- 2) Koca Ali bu durumda ayağa kalktı.

Tahir Nejat Gencan, bu cümleleri iki ayrı cümle olarak düşünür. İlk cümleyi yan önerme, ikinci cümleyi temel önerme olarak verir. Oysa ki, zaten bu tek bir cümledir. Bitimlilik ifade etmesi gerekir, şahıs ve zaman ekini alması gerekiyordu.

Birleşik Tümcede Önerme Sayısı.

- a) Her bileşik tümcede ancak bir çekimli eylem vardır; yani bir tek temel önerme bulunur.
- b) Bir bileşik tümcede kaç eylemsi varsa o kadar yan önerme vardır. Koşullu (şartlı) eylemler de eylemsiler gibi – yalnız yan önerme kurmaya yarar.

Temel Önerme ve Yeri.

Bileşik tümcelerde eylemlerle kurulan önermelere temel önerme denir. Temel nermeler kurallı tümcelerde son da bulunur.

Yan (bağımlı) nerme: Eylemsilerle ve koşullu (şartlı) eylemlerle kurulan önermeye yan yahut bağımlı önerme denir. Kurallı tümcelerde yan önermeler, temel önermelerden önce gelir.

Ara nerme, Arasöz: “Söze başladıktan sonra kimi kez usa, söylenmesi gereken bir düşünce geliverir ve tümcenin arasına girer. Konuşma da, yazıda da rastlanan bu açıklayıcı sözler, içinde buldukları tümcenin ögesi olamazlar.”

2.5. Prof.Dr. Vecihe Hatiboğlu’nun “Türkçenin Sözdizimi”nde

Tmceleri yüklem, yargı, yapı bakımından üç bölümde inceler. Cümleye tümce der. Prof.Dr. V. Hatiboğlu, yapı bakımından cümleyi şöyle inceler

1. yalın cümle
2. birleşik tümce
3. ara tümce
4. girişik tümce
5. sıralı tümce
6. devrik tümce
7. kesik tümce

Prof.Dr. Hatipoğlu bir veya birkaç eylemsiden ve temel cümleden oluşan cümlelere girişik cümle, anlam ile bağ kuran cümlelere sıralı cümle olarak tanımlar. Prof.Dr. Hatipoğlunun bu sınıflandırmasında ifade ettiği sıralı tümceler bize göre bağımsız birleşik cümlelerdir. Fiilimsilerle kurulmuş girişik cümleler bize göre basit cümlelerdir. Çünkü birleşik cümle kriterlerine uymuyor.

2.6. Prof.Dr. Kaya Bilgegil’in “Türkçe Dilbilgisi”nde

Prof.Dr. K. Bilgegil, birleşik cümleyi beşe ayırır:

1. girişik cümle
2. şartlı cümle
3. bağlı cümle
4. sıralı cümle
5. karmaşık cümle

Girişik birleşik cümle kısmında fiilimsilerle oluşan kısmına yan cümlecik der ve bu cümleleri birleşik cümle olarak kabul eder. Bizim –sa bağlacıyla kurulan şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümleleri şartlı birleşik cümle içerisine almıştır.

Bağlı cümleleri kendi içerisinde dokuz başlık altında inceler:

1. bağlanma (atıf) cümleleri
2. terditli cümleler
3. bölünme cümleleri
4. karşıtlık cümleleri
5. sebep (ta’lil cümleleri)
6. temsil ya da teşbih cümleleri
7. açıklama (tefsir) cümleleri
8. bölünme cümleleri
9. kıyaslama cümleleri

Prof.Dr. K.Bilgegil, ki bağlacıyla kurulan ve ara cümleyi ayrı bir başlık altında incelemiştir. Oysa ki, “ki” ile kurulan cümleleri birleşik cümle içerisinde göstermek gerekiyor.

2.7. Jean Deny'nin “Türk Dili Grameri”nde

Denny, Türk dilini incelediği kitabında cümleleri incelemiş ve bir sınıflama yapmıştır. Cümleleri üç grupta toplamıştır.

- a) bağımsız veya ana cümleler
- b) uyruk cümleler
- c) cümlesi (Deny, 1943: 744-820)

Bağımsız veya ana cümleler grubuna bizim basit cümle dediğimiz cümleleri toplar. Uyruk cümleler grubuna, bizim bağımlılık tonlaması ve ki bağlacı ile kurulmuş cümlelerimizi ayrıca şartlı bağımlı birleşik cümleleri toplar. Cümlesi başlığında fiilimsilerle kurulmuş cümleleri toplar. Ama biz fiilimsilerle kurulmuş cümleleri basit cümle kabul ettiğimizi hatırlatalım.

2.8. Prof.Dr. Zeynep Korkmaz'ın “Gramer Terimleri Sözlüğü”nde

Prof.Dr. Zeynep Korkmaz, cümleleri değişik boyutlarda sınıflandırmıştır. Yüklemine göre, yapısına göre aralarındaki bağıntıya göre... sınıflandırır (Z. Korkmaz, 2003:46). Birleşik cümleyi dört yere böler.

1. sıralı birleşik cümle
2. ki'li birleşik cümle
3. şart cümlesi
4. ilgileme cümlesi

Prof.Dr. Z. Korkmaz yalnız başlarına kullandıklarında da birer anlam taşıyan hükümlü cümlelerin yan yana gelmesiyle, noktalı virgül veya bağlaçlarla birbirine bağlanarak kurulan birleşik cümle olarak tanımlar. Bizce, bu cümleler bağlaçsız bağımsız birleşik cümlelerdir.

Prof.Dr. Z. Korkmaz, k,'l, birleşik cümleyi ki veya kim bağlacıyla oluşmuş birleşik cüöle olarak tanımlar. Oysa ki sadece ki'li cümle olarak düşünemeyiz. Çünkü bu cümleler arasında bağımlılık tonlaması oluşacaktır. Temel ve yardımcı cümle birbirine bu tonlama ile bağlanacaktır.

Prof.Dr.Z. Korkmaz, ilgi zamiri ile kurulan cümleye ilgileme cümlesi olarak tanımlamıştır.

2.9. Neşe Atabay, Sevgi Özel, Ayfer Çam'ın "Türkiye Türkçesinin Sözdizimi"nde

Cümleleri yapılarına göre sınıflandırmıştır. Taşıdıkları yargı sayısına göre ve öğelerin dizilişi açısından iki grupta inceler:

A) Yargı sayısına göre tümceler:

1. yalın tümce

2. bileşik tümce

3. aratümce

4. sıralı tümce

a) bağımsız sıralı tümce

b) bağımlı sıralı tümce

5.girişik tümce

B) Öğelerinin dizilişine göre tümceler:

1. kurallı ya da düz tümce

2. devrik tümce

3. kesik tümce (Neşe Atabay, Sevgi Özel, Ayfer Çam, 2003:93-118)

2.10. Prof.Dr. Kemal Yavuz, Prof.Dr. Kazım Yetiş, Prof.Dr. Necat Birirnci'nin

“Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri”nde

Cümleleri anlamına, yüklemine yerine, yüklemine türüne, yapısına göre dört grupta toplarlar. Yapılarına göre cümleleri şu şekilde sınıflandırır:

1. basit cümle

2. sıralı cümle

a) bağımlı sıralı cümle

b) bağımsız sıralı cümle

3. bağlı cümle

4. birleşik cümle

a) şartlı birleşik cümle

b) ki'li birleşik cümle

c) iç içe birleşik cümle (K. Yavuz, K, Yetiş, N. Birinci, 2001:155)

2.11. Haydar Ediskun'un “Türk Dilbilgisi”nde

Bileşik cümle içinde bir tek temel yargıyla yeteri kadar yan yargı bulunan bir cümledir (H. Ediskun, 2003:381).

Minareyi çalan, kılıfını hazırlar.

Haydar Ediskun verdiği bu örneği birleşik cümle olarak gösterir. Bize göre bu cümle basit cümledir. Fiilimsiler cümlenin yapısında değişiklik yapmaz.

Yan Yargı

Başka bir yargıyı tamamlayan, onu bir sonuca hazırlayan söz dizisidir. Yan yargıya, cümle bilgisinde yan cümlecik ya da bağımlı cümlecik adı verilir.

Temel Yargı

Temel yargı, yan yargıları bir sonuca bağlayan söz dizisidir. Temel yargıya, cümle bilgisinde, temel cümlecik denir.

Yan Cümleciklerin Görevi

1. girişik cümleler
2. durum ya da tarz bildiren yan cümlecikler
3. zaman bildiren yan cümlecikler
4. kıyaslama yapan yan cümlecikler
5. sebep bildiren yan cümlecik

Şart Bileşik Cümleleri

Yan cümleciği kendinden sonraki bir cümleciğin şartı, sebebi, tahmini olan birleşik cümleye şart bileşik cümlesi denir. Şart, sebep, tahmin bildiren cümleciği başlama ya da cümleye şart cümleciği; şart, sebep ya da tahminin sonucu olan cümleciği de ceza ya da sonuç cümleciği adı verilir (H.Ediskun, 2003:384). Tanımını yaptıktan sonra örnek verir:

Ne yapsam para etmeyecek.

Bu örneği Ediskun, şartlı birleşik cümle olarak verir. Bize göre de birleşik cümledir. Birleşik cümlenin şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümle içerisine girer. “sa” bağlacıyla oluşmuştur.

Biçimlerine Göre Cümleler

Sıra cümleler

Aralarında her zaman belirli bir anlam ilgisi bulunmadığı halde, söyleyişe bir kıvraklık, bir hareket ve bir duygusallık kazandırmak için, kimi basit ya da bileşik cümleler

birbirlerine (,) (;) ile bağlanıp cümleler zinciri sıra cümleler der (H.Ediskun. 2003:386). Bu cümleler bağlaçsız birleşik cümleler içinde yer alır bize göre.

Bağlı cümleler

Aralarında anlam bilgisi bulunan ya da sezilen basit ya da birleşik cümleler, birbirlerine bir bağlaçla bağlanıp cümleler zinciri oluşturabilir. Bu cümleler zincirine bağlı cümleler der. Örnek verir;

Leylak Nevruzla birlikte ufkumuza gelir ne kuşların hepsinden önce çevrenizde yerleşir.

Örneği incelediğimizde bu cümlenin bağlaçlı bağımsız cümleler grubunda olduğunu görürüz. Eşit hukuklu cümleler vardır. “ve” bağlacı ile birbirine bağlanmıştır.

2.12. Prof.Dr. Leyla Karahan’ın “Türkçe Söz Dizimi-Cümle Tahlilleri” nde

Cümleleri anlam ve yapılarına, yüklem türü ve yerine göre sınıflandırır. Yapılarına göre basit, birleşik, bağlı ve sıralı cümlelerden bahseder. Prof.Dr. Leyla Karahan’a göre, birleşik cümle, bir ana cümle ve cümlenin anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümle ile kurulur. Prof.Dr. Leyla Karahan’a göre iki tip birleşik cümle vardır: Şartlı birleşik cümle, iç içe birleşik cümle (Prof.Dr. L.Karahan, 1999:61).

Şartlı Birleşik Cümle

Bir cümlenin, bir şart cümlesi ile tamamlandığı cümledir. Şart cümlesi tek başına yargı bildirmez. Bir başka cümleyi zaman, şart, sebep ve benzetme anlamıyla tamamlar. Şart cümlesi genellikle, ana cümlenin yüklemine zarf göreviyle bağlanır, ana cümlenin içinde veya başında bulunur (Prof.Dr. L.Karahan, 1999:61). Açıklama yaptıktan sonra şu örnekleri verir:

“Bir iklimin manzarası, mimarisi ve halkı arasında halis ve tam bir ahenk varsa, orada gözlere bir vatan tablosu görünür.”

Bize göre bu cümle birleşik cümledir. Birleşik cümlenin bağımlı birleşik cümle türüne girer. Şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir. Bu örnekten sonra başka bir örnek daha verir:

“Bir ay evvel sözüümü dikleseydi başına bu felaket gelmeyecekti.”

Prof.Dr. Leyla Karahan, bu cümleyi şart birleşik cümle içerisinde inceler, bu cümle bize göre de birleşik cümledir. Ancak temel cümle ve yardımcı cümlesi vardır. Temel cümle ne zaman? sorusunu talep ediyor. Yardımcı cümle de temel cümleye bağlanıyor ve sorunun cevabını veriyor. O zaman bu cümle zaman yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.

Artık demir almak günü gelmişse zamandan meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan.

Bu cümleyi Prof.Dr. L.Karahan, şartlı birleşik cümle içerisinde inceler. Oysaki bu cümle, daha önceki örnekteki gibi, zaman yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir. Ne zaman? sorusunu temel cümle talep etmiştir. Yardımcı cümle bu soruya cevap olmuştur.

İç İçe Birleşik Cümle

Bir cümlenin herhangi bir görevle başka bir cümlenin içinde yer aldığı cümle olarak ifade eder. Yardımcı cümle, ana cümlenin bir unsuru veya o unsurun bir parçası olduğunu söyler (Prof.Dr. L.Karahan, 1999:63). Aşağıdaki örneği içi içe birleşik cümle örneği olarak verir:

O küll rengi sabahları, başımı yastıktan kaldırıncaya, alnım bulutlara çarparak ve beynin dağılacak diye korkardım.

Bu cümleye yapısı yönünden baktığımızda, karşımıza basit cümle çıkar. Çünkü bu cümlede tek bir yargı vardır ve fiilimsilerle birleşik cümle yapılmaz. Bu, öğeleri genişlemiş basit cümle örneğidir.

Bağlı Cümleler

Bağlama edatlarıyla birbirine bağlanmış cümleler topluluğu olarak ifade eder. Bu cümleler “**ki**” veya diğer bağlama edatları ile kurulduğunu söyler (Prof.Dr. L. Karahan. 1999:64). Prof.Dr. Leyla Karahan, bağlı cümle altında incelediği ki’li bağlı cümle bize göre, bağımlı birleşik cümledir. Çünkü bu örnekler “**ki**” bağımlılık bağlacı ve bağımlılık tonlamasıyla oluşan bağımlı birleşik cümlelerdir.

Ki’li Bağlı Cümleler

“**ki**” bağlama edatı ile bağlanmış cümleler olarak tanımlar. “**ki**” edatı ile bağlanan cümlelerin her biri, tek başına yargı bildiren müstakil cümleler olduğunu ifade etmektedir.

Bu yapı içinde yer alan yardımcı cümle, genellikle ana cümleyi nesne ve zarf göreviyle tamamlar. Ana cümle başta, yardımcı cümle sonda bulunduğunu bildirir (Prof.Dr. L.Karahan, 1999:64).

Gönlüm isterdi ki mazini dirilten san’at

Sana tarihi her lahza hayal ettirsin.

Bazı “ki” li bağlı cümlelerde yardımcı cümle başta, ana cümle sonda yer alır. Türkçe’nin yapısına uygun olan bu sıralanışta, yardımcı cümle ile ana cümle genellikle sebep sonuç ilişkisi ile birbirine bağlanmaktadır. Bu yapıda, yardımcı cümle zarf görevi yapar (Prof.Dr.L.Karahan, 1999:64).

Mayıs, çiçekleri etrafa öyle bir yaydı

Ki varlığım büyülenmişti en derin hazla

Prof.Dr. L. Karahan, bu iki örneği verdikten sonra yukarıdaki açıklamayı yapar. Ki’li cümleleri yapı olarak ayrı inceler. Ama ki’li cümleyi tanımlarken bir ana cümle ve onu nesne ve zarf göreviyle tanımlayan bir yardımcı cümleden bahseder. Birleşik cümleyi tanımlarken temel ve yardımcı cümleden bahseder. Bu yönüyle düşünülürse ki’li, bağlı cümle olarak ifade ettiği cümle yapısını birleşik cümle içerisinde alması gerek. Zaten bir temel bir de onu izah eden ona bağımlı cümle ortaya çıktığı için bu cümleleri bağımlı birleşik cümle içinde göstermesi lazım gelir.

Sıralı Cümleler:

Prof.Dr. Leyla Karahan, bizim bağlaçsız bağımsız birleşik cümlelerimize sıralı cümle başlığında incelemiştir. Prof.Dr. Leyla Karahan, sıralı cümleleri şöyle tanımlar: “Tek başına yargı bildiren cümlelerin bir anlam bütünlüğü içinde sıralanmasıyla meydana gelen cümleler topluluğudur .” Karahan, en az iki veya daha fazla cümleden oluşan

birbirinde virgöl veya noktalı virgülle ayrılan cümleleri sıralı cümle demektir (Prof.Dr. L.Karahan, 1999:66).

2.13. Prof.Dr. Metin Karaörs'ün “Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri”nde

Birleşik cümle

Birleşik cümle bir asıl birde yardımcı cümle olmak üzere en az iki cümleden meydana gelen bir cümle şeklidir. Yardımcı cümle asıl cümlenin manasını tamamlayan onu destekleyen ve açıklayan bir durumda bulunur.

Bu tanımlama bağımlı birleşik cümle tanımlarken, bağımsız birleşik cümle birleşik cümle sınıflandırması dışında kalmıştır. Metin Karaörs, yapı bakımından cümleleri beşe ayırır:

1. fiil cümlesi
2. isim cümlesi
3. şartlı birleşik cümle
4. ki'li birleşik cümle
5. iç içe birleşik cümle

Şartlı Birleşik Cümle

Eski Türkçe devrinden beri var olan bu cümle tipi Türkçenin asıl birleşik cümlesidir. Şart kipinin şart ifadesi bitimli bir hareket göstermeyip hüküm ifade etmediğinden tek başına cümle kuramamakta ancak istek ve temenni ifade ettiği zaman hüküm gösterip cümle haline gelebilmektedir. Şart kipinin bu durumu birleşik cümle içinde asıl cümleleri tamamlayan yardımcı cümleler kuramaya yarayan bir şekle sokmaktadır.

Şartlı birleşik cümlede şart kipindeki yardımcı cümle önce, asıl cümle sonra gelmektedir. Bu diziliş şekli Türkçenin söz dizimi kanunlarına uygun şekildedir.

Artık demir almak günü gelmişse zamandan

Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan (Yahya Kemal Beyatlı).

Ki' li Birleşik Cümle

“**ki**” edatıyla ana cümle yardımcı cümleye bağlanır. Başta asıl cümle bulunur. Daha sonra yardımcı cümle yer alır. Bu diziliş asıl unsur sonda, yardımcı unsurun başta olması şeklindeki Türkçe söz dizimine uymamaktadır. İki cümlenin arasına giren “**ki**” edatı kaldırılır ve bu cümle normal hale çevirilince bu ayrılık açıkça görülür.

Bu cümle tipinde yardımcı cümle asıl cümlenin bir açıklayıcısı veya tamamlayıcısı durumundadır. **Ki**' den önceki unsur isim ise yardımcı cümle asıl cümlenin bir unsurunun tamamlayıcısı durumuna geçer. Verdiği örneği inceleyelim:

Yunan neferleri inandılar ki, canları vücutlarında iken Anadolu toprağını terk etmek bir saadettir (Yahya Kemal Beyatlı).

Bu tanımdan yola çıkarak bu tip cümleler bize göre bağımlı birleşik cümledir. “**ki**” bağımlılık bağlacı ile kurulmuştur. Temel cümle başta, yardımcı cümle sonda yer almıştır.

İçi İçe Birleşik Cümle

Bu, bir cümlenin başka bir cümlenin içine girmesi ile meydana gelen birleşik cümledir. Bu birleşik cümlede bir cümle başka bir cümlenin bir unsuru veya cümle içinde bir isim unsuru durumunda bulunur.

2.14. Fuat Bozkurt'un “Türkiye Türkçesi”nde

Bileşik Tümce

İçinde birden çok yargı bulunan tümcelere bileşik tümce denir. Yargıların biri ana tümcenin yargısıdır. Ötekiler ise, bu tümceyi türlü yönlerden tamamlar, açıklığa kavuşturur. Birimlerden oluşan bileşik tümcelerde düşünce ve duygular birbirlerine bağımlıdır. Tümceler neden sonuç bakımından birbirine zincirlenip bağlanmıştır. Yalın

tümceye göre içerik yönünden daha zengindir birden çok yargı taşır. Türkçede yaklaşık on tür yantümce olduğu saptanır (F. Bozkurt, 2000:206).

Ayrışık Tümce

Taşıdığı yargı birimleri kolayca ayrışan tümcelere ayrışık tümceler adı verilir. Yan tümceler, ana tümceye belirgin biçimde ilişmiştir. Ayrışık tümceler şu alt başlıklarda ele alınır:

1. sıralı tümce
2. bağlı tümce
3. ki bağlaçlı tümce
4. ilgeçli tümce
5. soru ekli tümce
6. koşaçlı tümce
7. iç içe tümce
8. koşullu tümce
9. eksilteli tümce
10. arasöz / ara tümce

Sıralı Tümce

Birbirlerine virgöl, noktalı virgöl, açıklama noktası gibi noktalama işaretleri ile bağlanmış. Gerçekte bu tümceleri nokta ile kapatabiliriz. Böylece bir dizi küçük tümce ortaya çıkar. Bu tür tümcelere sıralı tümce denir (F. Bozkurt, 2000:210).

Sıralı tümceler diye sınıflandırdığı cümleler virgöl, virgülle ayrılmış cümleler olarak anlattığı cümleler, aslında bağlaçsız bağımsız cümlelerdir. Araya konan virgöl veya noktalı virgöl anlam ilişkisi ortaya çıkarır. O yüzden bunlar birleşik cümledir.

Bağlı Tümce

Türkçenin kendine özgü yapısı tümceler arasında bağlaçlara gereksinim duymaz. Ama başka dillerle etkileşime girince, bağlaçlarla oluşan cümleler ortaya çıkar. Fuat Bozkurt örnek verir.

Ne ölüye ağlar ne diriye güler.

Bu cümle bize göre, bağlaçlı bağımsız cümledir. İki eşit hukuklu cümleden oluşmuştur, bağlaçla bağlanmıştır.

“Ki” Bağlaçlı Tümce

İki bağımsız tümcenin “ki” bağlacı ile birbirine bağlanmasından oluşan tümcelerdir. Gerçekte bunlar bağımsız iki tümce konumundadır. Birinci tümce olan anatümce bir açıklamadır. Onu neden bildiren ikinci tümce izler:

İşittim ki, arkadaşımız gezmeye gidiyor.

Görüyorsunuz ki, işler yoluna girmeye başladı.

Bana öyle geliyor ki, sen bu işi başaramayacaksın.

Öyle umutsuzdu ki, hiçbir iyilik beklemiyorduk (F.Bozkurt, 2000:221).

Yukarıdaki örnekleri incelediğimizde, hepsi “ki” bağlacıyla oluşmuş bağımlı birleşik cümlelerdir. Yardımcı cümleler, temel cümlelere bağlanmıştır.

İlgeçli Tümce

İlgeçlerin ilgi işlevinde sözcükler oldukların biliyoruz. Kendinden önceki bir dil birimini, bir ada ya da tümcenin yüklemine bağlıyorlar. İlgeç gerektiğinde, bir tümceyi başka bir tümceye bağlar (F.Bozkurt, 2000:224).

Olmasa yine cebime bir şeyler saklar gibi yapıyorum.

Onu tanıdığım kadar kimseyi tanımam.

Şehre gittikten sonra kimseyi tanımaz oldu.

Bu örnekler bize göre, basit cümledir. Çünkü fiilimsiler birleşik cümle oluşturmaz.

Soru Eki (mi) Tümce

Kimi kullanımlarda soru eki ile kurulan tümceler bir olayı öğrenmek için sorulmaz. Soru eki “**mi**” değişik bir görev üstlenir.

Başı sıkıştı mı, hemen yanıma koşardı.

Yağmur yağdı mı, ortalığı bir toprak kokusu kaplardı.

Şimdi bu örneklere baktığımızda görürüz ki, “**mi**” eki iki cümleyi birbirine bağlamıştır. Ortaya zaman yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümle çıkar. Temel cümle ne zaman? sorusunu talep ediyor. “**mi**” bağlacıyla temel cümleye bağlanmaktadır.

“Değil” Koşacı Tümce

Kökende “değil ” koşacı ile ad tümceleri olumsuz yapılıdır. Bileşik tümcede ise “değil” koşacı, karşıtlık bildiren yantümce oluşturduğunu söyler.

İç İçe Tümce.

Yantümcenin kendi içinde bağımsız, bütün içinde ana tümcenin nesnesi işlevine kullanımı vardır. İç İçe tümce diye adlandırılan bu tümceler “demek ” eylemi ile kuruluyor. Sözelimi şu tümceleri düşünelim:

Çocuk annesine..... dedi.

Kendi kendime..... diyorum.

Koşullu Tümce

İki yüklemlili bileşik tümce olarak anlatır. Aşağıda verdiği örnekleri incelediğimizde bu cümlelerin şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümle olduğunu anlayabiliriz. Temel ve yardımcı cümleden oluşmuştur.

Keşke vazifem buralarda olsaydı, diyor.

Eğer kalırsa, eğer bırakılırsa...

Eksiltili Tümce

Ana öğelerinden biri eksik olan tümcelere eksilteli tümce denir. Tanımı yaptıktan sonra örnek verir:

Satılık araba (vardır)

İnsanlar konuşa konuşa (anlaşılır) , hayvanlar koklaşa koklaşa (anlaşılır).

Örnekleri incelediğimizde bu cümlelerin basit cümleler olduğunu söyleyebiliriz.

Arasöz- Aratümce

Kimi tümcelerde iki virgül, iki kısa çizgi ya da ayraç içinde gösterilen, tümceyle yapısal bağı olmayan başka sözler, başka tümceler bulunur. Bunlar söz niteliğinde ise “aratümce” adını alır (F. Bozkurt, 2000:240).

İçeriye bir erkeğin kolunda- kardeşi olduğunu ben önceden de biliyordum-girdi

Bu cümle de basit cümledir. Ayrı bir sınıflandırmada incelemek gerekmez.

2.15. H.İbrahim Delice'nin “Türkçe Sözdizimi”nde

H. İbrahim Delice, cümleyi çeşitli yönlerden ayırır. Cümleyi yapılarına göre ikiye ayırır:

1. Basit cümle

2. Birleşik cümle

a) girişik-birleşik cümle

yan cümlesi isim-fiil öbeğinden oluşan

yan cümlesi sıfat-fiilden öbeğinden oluşan

yan cümlesi zarf-fiil öbeğinden oluşan

yan cümlesi şart öbeğinden oluşan

b) iç içe birleşik cümle

c) ki'li birleşik cümle

d) karmaşık birleşik cümle (H.İ. Delice, 2003:142)

2.16. Süer Eker “Çağdaş Türk Dili”nde

Cümlelerin yapılarına, yüklem türüne, yüklem yerine, anlamına göre sınıflama yapar. Bunları kendi içinde şöyle sınıflandırır:

1. Yapısına göre

a) basit tümce

b) birleşik tümce

c) sıralı ve bağlı tümce

2. Yüklem türüne göre

a) eylem tümcesi

b) isim tümcesi

3. Yüklem yerine göre

a) kurallı tümce

b) devrik tümce

c) kesik tümce

4. Anlamına göre

a) olumlu tümce

b) olumsuz tümce

c) soru tümcesi

ç) emir tümcesi

d) ünlem tümcesi (S. Eker, 2002:480)

2.17. Mehmet Hengirmen'in "Türkçe Dilbilgisi"nde

İçinde birden çok çekimli eylem ve birden çok yargı bulunan cümlelere bileşik cümle denir. Bileşik cümlelerde bir çekimli eylem, bir temel cümle ve bu temel cümleyi tamamlayan yan cümleler bulunur (M.Hengirmen 2002: 354).

Mehmet Hengirmen, yapısına göre cümleleri dört grupta toplar:

1. yalın cümle
2. birleşik cümle
3. sıralı cümle
  - a) bağımlı sıralı cümle
  - b) bağımsız sıralı cümle
4. girişik cümle

Serpil koltuktan kalkarak pencereyi açtı.

Mehmet Hengirmen, bu cümleyi birleşik cümle olarak alır. Bu cümleyi iki cümle olarak düşünülebileceğini ifade eder. Oysa ki, bu cümle öğeleri genişlemiş basit cümledir. Fiilimsi bir yargı bildirmeyeceği için birleşik cümle kurmaz.

Birleşik cümleye bir iki örnek daha verir:

Başkalarına dostça davran ki başkaları da size dostça davransın.

Bu cümleyi Hengirmen birleşik cümle kabul eder. Bu cümle bize göre sebep yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir. Temel cümle başta, yardımcı cümle sondadır. **Ki** bağlacıyla oluşmuştur.

Sen dünyaya gülersen, dünya da sana güler.

Hengirmen, bu örneği de birleşik cümle olarak kabul eder. Bize göre de bu cümle bağımlı birleşik cümledir. **-sa** bağlacıyla kurulmuş şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.

Temel cümle: “Çekimli eylemle kurulan ve bileşik cümlede temel yargıyı taşıyan cümlelere temel cümle denir. Yan cümleler temel cümlelerden önce gelerek anlamı tamamlar. Bu nedenle temel cümle genellikle bileşik cümlelerin sonunda bulunur.”

Mehmet Hengirmen, bir cümlede bir temel cümle olduğunu ancak birden fazla yan cümle olabileceğini söyler.

Yan cümle: Mehmet Hengirmen, yan cümleyi şöyle tamamlar:

Temel cümlelerin anlamını tamamlayan ve içinde yargı bulunan cümlelere yan cümle denir.

Yan cümleler genellikle eylemsilerle, dilek-şart kipiyle, çekimle eylemlerle ve ek eylemle birleşmiş ad soylu sözlüklerle kurulduğunu söyler. Mehmet Hengirmen, birleşik cümlelerde ille de temel ve yardımcı cümle bulunması gerekmez. Birleşik cümlelerin bağımsız birleşik cümle kısmı ele alınmamıştır. Bu konunun birleşik cümle tanımlarındaki eksikliğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Mehmet Hengirmen şu örneği verir:

Bal tutan parmağını yalar.

Bu cümledeki tek bir yargı vardır ve fiilimsi kullanılmıştır. Biz fiilimsilerin bulunduğu cümleye basit cümle diyoruz. Bu cümlede temel cümle ve yardımcı cümle diye gösterdiği yerlere baktığımızda bir eksikliğin olduğunu görürüz. Bu cümle öğeleri genişlemiş basit cümle grubuna alırız. Şimdi ikinci örneğe bakalım:

Ne ekersen, onu biçersin.

Bu cümleye birleşik cümle der. Biz de bu cümleye birleşik cümle diyoruz. Nesne yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümle diyoruz. Temel cümle sonda, yardımcı cümle başta yer alır. Burada önemli bir nokta, ilk örnekteki cümle ile bu cümleyi aynı sınıflama içine alması birleşik cümle tanımlamasındaki eksikliği dikkatimizi çeker.

Birleşik cümleleri aşağıdaki gibi örneklerle gruplandırır:

Ki Bağlacıyla

Elin ağzı torba değil ki, çekip büzesin (Türk Atasözü).

Bu cümle bize göre de birleşik cümledir. “**ki**” bağımlılık bağlacıyla oluşan bağımlı birleşik cümledir. Temel cümle başta, yardımcı cümle sonda olduğunu söyleyebiliriz.

Yağmur yağsın da, varsın kerpiççi ağlasın (Türk Atasözü).

Bu cümlemiz de bağımlı birleşik cümledir, **de** bağlacı ile oluşmuştur. Temel cümle sonda, yardımcı cümle başta oluşmuş şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.

Okulu bitirdim mi, üç aylık uzun bir tatile çıkacağım.

Bu örnekte bize göre bağımlı birleşik cümledir. Zaman yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir. Temel cümle sonda, yardımcı cümle başta. “**mi**” edatı ve bağımlılık tonlaması ile oluşmuştur.

Sıralı Cümle

Anlam yakınlığı nedeniyle birbirlerine bağlanan cümlelere denir. Bazı sıralı cümleler anlam yönünden birbirlerine tamamen bağlıdır. Bazıları ise anlam yönünden birbirlerine bağımlı değildir. Genellikle anlatıma kıvraklık ve canlılık kazandırabilmek için yalın ve bileşik cümleler birbirlerine bağlanır ve sıralı cümleleri oluşturur (M.Hengirmen, 2002:357).

Sıralı cümleler, bağımlı sıralı cümleler ve bağımsız sıralı cümleler olmak üzere ikiye ayrılır.

Bağımlı sıralı cümleler

Anlam bakımından birbirini tamamlayan, öznelere, tümleçleri ya da yüklemeleri ortak olan cümlelere bağımlı sıralı cümleler denir. Bağımlı sıralı cümleler yalın ya da bileşik cümlelerin birbirine eklenmelerinden oluştuğunu söyler. Aşağıdaki örnekleri verir:

At olur, meydan olmaz; meydan olur, at olmaz (Türk Atasözü).

Söz var, iş bitirir; söz var, baş yitirir.

Bu cümleler incelendiğinde bize göre bağımsız birleşik cümleler sınıflandırması içinde yer alır. Bu grupta bağlaçsız bağımsız birleşik cümleler içindedir. Eşit hukuklu cümlelerden oluşmuş ve anlam ilişkileri kurmuştur.

Bağımsız sıralı cümleler.

Bağımsız sıralı cümleler özne, tümleç ve yüklem ortak değildir. Bu tür cümleler arasında yalnızca anlam yakınlığı vardır. Bu tanıtıma yer verdikten sonra örnekler verir:

Bahar gelmiş, ağaçlar çiçek açmış, kuşlar yuvalarından çıkmış, dereler dolup taşmıştı.

Kafes açılmış, kuş uçmuş, koltuklar devrilmiş, duvardaki tablolar yere düşmüş, akvaryum kırılmış, evin içi savaş alanına dönmüştür.

Bu cümleler bize göre bağımsız birleşik cümleler sınıflandırması içinde yer alır. Baktığımızda, eşit hukuklu basit cümleler bir araya gelmiş ve birleşik cümleyi oluşturmuştur.

Girişik Cümle:

Yan cümleleri, temel cümleye özne, nesne, tümleç olan ya da bu öğelerden birini tümleyen bileşik cümlelere girişik cümle denir. Girişik cümlelerde kimi zaman bağımsız cümleler söz içine girer ve temel cümlenin öğelerinden biri olur (M.Hengirmen, 2002:362). Mehmet Hengirmen, fiilimsilerin içinde bulunduğu cümlelere girişik cümle dediğini anlıyoruz. Oysa ki, fiilimsiler birleşik cümle oluşturmaz. Bu cümleler basit cümledir. Basit cümle ve birleşik cümleleri ayırmak için kriterlerin tam olarak belirlenememesinden kaynaklanıyor. Hengirmen'in verdiği aşağıdaki örneğe göz atalım.

Bugün fidan dikip, yarın gölgesinde oturamazsınız.

Bu örnek bize göre basit cümledir. Tek bir gramer terimi vardır. Kelime ve kelime gruplarından oluşmuştur. Cümlenin içeriğini cümle öğeleri oluşturmuştur. Fiilimsilerle oluşan cümleler asla birleşik cümle olamaz.

Mehmet Hengirmen, girişik cümle ile birleşik cümlenin birbirine çok benzediği ve birbirine çok karıştırıldığını söyler. Bize göre bu doğru değildir. Çünkü birleşik cümle ve basit cümle birbirinden çok farklıdır. M. Hengirmen'in girişik cümle dediği basit cümledir.

2.18. Raşit Keskin'in "Türkçe Dil Bilgisi – Kelime ve Cümle Tahlilleri"nde

Kitabında cümleleri dört gruba toplamıştır. Bunlar:

1. Anlamına göre cümleler

- a) olumlu cümle
- b) olumsuz cümle
- c) soru cümlesi

2. Yüklem türüne göre

- a) isim cümlesi
- b) fiil cümlesi

3. Yapı bakımından cümleler

- a) basit cümle
- b) birleşik cümle (girişik birleşik cümle, iç içe birleşik cümle, ki'li birleşik cümle, şartlı birleşik cümle)
- c) sıralı cümle (bağımlı sıralı cümle, bağımsız sıralı cümle)
- d) bağlı cümle
- e) ara cümleli cümle

4. Ögelerinin dizilişine göre cümleler

- a) kurallı cümle
- b) devrik cümle
- c) eksilteli cümle (R.Keskin, 2003:217)

2.19. Tufan Demir'in "Türkçe Dilbilgisi"nde

Kitabında cümleleri anlamlarına, yüklemlerine, yapılarına ve kuruluşlarına göre dört grupta inceler. Tufan Demir, bu ayrımı yapısına göre inceler. Cümleleri yapısına göre altı grupta inceler:

1. Basit cümle

2. Birleşik cümle

Yan cümlelerine göre birleşik cümle türleri

a) bağlaçlı yan cümlesi olan birleşik cümle

b) sorulu yancümlesi olan birleşik cümle

c) ilgeçli yancümlesi olan birleşik cümle

ç) “değil” ile kurulmuş yancümlesi olan birleşik cümle

d) ikilemeli yancümlesi olan birleşik cümle

e) kalıplaşmış yancümlesi olan birleşik cümle

f) koşullu yancümlesi olan birleşik cümle

3. Girişik cümle

a) yancümlecikli kurulan girişik cümle

b) bağımsız cümle ile kurulan girişik cümle

4. Sıralı cümle

a) öğeleri yönünden sıralı cümleler (bağımsız sıralı cümle, bağımlı sıralı cümle)

b) bağlanışları yönünden sıralı cümle (bağlaçlı sıralı cümle, bağlaçsız sıralı cümle)

5. Ara cümle

6. Kesik (eksilteli) cümle (T. Demir, 2004:239)

BÖLÜM 3: TÜRK DİLBİLİMCİLERİN GÖRÜŞÜ İLE KAZAK TÜRKÇESİ

3.1. Yard. Doç.Dr. Kenan Koç'un "Kazak Türkçesi Grameri"nde

Kazak Türkçesi ile ilgili birleşik cümle üzerine Türk bilim insanlarından Yrd. Doç.Dr. Kenan Koç, Dr. Oğuz Doğan "Kazak Türkçesi Grameri" (redaktörü Doç.Dr. Ayabek Bayniyazov) adlı kitabında yazıyorlar:

Kazak Türkçesinde birleşik cümle çeşitleri yapı bakımından şöyle sınıflandırılabilir: Şartlı birleşik cümle, göy'lu birleşik cümle, iç içe birleşik cümle, sıralı birleşik cümle, açıklamalı birleşik cümle ve edatlı birleşik cümle (K. Koç, O.Doğan, 2004:344).

Görüldüğü gibi Yard. Doç.Dr. Kenan Koç ve Dr. Oğuz Doğan Kazak Türkçesinde birleşik cümlelerin sınıflandırılmasını Türkiye Türkçesine göre yapmışlardır. Fakat Kazak dilcileri Kazak Türkçesinde birleşik cümleyi şu şekilde sınıflandırır (Balakayev, M. Qordabayev, 1971:267):

1. Şart bağımlı birleşik cümle
2. Karşıt bağımlı birleşik cümle
3. Karşılaştırmalı bağımlı birleşik cümle
4. Zaman bağımlı birleşik cümle
5. Sebep bağımlı birleşik cümle
6. Hareket bağımlı birleşik cümle

7. Maksat Bağımlı birleşik cümle

8. Eş zamanlı bağımlı birleşik cümle

“ğoy”lu Birleşik Cümle

Yard.Dç.Dr. Kenan Koç yazıyor: “ki” edatı Kazak Türkçesinde olmadığı için ki’li birleşik cümle de yoktur. Ancak yakın mana ve fonksiyon taşıyan **ğoy, qoy** edatlarından faydalanabiliriz (K. Koç, O.Doğan, 2004:344). Aşağıdaki örnekleri veriyor:

Sen onı bilmeysiñ ğoy, Däuren sonday jaqsi adam (İlyas, 68).

Sen onu tanımıyorsun ki, Dauren çok iyi bir insandır.

Kedeylikke üyrengeñ jansiñ ğoy, Amanniñ kelüyin küt (Mustafin-III, 169).

Fakirliğe alışmış bir insan değil misin, Aman’ın gelmesini bekle.

Adam balası qızıq qoy, älde men solaymın ba, öz qayğımnan göri özgeniñ qayğısın köbirek oylaymın (İlyas, 237).

İnsanoğlu öyle ilginçtir ki, yoksa ben öyle miyim? Kendi derdimi değil başkasının derdini daha çok düşünürüm.

Kazak Türkçesi gramerinde, Yrd. Doç.Dr. Kenan Koç’un **ğoy’lu birleşik cümlesi** olarak verdiği bir sınıflama yoktur. Bu cümle türü Kazak Türkçesinde bağımsız birleşik cümledir. Verilen örneklerin hepsi bağımsız birleşik cümle grubuna aittir.

İç İçe Birleşik Cümle

İç içe birleşik cümlede yardımcı cümle esas cümlenin içinde yer alır. Yardımcı cümle esas cümlenin herhangi bir unsurudur (K. Koç, O.Doğan,2004:345).

“- Dämeli, bizdiñ şaydı qaynara bileği ” dedi Däuren kızınıñ üy-isine şeber ekenin därptegisi kelgenin bildirgendeñ (İlyas,178).

“ Demeli, bizim çayı demleyebilir, dedi Dauren kızınının ev işlerine alışık olduğunu göstermek istediğini belirtiyor gibi.”

“Üške deyin sura, bugün sura, erteñ sura, sonda aytar,”- deydi kempir (Ertegiler, 92).

“Üçe kadar sor, bugün sor, yarın sor, o zaman söyleyecektir” der yaşlı kadın.

Kazak dilinde iç içe birleşik cümle adında bir kavram yoktur. Yard.Doç.Dr. Kenan Koç'un iç içe birleşik cümle olarak verdiği bu örnekler, Kazak Türkçesinde birleşik cümle içinde değil, **Töl Söz ben Töleu Söz** (Alıntı Cümle) başlığı altında incelenir. Yani, Alıntı Cümle altında ayrı bir konu olarak ele alınır (A.N. Nurmahanova, 1971: 233-241). Bize göre, yukarıda iç içe birleşik cümle olarak verilen örnekler Kazak Türkçesine göre konuşma diline ait nesne yardımcı cümleleli bağımlı birleşik cümledir. Ancak bu cümle örnekleri Kazak Türkçesinde “Alıntı Cümle” başlığı altında araştırılıyor.

Sıralı Birleşik Cümle

En az iki basit cümlenin arka arkaya sıralanmasıyla oluşan ve sıralanan bütün cümlelerin birer esas cümle olduğu cümlelere sıralı birleşik cümle denir (K. Koç, O.Doğan, 2004:345).

Bir bir “sündet atımız” boladı eken; “sündet toyı ” bolğanda sol sündet atımızğa minip şığadı ekenbiz; endigi jılı oqıydı ekenbiz, aqıldı boladı ekenbiz (Gabit, 36-37).

Birer birer sünnet atımız olacakmış; sünnet güğününde sünnet atımıza binip gezecekmışiz; gelecek sene okula gidecekmışiz; akıllı olacakmışız.

Şoqanniñ bar talabı ğılımğa umtılu; qazaq halqına payda keltiru; qazaq halqınıñ turmısın, räsimin, tarihin anqtau jolında bolğan (Mirjaqıp, 259).

Şokan'ın bütüin isteği; ilim öğrenmek, Kazak halkına fayda sağlamak, Kazak halkının yaşamını, geleneğini, tarihini tanıtmak olmuştur.

Yard.Doç.Dr. Kenan Koç'un sıralı birleşik cümle olarak verdiği cümle türü kazak Türkçesinde **bağımsız birleşik cümledir**. Birleşik yapısındaki basit cümlelerin bir birine bağlı olmadan, kendi başına eşit olarak birleşmesine **bağımsız birleşik cümle** deriz. Birleşğin bu tür yapısındaki basit cümlelerin kendi arasında eşit hukuklu olduğunun bir sebebi de onların yüklemelerinin gramerlik şekline göre birbirine bağımsız, kendi arasında eşit olmasıdır (Balaqayev, Qordabayev, 1971:230). Yukarıda verilen örneklerin hepsi **bağlaçsız bağımsız birleşik cümlelerdir**.

Açıklamalı Birleşik Cümle

Açıklamalı birleşik cümle en az iki birleşik cümleden oluşur. Cümlenin biri esas, diğeri yardımcı cümledir. Yardımcı cümlenin vazifesi esas cümleyi açıklamaktır (K. Koç, O.Doğan, 2004:346).

Esteriñde bolsın: qazaq qızı eşqaşanda duşpañğa bas iymeydi, qazaq qızı eşqaşanda jauğa jar bolmaydı (Qambar, 117).

Aklınızda bulunsun: Kazak kızı hiçbir zaman düşmana baş eğmeyecek, Kazak kızı hiçbir zaman düşmana yar olmayacaktır.

Abaydñ halıqtıǵı mınada: oylap, halıq uşın sezine jürip, onñ tarihi keleşegin körsetip berdi (Abay Jolı, 12).

Abay'ın halkçılıǵı şundan bellidir: tefekkür ederek, halk için yaşayarak, ona tarihi geleceğini göstermiştir.

Kazak Türkçesinin gramerinde, en az iki birleşik cümleden oluşan, biri temel, diğeri yardımcı olan cümleler, Yard.Doç.Dr. Kenan Koç'un yazdığı gibi açıklamalı birleşik cümle şeklinde değil, **bağımlı birleşik cümle** olarak geçer. Kısımları kendi aralarında eşit olmayan, biri diğerine bağlı olarak birleşen cümlelere **bağımlı birleşik cümle** denir (Balaqayev, Qordabayev, 1971:259). Yukarıda verilen örnekler ise **bağlaqsız bağımsız birleşik cümlelerdir**.

Edatlı Birleşik Cümle

Edatlı birleşik cümle iki esas cümlenin bir edatla birbirine bağlandığı cümle çeşididir (K. Koç, O.Doğan, 2004:346).

***jäne* “ve” edatı ile**

Qazir öksen ölkeme keldim jäne sırttan oqıp jürmin (İlyas, 279).

Şimdi doğup büyüdüğüm memlekete geldim ve dışarıdan okuyorum.

***da,de, ta, te* edatı ile**

Sumkaniñ işinen qalıñ däpterge qoldan köşirgen Abay öleñderin aldı da, tısqa bettedi (Mustafin-III, 26).

Çantanın içinden kalın deftere elle yazılmış Abay şiirlerini aldı ve dışarıya çıktı.

ne edatı ile

Auyıl mağan keyde mola tärizdi ne iyesiz qora tärizdi körinip ketedi (Mustafin IV, 103).

Köy bana bazen mezar gibi veya sahipsiz bir ahır gibi görünür.

Bu cümlelerin yalnız bir gramer temeli olduğu için birleşik cümle sayılamaz.

Yüklem – görünür (ne yapar?)

Özne – köy (ne?)

Dolaylı nesne – bana (kime?)

Zaman zarfı – bazen (ne zaman?)

Belirten – mezar gibi (nasıl?)

Belirten – sahipsiz bir ahır gibi (nasıl?)

Gördüğümüz gibi, cümlede bir yüklem ve bir özne var, dolayısıyla bu cümle **basit cümledir**. Unutulmamalıdır ki, basit cümlelerin yalnız bir gramer temeli olduğu halde, birleşik cümlelerde iki gramer temel vardır.

Kazak Türkçesinin gramerinde kısımları birbirleriyle bağlama bağlaçları ile bağlanan cümlelere **bağlaçlı bağımsız birleşik cümleler** denir (Balaqayev, Qordabayev, 1971:232). Yard. Doç.Dr. Kenan Koç'un edatlı birleşik cümle başlığı altında verilen cümle türü, Kazak Türkçesinde **bağlaçlı bağımsız birleşik cümledir**. Yukarıda verilen örnekler, en son cümle hariç, bağlaçlı bağımsız birleşik cümleler türüne aittir.

Cümle Başı Edatlar İle

“eğer” ifadesi taşıyan “eger” edatı ile

Eger de adam biri üşin biri ilğiy osılay araşa tüser bolsa, eşkimniñ дәrejesine, bedeline qaramay istemek bolğan әdilsizdigine köp qosılıp jol bermese, ömirde eş qıyanat bolmas edi (İlyas, 142).

Eğer insanlar birbirine devamlı olarak böyle aracı olsa ve kimsenin makamına, itibarına bakmaksızın yapmak istediği haksızlığa birleşerek izin vermese idi, hayatta hiç haksızlık olmazdı.

Kazak Türkçesinin gramerinde, Yard.Doç.Dr. Kenan Koç'un *cümle başı edatlar* gibi verilen bir sınıflama yoktur. Yukarıda, “eğer” ifadesi taşıyan *edat cümlesi* alt başlığında verilen örnek, Kazak Türkçesinde **şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir**. Yardımcı cümle temel cümledeki işin şartın belirten bağımlı birleşik cümleye **şart bağımlı birleşik cümle** denir (Balaqayev, Qordabayev,1971:268).

“fakat” ifadesi taşıyan “biraq” edatı ile

Osı az ğana öleñderden Bazardıñ birtalay tereñ aqın ekendigi bayqaluğa tiyisti; biraq Bazar turalı tolıq bir pikirge kelü üşin onıñ barlıq öleñderimen tanıs bolu kerek (Mağjan-2, 345).

Birkaç şiirinden Bazar'ın ne kadar derin bir şair olduğu mutlaka fark edilebilir; fakat Bazar hakkında tam bir fikir yürütebilmek için onun bütün şiirlerinin incelenmesi gerekir.

Bu başlık altında verilen örnek Kazak Türkçesinde **karşıt bildiren bağlaçlı bağımsız birleşik cümledir** (Balaqayev, Qordabayev, 1971:238). Cümle iki eşit hukuklu cümlelerden oluşmuştur ve kısımlarının manalarını birbirine karşı yapan “**biraq**” (fakat) bağlacıyla bağlanmıştır.

karşılaştırma ifadesini taşıyan “al” edatı ile

Bul dünyede Ulbolsın bar ma, joq pa, ol jağı eş uaqıtta oyıma da kelgen emes, al qazir ajarınan közimdi alğım kelmeydi (İlyas, 222).

Bu dünyada Ulbolsın var mı yok mu, bu konu hiçbir zaman aklıma gelmiş değil; şimdi ise güzelliğinden gözümü ayırmak istemiyorum.

Kazak Türkçesinde bu alt başlık altında verilen örnek **karşıt bildiren bağlaçlı bağımsız birleşik cümledir** (Balaqayev, Qordabayev,1971:239). İki eşit hukuklu cümlelerin manalarını birbirine karşı yapan “**al**” (ise) bağlacı ile bağlanmıştır.

sebeup, netice ve izah ifade eden “sebebi”, “öytkeni”, “endişe”, “tipti”, edatları ile.

Aqmolla degende keybireuler tañ qalar, sebebi Aqmolla ekeu, ekeuyi de qoja, ekeuyi de aqın (Mirjaqıp, 226).

Akmolla denildiğinde bazıları şaşırır, çünkü iki Akmolla var, ikisi de hoca, ikisi de ozandır.

Yard.Doç.Dr. Kenan Koç'un bu alt başlık altında verilen örnek Kazak Türkçesinde **sebep-netice bildiren bağlaçlı bağımsız birleşik cümle** türüdür. “**sebebi**”, “**öytkeni**” bağlaçlarıyla yapılan bağımsız birleşik cümlelerin birinci kısmı neticeyi belirtiyor, ikinci kısmı ise o neticenin sebebini bildiriyor (Balaqayev, Qordabayev,1971:237-238).

“aksi halde” ifadesi taşıyan “äytpese”, “älde” edatları ile

Joq qajı, köşip kelem qasıña, köşip kelem, äytpese mına jurıt meni talap jeydi, oybay!
(Mustafin-IV, 196)

Hayır, Hacı, taşınıyorum yanına, taşınıyorum; yoksa bu millet beni param parça eder, eyvah!

Bu örnek Kazak Türkçesinde **seçim bildiren bağlaçlı bağımsız birleşik cümledir** (Balaqayev, Qordabayev,1971:240). İki basit cümle seçim bildiren “**äytpese**” (yoksa) bağlacı ile bağlanmıştır.

“sonuç itibariyle” ifadesi taşıyan “äyteuir” edatı

Elerlik därmeni bolmadı ma, äldede anasın ömir boyı jäbirlegen äkeden köñili suyıdı ma, äyteuir, oğan qaramadı (Mustafin-IV, 175).

İlgilenecek hali mi yoktu, yoksa annesini ömür boyu yıpratın babadan gönli soğudu mu, sonuç itibariyle ona yüz vermedi.

Verilen örnek Kazak Türkçesinde **bağlaçlı bağımsız birleşik cümledir**. Kısımlar birbirleriyle “**äyteuir**” (sonuç itibariyle) bağlacıyla bağlanmıştır.

Sebeplere taşıyan “sol üşin”, “sondıqtan” edatları ile

Jılqı, tüye, sıyır, qoy, eşki, it, mısıq, tauyık adamnıñ üy mañayında tirşilik etedi; sol üşin olar üy hayuanları dep ataladı (Mirjaqıp, 197).

Ati deve, inek, koyun, keçi, köpek, kedi, tavuk insanın evinin etrafında yaşar; bundan dolayı bunlara ev hayvanları deriz.

Kazak Türkçesinde “**sol үшін**”, “**sondıqtan**” bağlaçlarıyla birleşen bağımsız cümlelere sebep-netice bildiren bağımsız birleşik cümle denir (Balaqayev, Qordabayev,1971:238).

Yukarıda verilen örnek, iki eşit hukuklu cümleler birbirleriyle “**sol үшін**” (bundan dolayı) bağlaçları ile birleşen **sebeup netice bildiren bağlaçlı bağımsız birleşik cümledir**.

3.2. Yard. Doç. Dr. Nergis Biray’ın “Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinde Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme”sinde

Yard.Doç.Dr. Nergis Biray “Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine bir Deneme” makalesinde Kazak Türkçesinde “**qurmalas söylem**” birleşik cümle tanımını verdikten sonra, kazak dilcilerin birleşik cümleyi üç ana başlıkta sınıflandırdığını belirtmiş (N. Biray, 2003: 286-287).

A. Sabaqtas Qurmalas Söylem

1. Şartlı Bağınıñqılı Sabaqtas Söylem (Şartlı Birleşik Cümle)
2. Qarsılıqtı Bağınıñqılı Sabaqtas Söylem(Karşılık Bildiren Birleşik Cümle)
3. Mezgil Bağınıñqılı Sabaqtas Söylem (Zaman Yan Cümleli Birleşik Cümle)
4. Amal Bağınıñqılı Sabaqtas Söylem (Tarz Yan Cümleli Birleşik Cümle)
5. Sebep Bağınıñqılı Sabaqtas Söylem (Sebep Yan Cümleli Birleşik Cümle)
6. Maqsat Bağınıñqılı Sabaqtas Söylem (Amaç Yan Cümleli Birleşik Cümle)
7. Tüsindirmeli Sabaqtas Söylem (Açıklayıcı Birleşik Cümle)
8. İnğaylas Sabaqtas Söylem (Süreklilik Bildiren Birleşik Cümle)

B. Salalas Qurmalas Söylem

1. Jalğaulıqtı Salalas Qurmalas Söylem (Bağlı Cümle)

- a. Mezgildes Mändi Salalas (Zamandaş Anlamalı Birleşik Cümle)
- b. Qarsılıq Mändi Salalas (Zıtlık İfade Eden Birleşik Cümle)
- c. Sebeptes Mändi Salalas (Sebeptes Anlamalı Birleşik Cümle)
- ç. Jalğaulı Salalas (Bağlama Edatlarıyla Kurulan Birleşik Cümle)

2. Jalğaulıqsız Salalas Qurmalas Söylem (Sıralı Cümle)

C. Aralas Qurmalas Söylem (Girişik veya Karmaşık Birleşik Cümle)

Yard.Doç.Dr. Nergis Biray, bu çalışmasında iki lehçeyi karşılatırırken Kazak Türkçesini Türkiye Türkçesi söz dizimine göre kıyaslamış.

İç İçe Birleşik Cümle

Bir cümlenin herhangi bir görevle, ana cümlenin bir unsuru veya o unsurun bir parçası olarak başka bir cümlenin içinde yer aldığı cümlelere “iç içe birleşik cümle” denildiğini yazarak, Türkiye Türkçesinde iç içe birleşik cümle örneklerin vermiş (N. Biray, 2003: 289).

Kazan: “Dileği bu mudur?” dedi (DK).

Yard.Doç. Dr. Nergiz Biray, Kazak Türkçesinde ise iç içe birleşik cümle kavramı birleşik cümle içinde değil, “**Töl Söz Töleu Söz**” (Alıntı Cümle) başlığı altında ayrı bir konu olarak incelendiğini belirtip, Kazak Türkçesinde iç içe birleşik cümle örnekleri gibi Alıntı Cümle örneklerini vermiş:

- Qarındaş ötken küni men sizdi şoşıqtam bolsan kerek. Keşire köriñiz, -dedi (Töl Söz).

- Kardeş, geçen gece herhalde sizi kotkutmuş olmalıyım, affedersiniziz – dedi.

- Al, qalay, ne jañalığın bar?... – dedi Semenov birdeme kütkendey (Töl Söz).

Semenov bir şey bekler gibi: “- Nasıl, ne yeniliğin var? dedi.

Balası oylağanday tez köşe almaytının bildirdi (Töleu Söz).

Evledinin düşündüğü kadar çabuk göçemeyeceğini söyledi (Töleu Söz).

Kazak Türkçesinde iç içe birleşik cümle kavramı yoktur. Yukarıdaki örnek gibi verilen cümleler Kazak Türkçesinde “**Töl Söz Töleu Söz**” (Alıntı Cümle) başlığı altında ayrı bir konu olarak araştırılır. Bize göre “Alıntı Cümle ”olarak gözüken bu yapı “Konuşma Dili”e ait nesne yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.

Bağlı Cümle

Bağlı cümle kavramı, Kazakistan gramerciliğinde “Qurmalas Söylem” birleşik cümlelerin “Salalas Qurmalas Söylem” (Bağlı ve Sıralı Cümleler) başlığı altında ele alınmaktadır (N. Biray, 2003:291).

Yard. Doç.Dr. Nergis Biray Kazak Türkçesinde bağımsız birleşik cümleyi

1. Jalğauluqtı Salalas Qurmalas Söylem (Bağlı Cümle)
2. Jalğauluqsız Salalas Qurmalas Söylem (Sıralı Cümle)

olarak ayrıldığını söyler.

Yard. Doç.Dr. Nergis Biray “Jalğauluqtı Salalas Qurmalas Söylem” Kazak Türkçesinde nasıl tanımlandığı ve sınıflandırıldığını belirttikten sonra aşağıdaki örnekleri vermiş:

Qazir ol saqalın da qırğan, kiyimin de özgerken, sondıqtan keskin keypi de özgergen.

Şimdi o sakalını da kazımış, giyimini de değiştirmiş, bu sebeple görünüşü de değişmiş.

Birese bir adım ozıp ketedi, birese keyin qalıp qoyadı.

Bazen bir adım geçip gidiyor, bazen geri kalıyor.

Sonda ya jüregim jeñer, ya bilegim jeñer.

O zaman ya yüreğim yener, ya bileğim yener.

Yard. Doç.Dr. Nergis Biray Kazak Türkçesinde “Jalğauluqtı Salalas Qurmalas Söylem”in karşılığını bağlı cümle diye adlandırmış. Bize göre, Kazak Türkçesinde “Jalğauluqtı Salalas Qurmalas Söylem”in Türkiye Türkçesindeki karşılığı **bağlaçlı bağımsız birleşik cümledir**. Kısımları bağımlılık bağlaçlarıyla birleşen cümlelere

bağlaçlı bağımsız birleşik cümle denir (Balaqayev, Qordabayev,1971:232). Bundan dolayı yukarıda verilen örnekler bağlaçlı bağımsız birleşik cümlelerdir.

Sıralı Cümle

Yard. Doç.Dr. Nergis Biray , “Jalğauluqsız Salalas Qurmalas Söylem” Türkiye Türkçesindeki “sıralı cümle” tipinin karşılığı olduğunu söyler (N. Biray, 2003:292).

Bize göre, “Jalğauluqsız Salalas Qurmalas Söylem”in Türkiye Türkçesinde karşılığı **bağlaçsız bağımsız birleşik cümle** olacaktır. Kazak Türkçesinin gramerinde kısımları birbirleriyle bağlama bağlaçları ile bağlanan cümlelere **bağlaçlı bağımsız birleşik cümleler** denir (Balaqayev, Qordabayev, 1971:232).

3.3. Prof. Dr. M. Metin Karaörs’ün “Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi”nde

Türkiye Türkçesinde birleşik cümleler genel olarak şartlı birleşik cümle, ki’li birleşik cümle ve iç içe birleşik cümle olarak üç kısma ayrılmaktadır (M. Karaörs, 2005:162).

Prof. Dr. M. Karaörs, Kazak Türkçesinde birleşik cümleleri

I. Salalas Kurmalas Söylem

1. Mezgildes Salalas
2. Sebeptes Salalas
3. Karsılıktı Sallalas
4. Talgauılı Salalas
5. Kezektes Salalas
6. Tüsindirmeli Salalas

II. Sabaktas Kurmalas Söylem

A. Manasına göre çeşitleri

1. Kimil- sın Bağımsızlık (Hareket Bakımından Bağlı)

2. Sebep Bağımlılığı (Sebep Bakımından Bağlı)
3. Mezgil Bağımlılığı (Zaman Bakımından Bağlı)
4. Maksat Bağımlılığı (Bir Maksada Göre Bağlı)
5. Karsılıklı Bağımlılığı (Karsılıklı Bağlı)
6. Şartlı Bağımlılığı Sabaktas (Şartla Bağlı)

B. Kuruluşuna göre çeşitleri

III. Aralas Kurmalas Söylem

olarak sınıflandığını yazıyor (K.Koç, 2005:162-169).

Prof. Dr. M. Karaörs, Kazak Türkçesinde “Salalas Kurmalas Söylem” yani bağımsız birleşik cümlenin tanımını yaparak aşağıdaki örneği veriyor.

Terekter men kayındardın şık baskan su japıraktarı taban astında bılıpıldap jatır, baskan ayaktın tıkrı sezilmeydi.

Kavaklar ve kayınların çiğ basan sulu yaprakları ayak altında yumuşayıp yatıyor, onlara basan ayakların sesleri duyulmuyor (Esenov s. 13-51).

Prof. Dr. M. Karaörs’e göre bu örnek birleşik cümle değil, iki basit cümlenin bir araya getirilmesinden oluşan birleşimdir.

Bize göre ise, bu cümle bağımsız birleşik cümledir. Kısımları manaya ve tonlamaya göre, yüklemeleri ise düzenli bir şekilde bağlaçlı veya bağlaçsız da bağlanan, kendi aralarında eşit hukukulu olarak birleşen cümlelere **bağımsız birleşik cümle** denir (Ş.K. Bekturov, 2006:221). Bu nedenle, yukarıdaki örnek iki gramer temeli olan, eşit hukukulu basit cümlelerin birleşmesinden oluşan **bağlaçsız bağımsız birleşik cümledir.**

Daha sonra Prof. Dr. M. Karaörs Kazak Türkçesinde birleşik cümlelerin çeşitlerini ve örneklerini sıralamış (M. Karaörs, 2005:163).

I. Bağımsız Birleşik Cümle Çeşitleri

1. Mezgildes Salalas

Akıl jastan şığadı, asıl tastan şığadı

Akıl yaştan çıkar, cevhe taştan çıkar.

2. Sebeptes Salalası

Men şeber bişilerdi körgen emespin, sol sebepti bul öner magan tansık.

Ben usta rakkaseleri görmedim, bu sebeple bu sanat bana yabancıdır.

3. Karsılıktı Salalası

Adamdarmen dostas, birak dostın köbine senbe.

İnsanlarla dost ol, fakat dostun çoğunluğuna inanma.

4. Talgaılı Salalası

Maldı ne kerden surau kerek, nemese akkan terden surau kerek.

Malı ne yerden sormak gerek ya da terden sormak gerek.

5. Kezektes Salalası

Ol yerde jer bauyır lap süyretiledi, bir de tura sala jügiredi.

O bazen yerde sürünüir, bazen de kalkarak koşuverir.

6. Tüsindirmeli Salalası

Ömir öz degenin angarttı: Barşagül tajiribesinin jemisi basım şıktı

*Ömür kendi dediğini yerine getirdi: Barşagül'ün tecrübesinin yemişi ağır bast .
(Kazıbayev).*

Prof. Dr. M. Karaörs bu örnekleri şu şekilde değerlendiriyor: “Hepsinde de ikişer basit cümle virgül veya ekle birbirine bağlanarak birleşik cümle olarak değerlendirilmiştir. Yapı bakımından tek yargı, bir hüküm ifade eden cümleleri, basit cümle olarak değerlendirmek uygun olup, birleşik cümle anlayışında bu değerlendirmeye dikkat etmek gereklidir. Yukarıda yapı bakımından birbirlerine bağlı olmayan cümleler yan

yana getirilerek, bunların anlam bakımından ilgisi göz önünde tutularak birleşik cümle olarak değerlendirme yapılmıştır. Yukarıdaki cümleler bağımsız basit ikişer cümlelerin bir araya getirilmesinden ibaret birleşimlerdir, birleşik cümle olarak kabul edilmemelidir” (M. Karaörs, 2005:164).

Bize göre, yukarıdaki cümleler eşit hukuklu basit cümlelerin birleşmesinden oluşan bağımsız birleşik cümlelerdir. Bu örneklerin hepsinde iki gramer temeli vardır, dolayısıyla basit cümle olamaz.

Örnekte **1. cümle** bağlaçsız bağımsız birleşik cümledir, **2. cümle** sebep-netice bildiren bağlaçlı bağımsız birleşik cümledir, **3. cümle** karşıt bildiren bağlaçlı bağımsız birleşik cümledir, **4. cümle** seçim bildiren bağlaçlı bağımsız birleşik cümledir. **5. cümle** peş peşe bildiren bağlaçlı bağımsız birleşik cümledir, **6. cümle** bağlaçsız bağımsız birleşik cümledir.

II. Bağımlı Birleşik Cümlelerin Manasına Göre Çeşitleri:

1. Kimil-sın Bağımlılığı (Hareket Bakımından Bağımlı)

Attın dört ayağı tasırlap urılarga jetip kalgan eken.

Koşan atın ayakları ses çıkartıp çarpışarak hırsızlara yetişti.

2. Sebep Bağımlılığı (Sebep Bakımından Bağlı)

Sengeni jıl kusınday körine baştağan son Oljabektin oyına ümit dünyesi kesilip kondı.

Ümit ettiği şey yıl kuşları gibi görünmeye başladıktan sonra, Oljabek'in hayaline dünyası gelip yerleşti.

3. Mezigil Bağımlılığı (Zaman Bakımından Bağlı)

Jauyingerler orman işine sinip ketkenşe jalğız ayel uzak karap turdı.

Askerler orman içine girip kayboluncaya kadar, yalnız kadın onlara uzun uzun baktı.

4. Maksat Bağımlılığı (Bir Maksada Göre Bağlı)

Hakim, Kalendeki'ne soğa ketpekşi bolıp, Nurımdar'dan bölünip ketti.

Vali Kalendeki'ne uğramak niyetiyle Nurımdar'dan ayrılıp gitti.

5. Karsılıktı Bağınmkılı (Karşılıklı Bağlı)

Ömirine kauyip-kater tönip tursa da, ata-tegine kir keltiretin narsege ayak bapsa.

Hayatında tehlikeli zamanlar olsa bile, ceddinin namusunu kirletecek işlere ayak basma.

6. Şarttı Bağınmkı Sabaktas (Şartla Bağlı)

Meyirim etsen, tas jibip, jetimge tünde tan atar.

İyilik etsen taş eriyip öksüze geceleyin güneş doğar.

Prof. Dr. M. Karaörs, yukarıda gösterilen cümlelerin 1. çeşidinde basit bir cümlenin zarf unsuru (*tasırlap* zarf-fiillerine bağlı gruplar) ayrı cümleler kabul edilerek iki cümle de birleşik olarak değerlendirildiğini, 2. çeşitteki cümlede (bastağan son) şeklindeki edat grubuyla biten bir kelime grubu içindeki cümlenin zarfı olması gerekirken ayrı bir cümle kabul edilip bütün cümle birleşik sayıldığını, 3. ve 4. çeşitteki cümlelerde de içinde buldukları cümlelerin zarf unsuru olmaları gereken kelime grupları ayrı cümleler halinde düşünülüp bağlandıkları cümleler birleşik olarak değerlendirildiğini söylüyor (M. Karaörs, 2005:166).

Biz de bu değerlendirmeye katılıyoruz. Kazak Türkçesinde isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil öbekleriyle yapılan cümleler birleşik cümle olarak sınıflandırılıyor. Fakat bu fiilimsiler cümle içerisinde zaman ve şahıs eklerinden birini bile kabul etmediğinden yüklem görevine sahiplenemiyor. Bu nedenle, yukarıdaki alt başlıklarda verilen ilk dört cümle basit cümlelerdir. 5. ve 6. örnekler bağımlı birleşik cümlelerdir. İki cümle de temel ve yardımcı cümlelerden oluşmaktadır. Kısımlar birbirine **-sa/-se** eki ve bağımlılık tonlamasıyla bağlanmıştır.

Prof. Dr. M. Karaörs “Türkiye Türkçesi Azerbaycan Türkçesi ve Kazak Türkçesinin Birleşik Cümle Bakımından Karşılaştırılması” bölümünde aşağıdaki örnekleri vermiş (M. Karaörs, 2005:172).

AzbT *Burada aprel sona çatmamış, heyetler, hurman yerleri yeşilleşmişdi.*

KzkT *Ali ala kölenke ayıkkın jok, sondıktan jürginşinin ki ekenin tanımadı.*

Prof. Dr. M. Karaörs'e göre, Azerbaycan Türkçesinde Tabesiz Mürekkep Cümle yani bağımsız birleşik cümle Kazak Türkçesinde Kurmalas Söylemin yani birleşik cümlenin bir çeşidi olarak gösterilen örnekler Türkiye Türkçesinde basit cümlelerin virgül ve sıralanma edatları ile birbirine bağlanmasından oluşan sıralı cümle tipine uymaktadır. Bu cümle tipinde kendilerine ait özne ve yükleme sahip cümleler, birbirine bağlanırlar ve bu cümle tiplerini birleşik cümle olarak değerlendirmek uygun değildir (M. Karaörs, 2005:173).

Bize göre, yukarıda verilen örnekler sıralı cümle değil, **bağımsız birleşik cümlelerdir**. Kısımları manaya ve tonlamaya göre, yüklemeleri ise düzenli bir şekilde bağlaçlı veya bağlaçsız bağlanan, kendi aralarında eşit hukukulu olarak birleşen cümlelere **bağımsız birleşik cümle denir** (Ş.K. Bekturov, 2006:221).

BÖLÜM 4: KAZAK TÜRKÇESİNDE BİRLEŞİK CÜMLE VE ONUN ÇEŞİTLERİ

4.1.Kazak Türkçesinde Birleşik Cümlenin Tanımı ve Sınıflandırılması

Kuruluşundaki iki veya daha çok cümlelerin yüklem ilgisinin temelinde esas, mana ve tonlama yönünden kendi aralarında sıkı ilişkiye girip, birleşik tefekkürü ifade eden cümleye birleşik cümle deriz (K.Esenov, 1995:5). K. Esenov, Kazak Türkçesinde kuruluşuna göre birleşik cümle çeşitlerini aşağıdaki gibi sınıflandırır:

I. Bağımsız Birleşik Cümle

1. Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle
2. Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle

II. Bağımlı Birleşik Cümle

1. Şart Bağımlı Birleşik Cümle
2. Karşıt Bağımlı Birleşik Cümle
3. Zaman Bağımlı Birleşik Cümle
4. Sebep Bağımlı Birleşik Cümle
5. Tarz Bağımlı Birleşik Cümle
6. Maksat Bağımlı Birleşik Cümle
7. Açıklamalı Bağımlı Birleşik Cümle
8. Karşılaştırmalı Bağımlı Birleşik Cümle
9. Eş Zamanlı Bağımlı Birleşik Cümle

III. Karmaşık Birleşik Cümle (K.Esenov, 1995:10-115)

Birleşik cümleleri oluşturan basit cümlelerin birbirleriyle birleşme yolları ve ilişkileri aynı değildir. Bazıları birbirine bağımlı olmadan, eşit hukuklu olarak birleşiyorsa, bazıları ise biri diğerine bağlı bir şekilde birleşirler (Balaqayev, Qordabayev,1971:226).

Balaqayev ve Qordabayev'a göre basit cümlelerin birleşme özelliklerine göre birleşik cümle üç gruba bölünmektedir.

I. Bağımsız Birleşik Cümle

1. Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle
2. Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle

II. Bağımlı Birleşik Cümle

1. Şart Bağımlı Birleşik Cümle
2. Karşıt Bağımlı Birleşik Cümle
3. Karşılaştırmalı Bağımlı Birleşik Cümle
4. Zaman Bağımlı Birleşik Cümle
5. Sebep Bağımlı Birleşik Cümle
6. Hareket Bağımlı Birleşik Cümle
7. Maksat Bağımlı Birleşik Cümle
8. Eş zamanlı Bağımlı Birleşik Cümle

III.Karmaşık Birleşik Cümle (Balaqayev, Qordabayev,1971:226-291)

Birleşik tefekkürü bildiren, birbirleriyle mana ve gramer açısından birleşen basit cümlelere birleşik cümle denir (Ş.K. Bekturov, 2006:220). Ş.K.Bekturov Kazak Türkçesinde birleşik cümleyi aşağıdaki gibi sınıflandırır:

I. Bağımsız Birleşik Cümle

1. Bağlaçlı Bağımsız Birleşik

2. Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle

II. Bağımlı Birleşik Cümle

1. Şart Bağımlı Birleşik Cümle

2. Karşıt Bağımlı Birleşik Cümle

3. Sebep Bağımlı Birleşik Cümle

4. Zaman Bağımlı Birleşik Cümle

5. Maksat Bağımlı Birleşik Cümle

6. Hareket Bağımlı Birleşik Cümle

III. Karmaşık Birleşik Cümle

1. Bağlaçsız Karmaşık Birleşik Cümle

2. Bağlaçlı Karmaşık Birleşik Cümle (Ş.K. Bekturov, 2006:221-249)

Qoyandı qamıs öltiredi, erkekti namıs öltiredi (Atasözü).

Tavşanı kamış öldürür, erkeği namıs öldürür.

Dämetkenniñ jüregi bul kezde erekşe tulap ketti, öytkeni onıñ oynısa, osı toqtağan traktorda nemesi Küljan boluğa tiyis (S.M).

Dametken'in kalbi bu vakitte heyecanla çarpmaya başladı, çünkü onun düşündüğüne göre, bu gelen traktörde, torunu Küljan olması lazım.

Özi meyram sayın äyteuyir bireudi sabaytın-dı, sondıqtan jurttıñ bäre unatpaytın da, qorqatın da (M.Gorki).

O her bayramda ille birisini döverdi, onun için millet onu hem sevmezdi, hem korkardı.

Sen tilmen aytsañ, men jürekpen aytım (M.A).

Se dille anlattın, ben kalbimle anlattım.

Ordabay birdeñe aytqısı kelip edi, äkesi onı kilt toqtatıp tastadı (G.Musrepov).

Ordabay bir şey söylemek istemişti, babası onu susturdu.

Muniñ tüpki sebebi mınau: romanda unamsız keyipker mülde joq (F.Orazalin).

Bunun asıl sebebi şudur, romanda olumsuz kahramanlar hiç yoktur.

Äyel kiyimin kiyip şıqqan ayu da biledi, qız balanıñ kiyimin kiyip şıqqan irili- usaqtı iter de biledi (S.Ş).

Kadın kıyafetin giyip çıkan ayı da dans etti, kız çocuğun giyip çıkan irili ufaklı köpekler de dans etti.

Än basılıp qaldı, biraq gitara sazı toqtalğan joq (G.S).

Şarkı sesi yavaşladı, fakat gitara melodisi devam etti.

Eñbek qılmay tapqan mal дәulet bolmas: qırdıñ suyu sekildi tez sualar (Abay).

Emek vermeden elde edilen mal mülk talih getirmez, kır'ın suyu gibi çabuk kurur.

Sizderdiñ aldarıñızda tauday eki mindet tur, somdıqtan da erteñnen bastap jumısqa kirisuleriñiz kerek (A.A.).

Sizi ileride iki çok büyük vazife bekliyor, onun için yarından itibaren işe başlamanız lazım.

Kisi neğurlım köp bolsa, kanal soğurlım tez bitedi (Mukanov).

İnsanlar ne kadar çok olursa suyolu o kadar çabuk biter.

4.2. Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümlelerin Tanıtımı

Bağımsız cümlelerin sentaks kısımları, şahıs tarafından düzenli şekilde kullanılıyorsa birleşik cümlelerin bu türünde durum farklı oluyor. Burada bağımlı cümlelerin yapısındaki bölümler şahıs ve mana yönünden düzensiz bir şekilde kullanılıp birbirine bağımlı oluyor. Düzensiz şahısla biten cümle, birinci kısımda oluyor ve kendisinden sonra düzenli şekilde biten cümleyi çeşitli anlamla ilgili açıklama niteliğinde kullanılır. Bununla ilgili olarak bağımlı birleşik cümlelerin birinci kısmı yardımcı, son kısmı ise temel cümle diye adlandırılır. Çünkü temel kısım-bağımlı birleşik cümleyi tamamlayan, destekleyen kısımdır. Onun anlamı, bağımlı kısım yardımıyla tamamen açıklanıyor.

Dolayısıyla o kendi yüklemi sayesinde temel cümle ile sıkı ilişkide bağlanıyor. Temel cümle ile bağlanması için yardımcı cümlenin yüklemine çeşitli şahıs değişimlerine uğraması gereklidir. Dolayısıyla cümle içeriğinde de çeşitli anlamlı olaylar artıyor. Örneğin:

Sen şaqırsañ, men kelemin. *Sen çağırırsan, ben gelirim.*

Sen şaqırğan kezde, men üyde joq edim. *Sen çağırduğın zaman, ben evde değildim.*

gibi cümleler bağımlı birleşik grubunu oluşturuyor. Bu cümlelerin ilk kısımları – yardımcı, son kısımları ise temeldir. Yardımcı kısımların yüklemine (şaqır, çağır) temel kısımlar ile bağlanması için çeşitli düzensiz şahıs değişimlerine uğramış (şaqırsañ, çağırırsan-fiilin şart kipi şahısı; şaqırğan kezde, çağırduğın zaman – yalın halindeki sıfat-fiili kezde, zaman bağlacının yönetmesi). Bu da cümlenin anlamla ilgili muhtevasına değişiklik katıyor: ilk cümlede şart anlamı varsa, sonraki cümlede – zaman anlamı yer alıyor.

Demek ki, bağımlı birleşik cümlenin tabiatı, onun alakalık kısmı aracılığıyla açıklanıyor. Alakalık kısım, yardımcı cümlede yer alıyor. Temel cümle ile bağlanma görevi ise, yardımcı kısmın yüklemine ait oluyor. O nedenle yardımcı cümlenin yüklemi orta bağlama aracı olarak sayılıyor.

Bağımlı birleşik cümleye verilecek tanıtım da yukarıda bahsettiğimiz ana noktadan ortaya çıkıyor. Bunları özetlersek:

Bağımlı birleşik cümle diye ondaki sentaks kısımların yardımcı ve temel cümle olarak kullanılıp, birincisinin düzensiz kalıptaki yüklemi sayesinde bağlı, bağımlı kullanılan türüne diyoruz.

Bağımlı birleşik cümle meselesi bugünlerde de sadece kazak dilbilimi değil, genel Türkoloji biliminde en zor ve münakaşalı sorunlardan biri olarak biliniyor. Bu zorluk aslında onun yardımcı kısmının tabiatı ile sıkı ilişkide bulunuyor. Yardımcı kısım ise yukarıda bahsettiğimiz gibi bağımlı birleşmeyi düzenleyen esas nokta. İşte, bu yardımcı cümleyi tanımlamakta çeşitli görüşler yer almaktadır. Bazıları (prof. B.A Serebrennikov, N.A Baskakov, M.Ş Şiraliyev vb.) yardımcı kısmın yüklemi her zaman

kendi öznesiyle şahıs eki aracılığıyla uyum sağlaması lazım diyorlarsa da, bazıları ise bunu esas şart olarak saymıyor.

Böylece, bağımlı birleşik cümlenin kuruluşu düzensiz olan kısım (yardımcı) ve düzenli şekilde biten kısımlardan (temel) oluşmaktadır. Bu özellik dolayısıyla ilk cümle şahıs ve mana yönünden son cümleye bağımlı oluyor. Bundan dolayı yardımcı cümlenin cümle olarak derecesi, kendisine has fonksiyonu kaybolmuyor, sadece başka bir görünüm alıyor (Esenov,1995:51).

Yardımcı cümle ve temel cümlenin anlam alakalarına göre bağımlı birleşik cümle aşağıdaki çeşitlere bölünür.

1. Şart Bağımlı Birleşik Cümle
2. Karşıt Bağımlı Birleşik Cümle
3. Karşılaştırmalı Bağımlı Birleşik Cümle
4. Zaman Bağımlı Birleşik Cümle
5. Sebep Bağımlı Birleşik Cümle
6. Hareket Bağımlı Birleşik Cümle
7. Maksat Bağımlı Birleşik Cümle
8. Eş zamanlı Bağımlı Birleşik Cümle

Şekil 1: Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle Sınıflandırılması

Eş zamanlı Bağımlı Birleşik
Cümle

Kaynak: Balakayev M. Qordabayev T. “Qazirgi qazaq tili”(1971:267)

4.2.1. Şart Bağımlı Birleşik Cümle

Yardımcı cümle, temel cümledeki hareketin, durumun gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi şartını bildirirse, o bağımlı birleşik cümle, şart birleşik cümle diye adlandırılır. Örneğin:

İä, köke, ruqsat etseñiz, birer auyız keñesimdi men de bereyin dep edim (İ.Esenberlin).

Evet, amca, izin verirsiniz, ben de birkaç öneride bulunmak isterdim.

Qoraniñ ortasın bir süyemdey qazsa, bir qumıra altın şıǵadı.

Avlunun ortasın bir karış kazarsa, bir çömlek altın çıkar.

Eger osı jaqsılıǵın bolmaǵanda, men qalaǵa jetu bılay tursın, jolda qatıp qalatın ekenmin.

Eğer bu iyiliğin olmasaydı, şehre ulaşmak şöyle dursun, yolda donup kalırdım.

Jaña jumışşalarǵa tehnika qatersizdigin uǵındırmayınşa, shahtaǵa jiberuge tıyım salınǵan (G. Mustafin).

Yeni gelen işçilere emniyet talimatını anlatmayınca, maden ocaǵına gönderilmesini yasaklamış.

Şart bağımlı birleşik cümlelerin diğer yardımcı cümlelerden farklı birkaç özelliği var. Birinci özellik şart yardımcı cümlelerin yüklem şeklinde kendi öznesiyle alakalı

olmasıdır. Şart bağımlı birleşik cümlelerin şart kipinde olan yüklemının çekim ekleri aracılığıyla her şahısta çekimi yapıyor ve yüklem kendi öznesiyle şahıs yönünden uyum sağlıyor. Örneğin:

Siz burın oqup bilgen bolsañız, onı eske túsiru oñay (A.M. Gorki).

Siz önce okumuşsanız, bunu hatırlamak kolaydır.

Men sağan senbesem, bul sırdı aytpas ta edim ğoy.

Ben sana güvenmezsem, bu sırrı söylemezdim bile.

Maqul, sengeniñ ras bolsa, men de seniñ senimiñdi aqtaudan tartınbaspın (A. Abişev).

Tamam, güvendiğın gerçekse, ben de senin güvenini boşa çıkarmam.

Örneğin, birinci cümlesinde yardımcı kısmın yüklemi kendi öznesiyle ikinci şahsın nazik şeklinde söylenip uyum sağlıyorsa, ikinci cümledeki yardımcı cümlelerin yüklemi kendi öznesiyle ikinci şahsın sade şeklinde söylenip uyum sağlıyor. Üçüncü cümledeki yardımcı cümlelerin yüklemi birinci şahsın teklik şeklinde, dördüncü cümlelerin yüklemi ikinci şahsın sade şeklinde söylenip uyum sağlamış.

Şart kipi aracılığıyla yapılan şart yardımcı bağımlı cümleyi diğer bağımlı cümlelerden ayıran ikinci özelliği- kısımların birbiriyle ilişkisindedir. Bağımlı birleşik cümlelerin başka türlerinde yardımcı kısımlar basit cümlelerin zarflık ögesi fonksiyonunda kullanılıp, temel cümledeki yüklemın tesiri altında yönetiliyorsa, şart kipi aracılığıyla yapılan şart bağımlı cümle temel cümledeki hiçbir kelimeye bağımlı olmuyor. Örneğin:

Sağan bekingen täuyekelim ras bolsa, bardı sarapqa salar künim tudı.

Ona güvendiğın gerçekse, olanlara hesap vermeye zaman geldi.

Bu cümlede “*Ona güvendiğın gerçek ise*” olan yardımcı cümleyi temel cümlelerin bir ögesine ait diyemeyiz. Bu açıdan baktığımızda şart kipi aracılığıyla birleşen şart bağımlı birleşik cümlelere “mana yönünden de seçilip kalıplaşan” bir cümle diyebiliriz.

Şart bağımlı birleşik cümle bağımlı cümlelerin diğer çeşitlerinden, kısımlarının sadece mana ilişkileri yardımıyla ayırt edilmez. Bununla birlikte bağımlı kısmın yüklem şekilleri vasıtasıyla da ayırt edilir. Şart bağımlı birleşik cümle, yukarıda bahsettiğimiz

gibi, yardımcı cümleyle, fiilin şart kipi yardımıyla birleşir. İki basit cümleyi birleştiren şart kipi ya tek başına ya da başka bir kelimeye yardımcı olup, bağımlı basit cümlelerin yüklem görevini yapar. Örneğin:

Bul aňgimeni anau aňayın jurıt bilsa, aňayın alalıǵı tuıp ketuyi de mümkün.

Bu sohbeti akrabalar öǵrenirse, kardeşler arasında anlaşmazlık ortaya çıkabilir.

Äzimbay üşin äkesi Erkejandı almay, Zeynep, Torımbalanıñ birine tayqıp tüsse, onda bayaǵı ülken üydiñ bular ırqınan ketkeni (M.Auyezov).

Babası, Azimbay için Erkejan'ı almayıp, Zeynep veya Torumbala'nın birisini alırsa, o zaman bu onların, büyüklerine boyun eğmemesi olarak algılanır.

Bu cümlelerin birincisinde şart kipi bağımlı basit cümle yüklemine görevini tek başına yapıyorsa, ikinci cümlede zarf-fiille yardımcı şeklinde görev yapıyor. Bununla ilgili şunu demek lazım ki, birçok cümlelerde şart bağımlı cümlelerin fonksiyonunu şart kipinden olan bir yüklem de yapabilir. Bunlara, özellikle, atasözlerinde karşılaşılr. Örneğin:

Birlik bolmay, tirlik bolmas (Ata söz).

Birlik olmazsa, iş olmaz.

Tübinde osı söz bos söz bolıp qalatın bolsa, ol Äygerimniñ baǵın baylauı mümkin (M. Auyezov).

Sonunda bu söz boş bir laf olarak kalırsa, o Aygerim'in kısmetini kapatabilir.

4.2.2. Karşıt Bağımlı Birleşik Cümle

Karşıt bağımlı birleşik cümle, basit cümleleri mana yönünden birbirine zıt gelen bağımlı birleşik cümleler ait'tir. Kısımlarının mana ilişkileri açısından baktığımızda karşıt bağımlı birleşik cümle karşıt bağımsız cümleyle çok benzer. İkisinin kısımları ve manaları birbirine zıt, zıt olan olayları, durumları bildirir. Bu ikisinin arasında olan farklılık kısımlarının birbirleriyle birleşme yönteminde birinin bağımsız, ikincisinin bağımlı şekilde birleşmesindedir. Örneğin:

Ol keldi, biraq men joliğa almadım. Ol kelgenmen, men joliğa almadım.

O geldi, fakat ben uğrayamadım. O gelmesine rağmen, ben uğrayamadım.

Abay Dändibay sözinen jaqsı peyildi aňğarsa da, ol kesde kömeklerin almağan-dı (M. Auyezov).

Abay, Dandibay'ın sözünden iyi niyetini fark etse de, o zaman onların yardımını istememişti.

Tañ aldında bir saġat mızġıġanı bolmasa, Abay bul tündi uyqsız ötkizdi (M. Auyezov).

Abay'ın, tan vaktinde bir saat kestirdiġi olmasa, bu geceyi uykusuz geçirdi.

Ulbergen kedey bolġanmen, kiyim-keşeklerin taza ustaytın edi (S.M.).

Ulbergen fakir olmasına rağmen, kıyaferlerini temiz tutardı.

Qasen baybalamdaġanmen de, oyun toqtala qoymadı.

Kasen paniġe kapılsa da, oyun durdurulmadı.

Bir sözdi qaytalaybergenşe, meniñ kombayındı jürgizgenimdi aytsaňşı.

Aynı sözü tekrarlamaktansa, benim biçerdöveri sürdüġümü söylesene.

cümleleri, kısımlarının mana ilişkileri yönünden ele alırsak aynı tür cümlelerdir. İkisinde de kısımlar birbirine zıt anlamı bildirir. Birleşme yöntemi açısından ise, ilki bağımsız birleşik cümlenin karşıt türü, ikincisi ise bağımlı birleşik cümlenin karşıt türüdür.

Birleşik cümle sentaksın anlatmak için önceleri yazılan çalışmalarda karşıt bağımlı cümle temel kısma yardımcı eklerle ve yüklemi - **şa**, -**şe** yapım ekleri alan sıfat-fiille, yüklemi -**da**, -**de** bağlaçlı şart kipiyle ifade edilmesi yardımıyla birleşir denilmiş. Karşıt bağımlı cümlenin birleşmesinde bahsettiğimiz fiil türlerinin daha çok kullanılması şüphesiz. Fakat karşıt bağımlı birleşik cümlenin yüklemi daima sadece yukarıda kastedilen sözlerden oluşmuyor. Kısımların manalarındaki zıtlık türleri ve onların belirti şekilleri de çok çeşitlidir. Örneğin:

Burjuylar sovettiñ ünin öşiremez dep jantalassa da, jumışsı men şaruanıñ erkin tunşıqtıra almaytınına bul jinalıs ayğaq (H. Esenjanov).

Burjuvalar soviyeti yok edeceğiz diye mücadele etse de, işçiler ve köylülerin hakkını yiyemeyeceğine bu toplantı bir ispattır.

Jaqsı attıñ jalın saqtağanşa, jaqsı jigittiñ arın saqta (Ata söz).

İyi atın yelesini korumaktansa, iyi yiğidin namusunu koru.

Verilen örneğin birincisinde yardımcı kısımda yapılacak bir hareketten bahsediliyorsa, temel kısımda o hareketin gerçekleşmeyeceği anlatılmış. İkinci örnekte ise cümlede öyle iki türlü subjenin birbirine direkt zıt olan hareketi yok. Üçüncü örnekteki cümlenin kısımlarının mana zıtlığı önceki örneklerin hiç birine benzemiyor. Karşıt bağımlı birleşik cümlede zıt anlamı bildiren yardımcı kısım değil, temel kısımdır. Yardımcı kısımda belli bir işin yapılması ya da yapılmaması anlatılıyorsa, temel cümlede tam tersi onun gerçekleşmemesi ya da gerçekleşmeyeceği bildiriliyor. Örneğin:

Eki közi adlında jatqan balada bolğanmen, tör jaqta aytılp jatqan sözderge Köpeydiñ zergek zeyin salıp otırğanı bayqaladı (G.Musrepov).

Gözleri, önünde uzanan çocukta olmasına rağmen, Köpey'in başköşede söylenen lafları dikkatle dinlediği fark ediliyor.

Kündizgi ıstıq, jüris, keşki otırıs deneni salıqtırsa da, qıyal älemi talar emes (H. Esenjanov).

Gündüz olan sıcak, yürüyüş ve akşam eğlencesi vücudu yorsa da bunlar benim hayal kurmama engel olmuyor.

Qodardıñ jazıǵı joq bolsa da, qun degen ün bolmadı (M.Auyezov).

Kodar'ın suçu olmasa da kısasa kısası mevzuu bahis olmadı.

Yardımcı kısımdaki belli bir hareketin, durumun mantıksal neticesi, olması gereken olaylar temel kısımda olumsuz çıkıyor. Örneğin:

Därkembay eki mıqtı mirzaniñ qıspağında otırsa da, Qunanbaydıñ sırtınan soñǵı sözün aytıp qaldı (M.Auyezov).

Darkembay iki güçlüniün cenderesinde otursa da, Kunanbay'ın arkasından son sözünü söyledi.

Abaydıñ qubılısı orasan bolğanmen, endi Erbol bunı tüsine bastadı (M.Auyezov).

Abay'ın bu davranışları çok değişik gelse de, nihayet Erbol bunu anlamaya başladı.

Jaña sitsadan tikken köylek-dambaldı kigenime az uaqıt bolğanmen, kürestıñ saldarınan päre-päresi şığıp, jamaudan qırıq qurau bop ketken (S. Mukanov).

Yeni satenden dikilen gömlek-şalvarı giyeli az olsa da, güreş yüzünden param parçası olup, yamadan kırk parça olmuş.

Bolıstıñ biyilğı salıp otırğan şığını jıldağıdan köp bolsa da, Ospan aulına jinalğan el ağaları köp kerispey tez kelixsen (M. Auyezov).

Vilayetin bu yılın masrafları geçen senelerden daha çok olsa da, Ospan'ın köyüne toplanan memleket büyükleri çok tartışmadan, çabuk anlaşmışlar.

İki kısım arasındaki zıtlık, anlam yardımcı kısmın belirli yüklem formasında söylenmesi yardımıyla yapılıyor. Böyle yüklem formalarına şunlar ait'tir.

Yardımcı kısım **-da, -de** bağlacına eklenen şart kipi formalı fiile bitiyor. Örneğin:

Därmen men Mağaş, Käkıtaylar özderi süysingen oyların aşa almasa da, Abay aytqan jaylarğa sonşalıq ıntığa qızığıp tıñdadı (M. Auyezov).

Darmen Mağaş ve Kakıtay kendilerinin beğendikleri fikirleri açıklayamasa da, Abay bahsedilen durumlarla büyük bir hevesle ilgilendi.

Jalpı el maldan bezip, bas qayğısına tüsken tärizdi bolsa da, bay ağayındar kedey tısqannan malın artıq köredi (S. Seyfullin).

Halk, ev hayvanlarından uzaklaşıp, kendi dertlerine kapılmış gibi görünse de, zengin akrabaları, fakir kardeşlerinin elinde olan ev hayvanlarını fazla gördü.

Salt atıları men at-şana ötip ketse de, Äbdirahman terezege süyenip uzaq turdı (H.Esenjanov).

Atlı süvari ile atlı kızaklar geçse de, Abdirahman pencereye yaslanıp uzun uzun baktı.

Hâkim qanşama tırısıp türli boljalğa salsa da, oyı eşqanday дәleldi pikir tauıp bere almadı (H. Esenjanov).

Hâkim ne kadar gayret edip çeşitli tahminlerde bulunsa da, düşüncelerini kanıtlayacak fikir bulamadı.

Qatını şayın dämdep quyıp berse de, Egeubay burınğıday jadırıp işe almay, birer keseden keyin töñkerdi (B. Maylin).

Karısı çayı güzel yapsa da, Egeubay önceki gibi keyifle içemeyip, bir fincandan sonra almadı.

Yardımcı kısım yardımcı ek alan sıfat-fiille tamamlanır. Örneğin:

Qıs qıstauları başka bolğanmen, jaz köbine birigip otradı (B. Maylin).

Kışın kışlaklar farklı olmasına rağmen, yazın genelde toplanıp oturuyorlar.

Äbiş skripka tartıp turğanmen, köñili de, közi de, köbinşe, Mağripa jaqqa jii auğanday bolatın (M. Auyezov).

Abiş keman çalmasına rağmen, gönli de, gözü de, çoğunlukla, Mağripa tarafına kayıyormuş gibi oldu.

Ol aqıldarğa Masaqbay qarısı bolğanmen, basqarmanın özge müşeleri köbin qabıldadı (S. Mukanov).

O fikirlere Masakbay'ın qarşı olmasına rağmen, idarenin diğer üyeleri çoğun kabul etti.

Yardımcı kısım, şart kipi şeklinde olan fiille tamamlanır ve her kısım kuruluşunda anlam yönünden birbirine zıt gelen kelimeler olur. Bu kelimeler zıt anlamlı kelimeler olabilir, fiilin birisi olumlu, ikincisi olumsuz şeklinde olabilir. Örneğin:

Zulımdıq jalğız ğana qalada eken desem, el işi de şılqığan ädilsizdik eken (H. Esenjanov).

Zalimlik yalnız şehirde var diye düşündüm, meğer halkımızın içinde de adaletsizlik varmış.

Bir adamnıñ bir künge mindeti altı kubometr jer qazu bolsa, keybir aldınğı qatardağı jas äyelder men jasamıs keybir erkekter künine on bes –jırma kubometr şığaradı eken (S. Mukanov).

Bir insanın bir günlük görevi altı metreküp yer kazmak ise, bazı genç bayanlar ile orta yaş üstü bazı erkekler günde on beş- yirmi metreküpe kadar kazıyormuş.

Töleubekti muğalimderdiñ köbi jek körse, Janat onı jaqsı köredi (G. Mustafın).

Tölebek'den öğretmenlerinin çoğu nefret ediyorsa da, Janat onu seviyor.

Yardımcı kısım, zarf-fiil şeklini alan fiille tamamlanır ve temel kısımda yardımcı kısımdaki esas fikre zıt söylenen söz olur.

Sekretar Anatoliy Kondratyeviçtiñ kızına Bayjannıñ jırda üylenetiniñ bile tura, bul jöninde resmi keñes üstinde aytuğa iñğaysızdandı (S. Mukanov).

Sekreter, Bayjan'ın Anatoliy Kondratyeviç'in kızıyla evleneceğini bilerek, bu konuyu resmi toplantıda söylemeye utandı.

Gülнар Marfuğanı sıylay tura, köñiline qaray tura, şın süygen Bayjanmen bos uakıttarın birge ötkizbey tura almadı (S. Mukanov).

Gülнар Marfuğa'ya saygı duysa da, kırmak istemese de, gerçekten seven Bayjan ile boş zamanların birlikte geçirmeden duramadı.

Osınşa äzirligi bola tura, ol toyın jasamay ketti (S. Mukanov).

Bunca hazırlığa olsa da, o düğünüñ yapmadan gitti.

Yardımcı kısım –**şa**, - **şe** eki alan sıfat-fiille tamamlanır ve cümle, yardımcı kısmında olan hareket, duruma göre temel cümledeki hareketin ağırlığını gösterir. Fakat bu özellik iki türlü hareketi eşitlemek değil, birincisinde olan harekete zıt olarak, ikincisindeki hareketi desteklemek içindir. Örneğin:

Azdıñ azanşısı bolğanşa, köpti qazanşısı bol (Atasöz).

Azınlığın müezzini olmaktansa, çoğunluğun aşçısı ol.

Jaqsı attıñ jalın sataǵanşa, jaqsı jigittiñ arın saqta (Atasöz).

İyi atn yelesini korumaktansa, iyi yiğidin namusunu koru.

Mıñnıñ tüsin bilgenşe, birdiñ atn bil (Atasöz).

Bin insanın rüyasını bilmektense, bir insanın ismini bil.

Bilemin, ol bugün Qunanbay balasınıñ jolı bolǵanşa, Qaumenniñ qanquylısınıñ jolı bolsın dep otır (M.Auyezov).

Biliyorum, o bugün Kunanbay'ın oǵlunun şansı olmaktansa, cani Kaumen'in şansı olsun diye düşünüyor.

Karşıt yardımcı bağımlı birleşik cümle kurmak için, yukarıda tahlil edilen yöntemlerin yapan görevleri aynı değil. Onların içinde karşıt yardımcı birleşik cümle kurmak için en çok kullanılan ve cümlelerin böyle türün birleştiren yardımcı ek alan sıfat-fiil ve **-da, -de** bağlaçlı şart kipi şeklinde olan kelimelerdir. Bunun böyle olduğu, kazak dil biliminde birleşik cümle sentaksının ilk araştırılmaya başlandığı günden itibaren tanınmış ve ondan sonra hiçbir tartışmaya mevzu olmamış, bu konu ile ilgili bütün çalışmalarda bir ağızdan anlatılmıştır. Diğer iki yöntemin ise yani şart kipi şeklindeki fiil ve **-şa, -şe** yapım eki alan sıfat-fiilin karşıt bağımlı birleşik cümle kurmadaki rolü öncekilerden biraz farklıdır. Örneğin:

Bükil jumıssı köterilse oǵan qalanıñ usaq qolönerleri men oquşıları dem berip bas köterer edi (H.Esenov).

Bütün işçiler ayaklansa, şehrin ufak zanaatkârları ile öğrencileri onları destekleyip isyan ederdi.

Karşıt bağımlı birleşik cümlelerin kendine has bir özelliği, onun yardımcı kısmının mana yönünden temel cümleye bağımlı olmaması, temel kısmın belli bir ögesine ait olup, belli bir soruya cevap vererek, cümlelerin yardımcı öğeleri gibi görev yapmamasıdır.

4.2.3. Karşılaştırmalı Bağımlı Birleşik Cümle

Bağımlı birleşik cümlelerin bazı çeşitlerinde birinci basit cümledeki hareket ve durum, ikinci basit cümledeki hareket ve durumla karşılaştırılarak, benzetilerek, eşit hale getirilerek söylenir. Örneğin:

Maydandağı sizderdiñ halderiñiz qanday bolsa, mundağı bizdiñ halimiz de sonday (A. Abişev).

Sizin cephedeki haliniz nasılsa, bizim buradaki halimiz de öyle.

Bu örnekte söyleyen kişi, kendi halini cephedeki askerlerin halleriyle karşılaştırarak, eşit hale getirerek gösteriyor. Bunun gibi, temel ve yardımcı kısımlarda anlatılan olay ve durum birbirleriyle karşılaştırılarak söylenen bağımlı birleşik cümleler, karşılaştırmalı bağımlı birleşik cümlelerdir.

Karşılaştırmalı bağımlı birleşik cümlelerde son düzenli basit cümledeki olay, ilk bağımlı basit cümledeki durumla karşılaştırılıyor.

Karşılaştırmalı bağımlı birleşik cümleler şu yöntemler yardımıyla yapılır:

1. Yardımcı kısım şart kipi şeklinde olan fiille tamamlanır ve onun kuruluşunda mutlaka **qanday** (nasıl), **qanşa** (ne kadar), **qalay** (nasıl) gibi soru zamirlerinin biri söylenir. Yardımcı kısımdaki soru zamirlerine göre, temel kısım kuruluşunda ise **sonday** (öyle), **sonşa** (o kadar), **solay** (öyle) gibi kelimelerden biri gelir ve bu sözler, temel kısımda anlatılan olayın yardımcı kısımdaki durum ile eşitliğini bildirir. Örneğin:

Sizdiñ üydegi Sädu ağay mağan qanday jaqın bolsa, Keldibay da sonday bauırım edi (A. Abişev).

Sizin evinizdeki Sadu ağabey bana ne kadar yakınsa, Keldibay da o kadar kardeşim idi.

Basqalar qanday quansa, ol da sonday quanğan edi (A. Abişev).

Başkaları nasıl sevindiyse, o da öyle sevinmişti.

Bölekbastiñ jürisi qanday mañ bolsa, sözi sonday pañ (A. Abişev).

Bölekbas'ın yürüyüşü nasıl ağırorsa, sözü de öyle ağırdır.

Eñbektı qanşa isteseñ, tabıstı sonşa alasıñ (A. Auyezov).

Ne kadar çalışırsan, o kadar kazanırsın.

Künniñ uzaqtığı qanşa bolsa, oniñ eñbek sağıtı da sonşa (A Auezov).

Güniñ uzunluğı ne kadar ise, onun çalışma saati de o kadar.

Torğay ruına Irğızbay qanday jaqın bolsa, Kötibaq, Baysaldar da sonday jaqın (A Auezov).

Torgay boyuna Irğızbay ne kadar yakınsa, Kötibaq, Baysaldar da o kadar yakındır.

Örneklerde belli olduğu gibi yardımcı kısımdaki soru zamiri ve temel kısımdaki işaret anlamlı kelimeler arasında şekli benzerlik oluyor:

qanday – sonday	nasıl – öyle
qanşa – sonşa	ne kadar – o kadar
qalay – solay	nasıl – öyle

Kuruluşu açısından,

Kimniñ jerin jerleseñ, sonıñ jırın jırlarsıñ.

Kimin kayığına binersen, onun şarkısını söylersin.

Uyada neni körse, uşqanda sonı aladı.

Yuvada ne terbiye görse, uçtuğunda onu alır.

gibi bağımlı birleşik cümleler de yukarıda tahlil edilen cümlelere benzer. Fakat kısımların anlam ilişkileri açısından bunlarda başka cümlelerdeki gibi karşılaştırmak, eşit hale getirmek anlamı yoktur. Bu yüzden buna benzeyen cümleler karşılaştırmalı bağımlı birleşik cümleler grubuna ait değildir.

2. Karşılaştırmalı bağımlı birleşik cümle, yardımcı kısmın yüklem görevini geçmiş zamanı bildiren sıfat-fiil – **day, - dey** yapım ekler yardımıyla yapılır. Örneğin:

Mañayına uyirliĝen balalardıñ bäre de özinen tuğanday, Antonina Porfiryevna ärqaysısın jılı jüz, jumsaq sözben erkeleledi (S.Mukanov).

Antonina Porfiryevna, yanına toplanan çocukların hepsin de kendisi doğurmuş gibi, her birini güler yüzlü, tatlı sözlerle şımartıyor.

Osı quanış quatın artıra tükendey, Sırbay ketpenin jıldamıraq siltedi, nıǵıraq urdı (S.Mukanov).

Bu sevinç, kuvvetini çoğaltmış gibi, Sırbay kazmayı hızla kullanmaya, sağlam vurmaya başladı.

4.2.4. Zaman Bağımlı Birleşik Cümle

Yardımcı kısım temel kısımdaki hareketin, olayın zamanını bildiren bağımlı birleşik cümle, zaman bağımlı birleşik cümledir.

Bağımlı birleşik cümlenin bu türünde, yardımcı kısım temel kısma ya da onun yüklem görevinde olan fiil kelimeye yönetilip, zaman zarflığının sorusuna cevap olur. Örneğin:

Naçalnik sanap turǵanda, qazaq tilmaş ta qattı sañqıldap qaytalap aytıp turdı (M. Auezov).

Başkan sayarken, kazak tercüman yüksek sesle tekrarlıyordu.

Abay üyge kirgende, Äbiş konverttegi bar qağazdı oqıp şıqqan edi (M. Auezov).

Abay eve girdiğinde, Abiş zarftaki kâğıtları okuyup bitirmişti.

Jañaǵı körkem bir sätke süysinip, ezu tartqan Abaydıñ sol köñildi saǵı ayıǵıp bolǵanşa, qattı kele jatqan at dübiri estildi (M. Auezov).

Abay'ın, az önceki güzel bir ana hayran kalıp gülümseyen neşesi geçene kadar, süratle koşan atların gürültüsü duyuldu.

Verilen örneklerin hepsinde, yardımcı cümle temel cümledeki eylemin olma zamanını bildiriyor.

Örneğin birinci cümlesinde bulunan temel ve yardımcı kısımdaki eylem eş zamanlı, ikisi de aynı zamanda olmuştur. İkinci örnekte, temel cümledeki eylem yardımcı

cümledeki eylemin gerçekleşmesinden önce olup bitmiştir. Üçüncü örnekte yardımcı cümlede başlayan olay tamamlanmamış yani bitmemiştir.

Zaman bağımlı birleşik cümle çeşitli yöntemlerle yapılır. Buradaki iki basit cümleyi birbirleriyle bağlama, birleşme görevini yapan yardımcı cümlelerin yüklemi şekil değişimleri bakımından çok zengindir. Bu genelde bu tarz kelimelerden oluşur:

1. Bulunma hali eki alan sıfat-fiil

Därmen, Mağaş, Käkıtay üşeuı birbirine ünsız qarasqanda, bäriniñ közinde de bul sätte ülken ırzalıq bar edi (M. Auyezov).

Darmen, Mağaş, Kakıtay üçü birbirine sessiz baktığında, hepsinin gözlerinde o an büyük bir memnuniyet vardı.

Bular auldan attanarda, eki jigit solarğa qaray şaba jönelgen edi (M. Auyezov).

Bunlar köyden yola çıkarken, iki yiğit onlara doğru yöneldi.

Janpeyis üyge kirip ketkende, Asqar men Erjan tısta qaldı (S.M.).

Janpeyis eve girdiğinde, Aksar ile Erjan dışarıda kaldılar.

2. Geçmiş zaman bildiren sıfat-fiile –şa, -şe yapım eklerinin eklenmesiyle yapılır.

Bazarbay atını basın burğanşa, jaz balalar antalap qarsı barıp ta qaldı (B. Maylin).

Bazarbay geriye bakabilmek için atın yönünü çevirene kadar genç çocuklar yanına geldi.

Siz toya tamaqtanıp alğanşa, biz Gofman joldas ekeuimiz biraz söylesip, sözdi pisirip alayıq (B. Momışulı).

Siz karnınızı doyurana kadar, biz ikimiz Gofmanla biraz konuşup, iyice düşünelim.

3. Yalın şahıslı sıfat-fiille;

sayın (her, -dıkça, -dikçe;)

kezde (zaman)

künde (günde)

uaqıtta (zaman, vakitte)

mezgilde (vakit, zaman)

sätte (anda)

küni (günü)

jılı (yıl)

gibi benzer kelimelerin yardımcı olarak söylenmesi ile yapılır.

Bul aradağı maydan bitken soñ, ol top jılqıñıñ soñınan şaba jöneldi (M. Auyezov).

Buradaki savaş bittikten sonra, o, bir sürü atın peşinden gitti.

Bazaralı kelgennen soñ, köp keşikpey istiñ tergeui bastalıp ketti (M. Auyezov).

Bazaralı geldikten sonra, çok gecikmeden soruşturma işi başlamıştı.

Leningradqa sıylıq aparı turalı Rahmet pen Estay Aybarşaga usınıs jasağan kezde, Aybarşa osınday qarqındı jumıstıñ üstinde edi.

Rahmet ve Estay Leningrad'a hediye göndermeyi Aybarşaya teklif ettiğı zaman, onun işi başından aşmıştı.

Äkesi özbek qıstağına köşip barğan jılı, onıñ üyinen tünde ört şıǵadı (S. Mukanov).

Babası Özbek kışlağına taşındığı yıl, onun evinde yangın çıktı.

Şubardıñ jañağı sözi esine tüsken sayın, Äbiştiñ namısı men ızası üdey tüsti (M. Auyezov).

Abiş, Şubarın az önceki sözünü hatırladıkça, kızgınlığı daha da artıyor.

4. Yönelme hali ekin alan sıfat-fiil **-şeyin**(-e kadar); **-deyin** (-e değın, -e kadar) bağlaçların eklenmesiyle yapılır.

Torğay, şımşıq, qarlıǵaş, bödene siyaqtı kişkene qustardıñ balapandarı uşqanğa şeyin, jılan olardı uyasına barıp jutadı (M. Auyezov).

Serçe, kanarya, kırlangıç, bildircin gibi küçük kuşların yavruları uçana kadar, yılan yuvasına varıp onları yok eder.

Olar bökter aynalıp jetkenge deyin, mına tötesimen sizder de barıp qalasızdar (M. Auyezov).

Onlar dağ eteğinden dönüp ulaşana kadar, bu kestirme yolla sizde varırsınız.

Jürğinşiler äbden közden tasa bolğanşa deyin, bular arttarınan qarap turdı (M.Auyezov).

Yolcular tamamen gözden kaybolana kadar, bunlar peşinden bakıp durdular.

5. Ayrılma hali eki alan sıfat-fiile **keyin** (sonra), **soñ** (sonra), **beri** (beri) bağlaçları eklenmesiyle yapılır.

Rahmet qoştasıp ketkennen keyin, Nataliyanıñ uyuqsı aşılıp ketti (S.Mukanov).

Rahmet vedalaşıp gittikten sonra, Nataliya'nın uykusu kaçtı.

Uşakov jauabın oqıp şıqqannan keyin, Berner men Nekrasov tañdağan pişinmen birbirine qarasıp qaldı (G.Musrepov).

Uşakov cevabı okuyup bitirdikten sonra Berner ve Nekrasov hayran bir şekilde birbirlerine bakiştılar.

Ol jumısqa şıqqannan beri, qaltasınan däri-därmek arılmaytın (G. Sılanov).

O işe başladığından beri, cebinde ilaçlar eksik olmadı.

Ibray söylep bolğannan soñ, Dosmağul mektepke alınğan balalardıñ äkelerin mektepke alıp kirdi (S.Köbeyeu).

Ibray konuşmayı bitirdikten sonra, Dosmagul okula kabul edilen çocukların babaların okulun içine davet etti.

6. Şart kipi şeklini alan fiil

Bayjan raykomğa barsa, Rahmettiñ kabinetinde audannıñ başşı qızmetkerlerinen on şaqtı kisi otır eken (S. Mukanov).

Bayjan ilçe komitesine geldiğinde, Rahmet'in odasında ilçe yöneticisi memurlarından on kişi oturuyormuş.

Erbol esik adlına şıqsa, ulken aul jaqtan eki-üş attı kisi kele jatır eken (M.Auyezov).

Erbol kapı önüne çıktığında, “büyük köy” yönünden atlı iki-üç kişi geliyormuş.

Biz barlaudan qayıt kelsek, kapitan Miroşnik öz palatasında joq eken (G.Musrepov).

Biz istihbarat çalışmalarından döndüğümüzde, kaptan Miroşnik koğuştta yoktu.

7. Zarf-fiil

Däulet armiyağa attanğalı, Marfuğa Keñtoğayğa kelmegen edi (S.Mukanov).

Daulet askere gittiğinden beri, Marfuğa Kentoğay’a gelmemişti.

Jalğız balası İsa ölgeli, Qodar äbden tunjırap ketken edi (M.Auyezov).

Tek oğlu olan İsa öldükten sonra, Kodar tamamen kapanmıştı.

Murat şığıp ülgirmey jatıp, vagonğa Erjan kirdi (T. Ahtanov).

Murat çıkıncaya kadar, Erjan vagona girdi.

Bugün Erjan ötip bara jatıp, öksip jılağan äyel dausın estidi (T.Ahtanov).

Erjan bugün geçerken, hıçkırarak ağlayan kadının sesini duydu.

8. –ısı (inca), -isi (ince) ekler alan fiilden oluyor.

Jürğinşiler aul iyelerimen sälemdesip bolısımen, bir-bir jılpos jigit attardı ustay alıstı (M.Auyezov).

Yolcular köy sahipleri ile selamlaştıktan sonra, yağız yiğitler atları tuttular.

4.2.5. Sebep Bağlı Birleşik Cümle

Yardımcı kısım temel kısımdaki eylemin olup-olmama sebebini bildiren, temel kısmı bu yönden ortaya çıkan sonucu ve sebebi anlatan bağımlı birleşik cümleye sebep bağımlı birleşik cümle diyoruz.

Sebep bağımlı birleşik cümlenin yardımcı kısmı, temel kısmın fiilden olan bir ögesine, özellikle yüklemine bağılı olup, sebep zarflık gibi görev yapar.

(Bu görevinden dolayı bazı eserlerde bağımlı birleşik cümlenin bu türü sebep zarflık bağımlı birleşik cümle diye adlandırılır)

Abaydın osınday şağındağı şın mundası Erbol ğana bolğandıqtan, jañağı bir äzirde onın jalğız kelgenin aqın teris körmedi (M Auyezov).

Abay'ın böyle dönemlerde derdini paylaşan gerçek arkadaşı sadece Erbol olduğu için, az önce de onun yalnız geldiğini gören şair şaşırmadı.

Ata jolı köpke zorlıq, qastıq bolğan soñ, men ata balası bolmay, halıq balası bolamın (M. Auyezov).

Ata yolu topluluğa zorluk, düşmanlık olduğu için, ben ata evladı değil, halkın dostu olacağım.

Örneğin birinci cümlesinde, şair Erbol'un yalnız gelmesine şaşırılmamasının sebebi, onun derdini paylaşan tek arkadaşı olduğundandır. *Burada Abay'ın böyle dönemlerde derdin paylaşan Erbol olduğundan* diyen yardımcı cümle bütün olarak neden? hangi sebeple? sorularına cevap oluyor. İkinci cümlenin *Ata yolu topluluğa zorluk, düşmanlık olduğu için yardımcı kısmı, Abay'ın ata evladı değil, halkın dostu olmasının* sebebini bildiriyor. Ben (Abay) neden ata evladı olmayacağım? Sebebi, ata yolu topluluğa zorluk, düşmanlık'tır.

Sebec bağımlı birleşik cümlenin yardımcı kısmının yüklemi birkaç türlü şekilde söylenir ve temel cümleye o şekiller yardımcı ile birleşiyor. O şekiller şunlardır:

1. Yardımcı kısım **-dıqtan** (-dığından dolayı, -dığı için), **-dikten** (diğinden dolayı, -diğı için) geçmiş zaman bildiren sıfat-fiille tamamlanır:

Üles jöninde äli oyın aşpağan Abay bolğandıqtan, Tägejan endi bunın özinen işindegi niyetin suradı (M. Auyezov).

Pay hakkında henüz fikrini söylemeyen Abay olduğu için, Takejan artık onun kendisinden ne düşündüğünü sordu.

Ol birge tuğan ağaңыз istegen qiyanat, jırtqıstıq bolğandıqtan, siz oğan uyalasız da qinalasız (M. Auyezov).

Sizin öz ağabeyiniz eziyet, vahşilik yaptığundan dolayı, siz buna utanır ve sıkılırsınız.

Bar jigit tgel bolmağandıqtan Bazaralıñ belgisiz isi li az kn ayal ktip, irkilip tuğran-dı (M. Auezov).

Bütün delikanlılar toplanmadığı için Bazaralı'nın davasına ara verildi.

2. Yardımcı kısım **soñ** (için) bağlacı geçmiş zaman bildiren sıfat-fiille tamamlanır:

Qasqır endi munıñ ayđayın elemeytin bolđan soñ, İsa basqa bir tsilge kşti (M. Auezov).

Kurt, artık onun bağırmasından korkmadığı için, İsa başka bir yönteme başvurdu.

Ayağın basa almağan soñ, eñbektep esikke keldi.

Ayağını basamadığı için, emekleyerek kapıya geldi.

3. Yardımcı kısım **-ıp, -ip, -p, -a -e, -y** yapım eki alan zarf – fiile tamamlanır.

O mezgildi uaqtında kele almay, biz biraz keşigip qaldıq (M. Auezov).

O belirlenen vakitte gelemeyip, biz biraz geç kaldık.

Tnde jılqışı uyıqtap qap, qalıñ jılqı egiske tsip ketipti (M. Auezov).

Geceleyin, at bakıcısı uyuya kalıp, çok sayıdaki atlar ekinlere girmişler.

4.2.6. Hareket (Tarz) Bağımlı Birleşik Cümle

Yardımcı basit cümle, temel basit cümledeki hareketin ve işin nasıl olduğunu bildiren bağımlı birleşik cümleyle hareket bağımlı birleşik cümle diyoruz.

Bağımlı birleşik cümlenin diğer türü olan zaman, karşılaştırmalı, sebep cümleler gibi, hareket bağımlı cümlenin kısımları da birbirine bağımlı olup, son cümle ilk cümleyi yönetir. Onun için yardımcı kısım, bütün olarak temel kısmın ya da onu yöneten yüklemin sadece yardımcı ge görevinde olup, hal veya tarz zarflığı gibi **nasil?** ve benzeri tarzdaki sorulara cevap verir. Örneğin:

Erkejan qattı qayrat körsetip, keşegi řubarđa bergen jauabınan bgin de aumay turip aldı (M. Auezov).

Erkejan çok cesaret göstererek, dün Şubar'a verdiği cevabından vazgeçmedi.

Mağaş Käkıtaydı alğa qaray itere tüsip, özi sonıñ artın ala jürdi (M. Auyezov).

Mağaş, Käkıtay'ı öne doğru itip, kendisi onun peşinden yürüdü.

Ödek üy işinin qamın küyeuine aytpay, özi basqarıp ketti (M. Auyezov).

Ödek evde olan biteni eşine söylemeyip kendisi halletti.

Örneğin birinci cümlelerin yardımcı kısmı **qalay?** (nasıl?) sorusuna cevap verip, temel cümlelerin *vazgeçmedi* yüklemine bağlıysa, ikinci cümlelerin yardımcı kısmı da **qalay?** (nasıl?) sorusuna cevap verip, temel cümledeki *yürüdü* yüklemine bağlıdır. Son cümle de bunlara benzer.

Hareket bağımlı birleşik cümlelerin yardımcı kısmı anlam yönünden basit cümledeki hal veya tarz zarflığına benzediği için bazı eserlerde bağımlı birleşik cümlelerin bu türü zarflık bağımlı birleşik cümle diye de adlandırılır.

Hareket bağımlı birleşik cümlelerin yardımcı kısmı, temel cümleye zarf-fiil şeklini alan yüklem ile yapılır. Fakat yüklemi, zarf-fiil şeklini alan fiilden ya da zarf-fiille tamamlanan sözler dizisinden olan yardımcı kısımların hepsi, hareket bağımlı birleşik cümle olmuyor. Zarf-fiille tamamlanan yardımcı cümleler temel cümleyle sebep ilişkisinde de olması mümkün. Onun için böyle cümleleri yardımcı cümlelerin sadece yüklem şekline dayanarak ayırmak mümkün değil, kısımların anlam ilişkilerini esasa almamız gerekir. Açıklamak için aşağıdaki örnekleri inceleyelim.

Qoñırauları şıldırıp, ülken küymeler troykaları leklegimen keldi.

Çıngırdaqları çalan üç büyük fayton peş peşe geldi.

Biyılğı küz tım jauındı bolıp, şarualar şopterin de mezigilinde jııp ala almadı.

Bu senenin sonbaharı çok yağışlı olduğu için, köylüler samanlarını da zamanında biçemedi.

Mahmut qastarınan öte berip, olardıñ ortalarında otırğan Käkenovti şaqırdı.

Mahmut onların yanından geçerken, aralarında oturan Kakenov'u çağırdı.

Bu örnekteki üç cümlenin de yardımcı kısmı zarf-fiille tamamlanmıştır. Fakat kısımlarının anlam ilişkileri açısından üçü de bağımlı birleşik cümlenin üç değişik tür olduğunu ayırmak zor değil: birincisi hareket, ikincisi sebep, üçüncüsü de zaman bağımlı birleşik cümlelerdir. Bu tür hareket bağımlı birleşik cümleyi ayırt edebilmek için esas olan şey, yardımcı kısmın ve temel kısmın anlam ilişkisi ve soru biçimidir.

4.2.7. Maksat Bağımlı Birleşik Cümle

Yardımcı kısmı temel kısımdaki hareketin veya olayın amaç bakımından olup olmayacağını bildiren, bağımlı birleşik cümleye maksat bağımlı birleşik cümle denir.

Maksat bağımlı birleşik cümlenin yardımcı cümlesi temel cümleye bağlı olup, temel cümle ya da onun yüklemine ile bağlı olan yardımcı öge gibi olur. Maksat yardımcı kısmının temel kısımla anlam ilişkileri açısından cümlenin yardımcı ögesine, özellikle maksat zarflığına benzemesine göre bazı eserlerde bağımlı birleşik cümlenin bu türü maksat zarflık bağımlı birleşik cümle diye de adlandırılır. Örneğin:

Bireu-mireu sekem alıp jurmesin dep, biz eki-üşten bölünip kettik.

Birileri kuşkulanmasın diye, ikişerli, üçerli gruplar halinde gittik.

Örnekteki birisi kuşkulanmasın diye yardımcı kısım **hangi amaçla? ne için?** sorularına cevap verip temel kısımdaki ikişerli, üçerli gruplar halinde bölünme amacını bildiriyor.

Maksat bağımlı birleşik cümlede yardımcı kısım temel kısımla şu yüklem şekilleriyle birleşir.

1. Yardımcı kısım **üşin** (için) bağlacıyla birlikte mastar eki alan fiille tamamlanır.

Qıstıñ ızğarı ötpeu uşin, qoñız indı tereñ qazadı (S. Mukanov).

Kışın sert soğuşundan etkilenmemek için, böcek inini derin kazar.

Äñgimeni basınan bastau uşin, Sarjanmen kezdesken kündi esime tolıq tüsirip köreyin (A.A.).

Konuyu baştan başlamak için, Sarjanla buluştuğum günü hatırlamaya çalışayım.

2. Yardımcı kısım **dep** (diye) yardımcı kelimesi eklenerek tamamlanır. **Dep** (diye) yardımcı kelimesine eklenen fiil, emir kipinin 1. ve 3. şahısları için olabilir ve hatta sıfat-fiil de olabilir.

Ayağımın sıyrırağanı basılar ma eken dep, ol tizesin otqa qızdırdı (M.Auyezov).

Ayağının sızlaması geçer mi diye, dizini ateşe doğru tuttu.

At tuyağının dübiri estilmesin dep, bular auldıñ ıq jağına qaray burıla jürdi (M. Auyezov).

At nalının sesi duyulmasın diye, onlar köyün kuytu yerine doğru yürüdüler

Köz jasımdı körüp Pavel renjimesin dep, ashanağa şığıp ketti (A.M Gorki).

Gözyaşımı görüp, Pavel incinmesin diye, mutfağa gitti.

Sizderge şın ıqılasımnen tileules ekenimdi bildireyin dep, oyımda jürgenni barın jasırmay aytıp otırmın (A.M. Gorki).

Size tüm samimiyetimle hemfikir olduğumu bildireyim diye, aklımda olan her şeyi saklamadan söylüyorum.

Miyın aşıtqan toqsan türlü qıyaldan boyım serger me eken dep, Äsiya janıp tuğran otqa qaradı (M. Auyezov).

Kafasını karıştıran bin bir türlü sorundan kurtulmak için, Asiya parlayan ateşe uzun uzun baktı.

3. Yardımcı kısım **bol** (ol) yardımcı kelimesine eklenen **-maq -mek, -paq -pek, -baq -bek** yapım eki alan fiille tamamlanır.

Osı äñgimeniñ artınan Ospan jumıs basına barmaqşı bolıp, Äygerim men Erbol erte üyden şıqtı (M. Auyezov).

Bu konuşmadan sonra Ospan iş yerine gideceği için, Aygerim ve Erbol evden erken çıktılar.

4.2.8. Eş Zamanlı Bağımlı Birleşik Cümle

Yardımcı cümle temel cümleye sadece yüklemün düzensiz bir şekilde bağılı olmasına rağmen, anlam yönünden kendi bağımsızlığını koruyup, temel cümlelerin hiçbir ögesinin tesiri altında kalmaz. Onunla aynı zamanda eş zamanlı hareketleri, durumları bildiren bağımlı birleşik cümle eş zamanlı bağımlı birleşik cümledir. Örneğin:

Jaukenniñ köz janarı jasqa tolıp, iyegi eriksiz kemseñdey bastadı (B. Maylin).

Jauken'in gözleri yaşlarla dolup, yüzü buruşmaya başladı.

Äyelderi siyir sauıp, erkekteri örsten kelgen qoyların bölip, qız - kelinşekteri su tasıp jür (B. Maylin).

Kadınları inek sağıp, erkekleri ise otlaktan dönen koyunları ayırıp, kızları ve gelinleri su taşıyorlardı.

gibi bağımlı birleşik cümleleri kazak dilbiliminde isimleri belli olan diğer bağımlı birleşik cümlelerin hiçbir grubuna katamayız. Çünkü bunlardaki düzenli kısım ve düzensiz kısımların birbirleriyle mana ilişkileri başkaların hiçbirine benzemez. Bağımlı birleşik cümlelerin diğer türlerinin kısımları arasında olan şart, karşıt, sebep v.b. ilişkiler bunda yok.

Eş zamanlı bağımlı birleşik cümleler sadece zarf-fiil ile yapılmıyor. Bununla birlikte fiilin şart kipi aracılığıyla yapılan bazı bağımlı birleşik cümleler de eş zamanlı bağımlı birleşik cümlelerdir. Örneğin:

Üy tigilip jatsa, jük linalıp jatır.

Bir taraftan çadırlar kuruluyorsa, öte yandan da yorgan yastık toplanıyor.

Olardıñ biri kiyimderin kiyip, endi biri etikterin şulğaulanıp jatqan (S. Jünisov).

Birileri kıyafetlerini giyiyor, diğerleri ise çizmelerini giyiyordu.

Bir üyelerde küy tartılıp jatsa, endi bir üyelerde än ayılıp jatır (H. Elebekova).

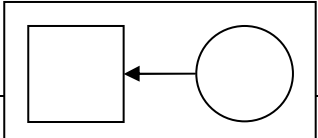
Bazı evlerde saz çalınıyorsa, bazı evlerde şarkı söyleniyor.

Eş zamanlı bağımlı birleşik cümlenin kendisine has özelliklerini biri onun kuruluşundaki kısımları birbiriyle sebep, karşıt, şart, hareket, maksat, karşılaştırmalı şekilde söylenmiyor. İkincisi, yardımcı kısmın yüklemi sadece düzensiz söylenme şekli ile düzenli kısma bağlanmasına rağmen, anlam yönünden yardımcı kısım bağımsız, temel kısmın hiçbir ögesinin etkisinde değildir. Yardımcı kısım belli bir soruya cevap olmuyor, yani yardımcı öge gibi olmuyor. Üçüncü özellik, eş zamanlı bağımlı birleşik cümlelerin çoğunluğu aynı zamanda arka arkaya devam eden birbirine bağımsız hareket, durumları bildirir.

Adlarının benzerlik taşımasının dışında eş zamanlı bağımlı birleşik cümle zaman bağımlı birleşik cümleden farklıdır. Zaman bağımlı birleşik cümlede düzensiz kısım düzenli kısmın bir ögesine bağlı olup, zaman zarflığı gibi zamanla ilgili bir soruya cevap verir. Yardımcı kısım temel cümledeki hareketin olacak zamanın bildirerek, zaman zarflık görevinde olur. Bu yüzden eş zamanlı bağımlı birleşik ve zaman bağımlı birleşik cümleyi birbirleriyle karıştırmamalıdır. Bu iki bağımlı birleşik cümlenin kendilerine has özellikleri olan iki ayrı türü olarak sayılır (Balaqayev, Qordabayev,1971:284).

BÖLÜM 5: KAZAK TÜRKÇESİNDE BAĞIMLI BİRLEŞİK CÜMLE VE ONUN TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

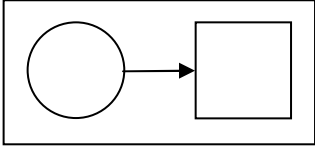
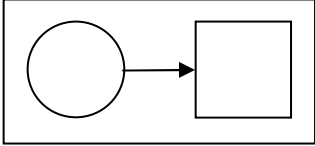
Tablo 1: Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle ve Onun Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırılması

Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle		Türkiye Türkçesinde Karşılığı
<u>1.Şart Bağımlı Birleşik Cümle</u>	<p>1. İä, köke, ruqsat etseñiz, birer auyız keñesimdi men de bereyin dep edim (İ.Esenberlin).</p> <p><i>Evet, amca, izin verirsiniz, ben de birkaç öneride bulunmak isterdim.</i></p>	<p><u>Nesne yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.</u> Yardımcı cümle temel cümleye –sa/-se şart edatı ve bağımlılık tonlaması ile bağlanmıştır. Temel cümle önce, yardımcı cümle sonra kullanılmış. Yardımcı cümle temel cümlenin neye? sorusuna cevap olmakla, temel cümlede kullanılan dolaylı nesneyi açıklıyor. Bu cümleyi şema ile aşağıdaki gibi gösterebiliriz.</p>

		<p>Örneği basit cümleye çevirirsek yardımcı cümle olan taraf sıfat-fiil öbeği ile basit cümlenin nesnesi oluyor.</p> <p><u>Benim de birkaç öneride bulunmak istediğime izin verirsiniz.</u></p>
Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle		Türkiye Türkçesinde Karşılığı

	<p>2. Qoranıñ ortasın bir süyemdey qazsa, bir qumıra altın şığadı.</p> <p><i>Avlunun ortasın bir karış kazarsa, bir çömlek altın çıkar.</i></p> <p>3. Jaña jumışsalarğa tehnika qatersizdigin uğındırmayınşa, şahtağa jiberuge tıyım salınğan.</p> <p><i>Yeni gelen işçilere emniyet talimatını anlatmayınca, maden ocağına gönderilmesini yasaklamış.</i></p>	<p><u>Şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.</u> Şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümlede yardımcı cümle temel cümledeki hareketin şartını bildiriyor ve hangi şartla? sorusuna cevap oluyor. Yardımcı cümle temel cümleye -sa/-se şart edatı ve bağımlılık tonlaması ile bağlanmıştır. Bu cümleyi şema ile aşağıdaki gibi gösterebiliriz.</p> <div data-bbox="1075 909 1390 1055" data-label="Diagram"> </div> <p><u>Basit cümledir.</u> Fiilimsiler cümle içerisinde zaman ve şahıs eklerinden birini bile kabul etmediğinden dolayı yüklem görevine sahiplenemiyorlar.</p>
Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle	Türkiye Türkçesinde Karşılığı	

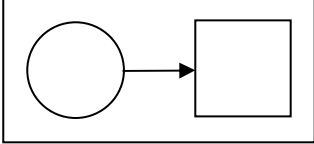
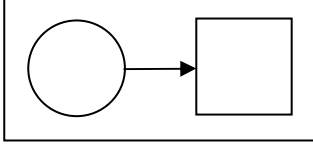
	<p>4. Bul äñgimeni anau aǵayın jurt bilse, aǵayın alalıǵı tuıp ketuyi de mümkün.</p> <p><i>Bu sohbeti akrabalar öǵrenirse, kardeşler arasında anlaşmazlık ortaya çıkabilir.</i></p>	<p><u>Şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.</u> Yardımcı cümle temel cümleye –sa/-se şart edatı ve bağımlılık tonlaması ile bağlanmıştır. Yardımcı cümle önce, temel cümle sonra kullanılmıştır. Şema ile aşağıdaki gibi gösterebiliriz.</p>
	<p>5. Men saǵan senbesem, bul sırdı aytpas ta edim ğoy.</p> <p><i>Ben sana güvenmezsem, bu sırrı söylemezdim bile.</i></p>	<p><u>Şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.</u> Yardımcı cümle temel cümleye –sa/-se şart edatı ve bağımlılık tonlaması ile bağlanmıştır. Yardımcı cümle önce, temel cümle sonra kullanılmıştır. Şema ile aşağıdaki gibi gösterebiliriz</p>
<p>Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle</p>		<p>Türkiye Türkçesinde Karşılığı</p>

<p>2. <u>Karşıt Bağımlı Birleşik Cümle</u></p>	<p>6. Tañ aldında bir saġat mızġıġanı bolmasa, Abay bul tündi uyqısız ötkizdi (M. A.).</p> <p><i>Abay'ın, tañ vaktinde bir saat kestirdiġi olmasa, bu geceyi uykusuz geçirdi.</i></p> <p>7. Ol kelgenmen, men jolıġa almadım.</p> <p><i>O gelmesine raġmen, ben uġrayamadım.</i></p> <p>8. Ulbergen kedey bolġanmen, kiyim-keşekterin taza ustaytın edi (S.M.).</p> <p><i>Ulbergen fakir olmasına raġmen, kıyaferlerini temiz tutardı.</i></p>	<p><u>Karşılaştırma yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.</u></p> <p>Yardımcı cümlenin mazmunu ile temel cümlenin mazmunu birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Kısımlar birbirine -sa/-se şart edatı ve bağımlılık tonlaması ile bağlanmışlar. Yardımcı cümle önce, temel cümle sonra kullanılmıştır. Şema ile aşağıdaki gibi gösterebiliriz.</p> <div data-bbox="1050 864 1366 1010" style="text-align: center;"> </div> <p><u>Basit cümledir.</u> Fiilimsiler ayrı bir yargı bildiretikleri için birleşik cümle oluşturamazlar.</p> <p><u>Basit cümledir.</u> Çünkü bir yüklem esasında oluşmuştur.</p>
<p>Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle</p>	<p>Türkiye Türkçesinde Karşılığı</p>	

	<p>9.Jaqısı attıñ jalın saqtağanşa, jaqsı jigittiñ arın saqta (Ata söz).</p> <p><i>İyi atın yelesini korumaktansa, iyi yiğidin namusunu koru.</i></p> <p>10.Eki közi adlında jatqan balada bolğanmen, tör jaqta aytılp jatqan sözderge Köpeydiñ zergek zeyin salıp otırğanı bayqaladı (G.Musrepov).</p> <p><i>Gözleri, önünde uzanan çocukta olmasına rağmen, Köpey'in başköşede söylenen lafları dikkatle dinlediği fark ediliyor.</i></p>	<p><u>Karşılaştırma yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.</u></p> <p>Yardımcı cümlenin mazmunu ile temel cümlenin mazmunu birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Kısımlar birbirine -sa/-se şart edatı ve bağımlılık tonlaması ile bağlanmışlar. Yardımcı cümle önce, temel cümle sonra kullanılmıştır. Şema ile aşağıdaki gibi gösterebiliriz.</p> <div data-bbox="1070 864 1390 1010" style="text-align: center;"> </div> <p><u>Basit cümledir.</u> Fiilimsiler cümle içerisinde zaman ve şahıs eklerinden birini bile kabul etmediğinden dolayı yüklem görevine sahiplenemiyorlar.</p>
--	---	--

Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle

Türkiye Türkçesinde Karşılığı

<p><u>3.Karşılaştırmalı Bağımlı Birleşik Cümle</u></p>	<p>11.Hâkim qanşama tırısıp türli boljalğa salsa da, oyı eşqanday däleldi pikir tauıp bere almadı (H. Esenjanov).</p> <p><i>Hâkim ne kadar gayret edip çeşitli tahminlerde bulunsa da, düşüncelerini kanıtlayacak fikir bulamadı.</i></p> <p>12.Başqalar qanday quansa, ol da sonday quanğan edi (A. Abişev).</p> <p><i>Başqaları nasıl sevindiyse, o da öyle sevinmişti.</i></p>	<p><u>Karşılaştırma yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.</u></p> <p>Yardımcı cümlede ne kadar bağlaç kelimesi kullanılır. Kısımlar birbirine –sa/-se şart kipi, artı da, de edatları ile birleşmiştir. Yardımcı cümle önce temel cümle sonra kullanılmış. Şema ile aşağıdaki gibi gösterebiliriz.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p><u>Tarz yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.</u> Yardımcı cümlede nasıl bağlaç kelime, temel cümlede ise onun karşılığı gibi öyle işaret zamiri kullanılmıştır.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>Basit cümleye çevirirsek, yardımcı cümle olan taraf sıfat-fiil öbeği artı gibi takısıyla temel cümledeki öyle tarz zarflığının yerini tutacaktır. <u><i>Başqaları sevindiği gibi sevindi.</i></u></p>
--	---	---

Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle	Türkiye Türkçesinde Karşılığı
<p><u>3.Karşılaştırmalı Bağımlı Birleşik Cümle</u></p>	<p>13. Eñbektı qanşa isteseñ, tabıstı sonşa alasıñ (A Auyezov).</p> <p><i>Ne kadar çalışırsan, o kadar kazanırsın.</i></p> <p><u>Sayı yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.</u> Sayı yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümlede yardımcı cümle temel cümledeki hareketin veya belirtinin sayısını bildirir ve ne kadar? sorusuna cevap oluyor. Yardımcı cümle temel cümleye ne kadar bağlaç kelimesi ile bağlanarak, temel cümledeki o kadar kelimesini açıklıyor. Yardımcı cümle temel cümleden önce kullanılmıştır. Şema ile aşağıdaki gibi gösterebiliriz.</p> <div data-bbox="1050 1167 1369 1312" data-label="Diagram"> </div> <p>Basit cümleye çevirdiğimiz zaman yardımcı cümle olan taraf sıfat-fiil öbeği artı kadar takısıyla basit cümlenin birleşik sayı zarflığı görevini üstlenir.</p> <p><u>Çalıştığın kadar kazanırsın</u></p>

Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle	Türkiye Türkçesinde Karşılığı
<p>14. Kimniñ jerin jerleseñ, soniñ jırın jırlarsıñ.</p> <p><i>Kimin kayığına binersen, onun şarkısını söylersin</i></p> <p>15. Osı quanış quatın arttırı tüskendey, Sırbay ketpenin jıldamıraq silte, nıǵıraq urdı.</p> <p><i>Bu sevinç, kuvvetini çoǵaltmış gibi, Sırbay kazmayı hızla kullanmaya, sağlam vurmaya başladı.</i></p>	<p><u>Nesne yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.</u> Yardımcı cümle önce, temel cümle sonra kullanılmıştır. Yardımcı cümlenin görevi temel cümlenin belirtili nesnesini açıklamadan ibarettir.</p> <div data-bbox="1075 730 1390 875" style="text-align: center;"> </div> <p>Basit cümleye çevirirsek, yardımcı cümle olan taraf basit cümlenin belirtili nesnesi olacaktır.</p> <p><u>Kayığına bindiğinin şarkısını söylersin.</u></p> <p>Basit cümledir. Bir yüklem esasında oluşmuştur.</p>

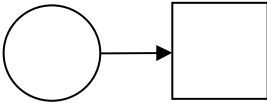
Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle	Türkiye Türkçesinde Karşılığı
<p data-bbox="300 371 534 450"><u>4.Zaman Bağımlı Birleşik Cümle</u></p> <p data-bbox="555 371 991 573">16.Naçalnik sanap turğanda, qazaq tilmaş ta qattı sañqıldap qaytalap aytıp turdı (M. Aueyov).</p> <p data-bbox="555 618 991 763"><i>Başkan sayarken, kazak tercüman yüksek sesle tekrarlıyordu</i></p> <p data-bbox="555 808 991 954">17. Abay üyge kirgende, Äbiş konverttegi bar qağazdı oqip şıqqan edi (M. Aueyov).</p> <p data-bbox="555 999 991 1144"><i>Abay eve girdiğinde, Abiş zarftaki kâğıtları okuyup bitirmişti.</i></p> <p data-bbox="555 1189 991 1335">18. Bazarbay atını basın burğanşa, jaz balalar antalap qarsı barıp ta qaldı (B. Maylin).</p> <p data-bbox="555 1379 991 1525"><i>Bazarbay geriye bakabilmek için atın yönünü çevirene kadar genç çocuklar yanına geldi.</i></p> <p data-bbox="555 1570 991 1715">19. Bazaralı kelgennen soñ, köp keşikpey istiñ tergeui bastalıp ketti (M. Aueyov).</p> <p data-bbox="555 1760 991 1906"><i>Bazaralı geldikten sonra, çok gecikmeden soruşturma işi başlamıştı.</i></p>	<p data-bbox="1013 371 1437 786">İsim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil öbekleri zaman ve şahıs eklerinden birini bile kabul etmediğinden yüklem görevine sahiplenemiyor. Dolayısıyla bu başlık altında verilen örneklerin hepsi fiilimsilerden oluşan birer <u>basit cümlelerdir.</u></p>

Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle	Türkiye Türkçesinde Karşılığı
<p data-bbox="300 315 534 405"><u>5. Sebep Bağımlı Birleşik Cümle.</u></p> <p data-bbox="555 315 991 517">20. Üles jöninde äli oyın aşpağan Abay bolğandıqtan, Täkejan endi bunıñ özinen işindegi niyetin suradı (M. Auyezov).</p> <p data-bbox="555 562 991 763"><i>Pay hakkında henüz fikrini söylemeyen Abay olduğu için, Takejan artık onun kendisinden ne düşündüğünü sordu.</i></p> <p data-bbox="555 808 991 898">21. Ayağın basa almağan soñ, eñbektep esikke keldi.</p> <p data-bbox="555 943 991 1032"><i>Ayağını basamadığı için, emekleyerek kapıya geldi.</i></p> <p data-bbox="555 1077 991 1211">22. O mezgildi uaqtında kele almay, biz biraz keşigip qaldıq (M. Auyezov).</p> <p data-bbox="555 1256 991 1346"><i>O belirlenen vakitte gelemeyip, biz biraz geç kaldık.</i></p> <p data-bbox="555 1391 991 1592">23. Erkejan qattı qayrat körsetip, keşegi Şubarğa bergen jauabınan bugün de aumay turip aldı (M. Auyezov).</p> <p data-bbox="555 1637 991 1839"><i>Erkejan çok cesaret göstererek, dün Şubar'a verdiği cevabından vazgeçmedi.</i></p>	<p data-bbox="1013 315 1437 562">Bu başlık altında verilen örneklerin hepsi filimsilerden oluşan birer <u>basit cümlelerdir</u>. Cümleler filimsilerden yapılmıştır.</p>

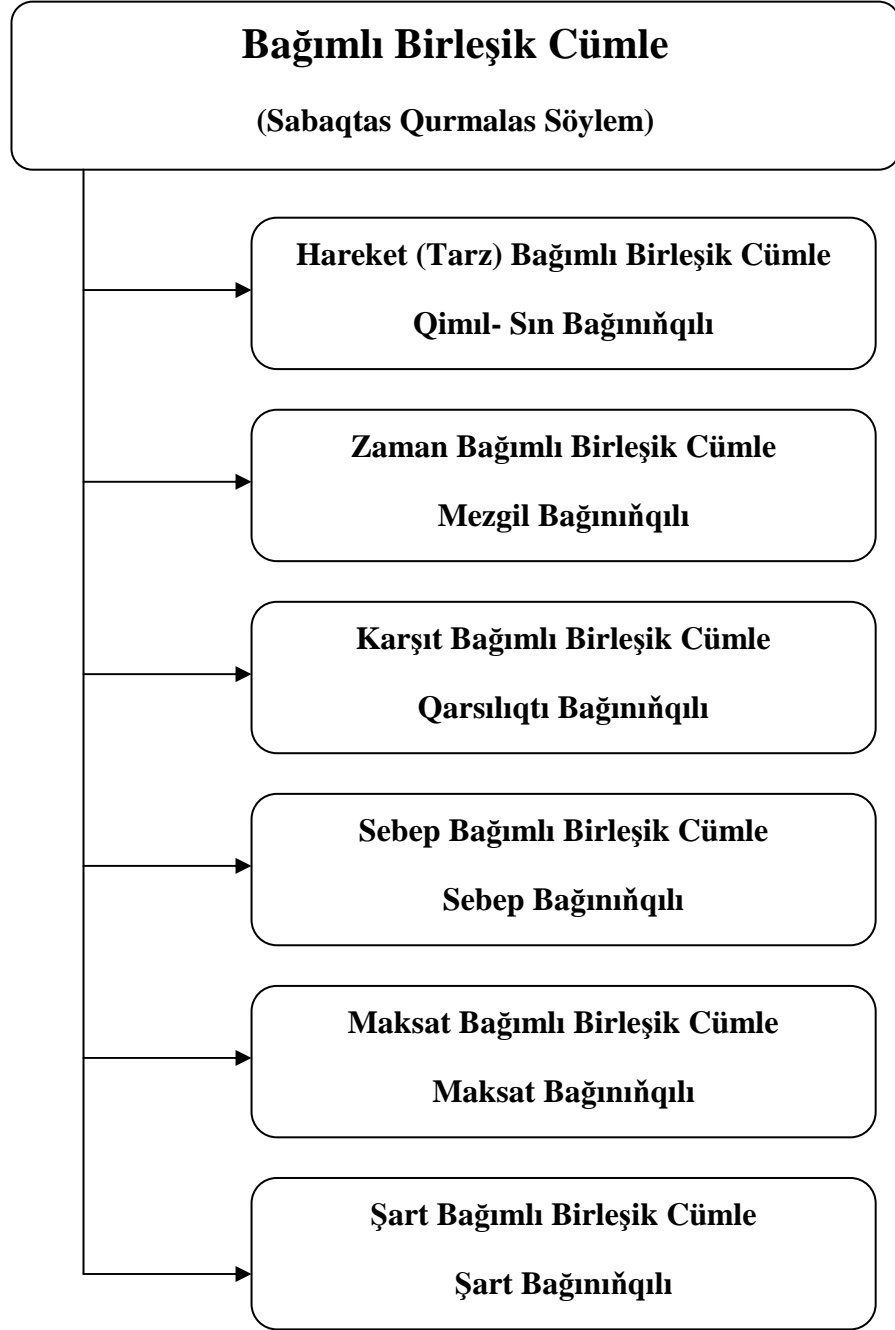
Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle	Türkiye Türkçesinde Karşılığı
<p data-bbox="300 371 534 517"><u>6. Hareket (Tarz)</u> <u>Bağımlı Birleşik</u> <u>Cümle</u></p> <p data-bbox="555 371 991 517">24. Erkejan qattı qayrat körsetip, keşegi Şubarğa bergen jauabınan bugün de aumay turip aldı(M. A).</p> <p data-bbox="555 618 991 763"><i>Erkejan çok cesaret göstererek, dün Şubar'a verdiği cevabından vazgeçmedi.</i></p> <p data-bbox="555 808 991 954">25. Mağaş Kăkitaydı alğa qaray itere tüşip, özi sonıñ artın ala jürdi (M. Auezov).</p> <p data-bbox="555 999 991 1088"><i>Mağaş, Kakitay'ı öne doğru itip, kendisi onun peşinden yürüdü.</i></p> <p data-bbox="555 1133 991 1279">26. Qoñırauları şıldırıp, ülken küymeler troykaları leklegimen keldi.</p> <p data-bbox="555 1323 991 1413"><i>Çingirdakları çalan üç büyük fayton peş peşe geldi.</i></p> <p data-bbox="555 1458 991 1603">27. Biyılğı küz tım jaıandı bolıp, şarualar şopterin de mezigilinde jiip ala almadı.</p> <p data-bbox="555 1648 991 1850"><i>Bu senenin sonbaharı çok yağışlı olduğu için, köylüler samanlarını da zamanında biçemedi.</i></p>	<p data-bbox="1013 371 1437 573">Bu başlık altında da verilen örneklerin hepsi <u>basit cümlelerdir</u>. Fiilimsiler birleşik cümle oluşturamazlar.</p>

Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle	Türkiye Türkçesinde Karşılığı
<p><u>7.Maksat</u> <u>Bağımlı Birleşik</u> <u>Cümle</u></p>	<p>28.Osı äñgimeniñ artınan Ospan jumıs basına barmaqşı bolıp, Äygerim men Erbol erte üyden şıqtı (M. Auyezov).</p> <p><i>Bu konuşmadan sonra Ospan iş yerine gideceği için, Aygerim ve Erbol evden erken çıktılar.</i></p> <p>29.Qıstıñ ızğarı ötpeu uşın, qoñız indi tereñ qazadı (S. Mukanov).</p> <p><i>Kışın sert soğuşundan etkilenmemek için, böcek inini derin kazar.</i></p> <p>30.At tuyağınıñ dübiri estilmesin dep, bular auldıñ ıq jağına qaray burıla jürdi (M. Auyezov).</p> <p><i>At nalının sesi duyulmasın diye, onlar köyün kuytu yerine doğru yürüdüler.</i></p>

Kazak Türkçesinde Bağımlı Birleşik Cümle	Türkiye Türkçesinde Karşılığı
<p><u>8. Eş Zamanlı Bağımlı Birleşik Cümle</u></p>	<p>31.Jaukenniñ köz janarı jasqa tolıp, iyegi eriksiz kemsendeı bastadı.</p> <p><i>Jauken'in gözleri yaşlarla dolup, yüzü buruşmaya başladı.</i></p> <p>32.Äyelderi siyır sauıp, erkekteri öristen kelgen qoyların bölip, qız - kelinşekteri su tasıp jür (B.M.).</p> <p><i>Kadınları inek sağıp, erkekleri ise otlaktan dönen koyunları ayırıp, kızları ve gelinleri su taşıyorlardı.</i></p> <p>33. Üy tigilip jatsa, jük linalıp jatır.</p> <p><i>Bir taraftan çadırlar kuruluyorsa, öte yandan da yorgan yastık toplanıyor.</i></p> <p>34. Bir üyelerde küy tartılıp jatsa, endi bir üyelerde än ayılıp jatır (H. Elebekova).</p> <p><i>Bazı evlerde saz çalınıyorsa, bazı evlerde şarkı söyleniyor.</i></p>
	<p>Basit cümledir. Fiilimsiler ayrı bir yargı bildirmediikleri için birleşik cümle oluşturamazlar.</p> <p><u>Şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümledir.</u> Şart yardımcı cümlesi temel cümleden önce kullanılır ve onun genel anlamı ile alakadar oluyor. Yardımcı cümle temel cümleye -sa/-se şart edatı ve bağımlılık tonlamasıyla bağlanır.</p> <div data-bbox="1070 1659 1390 1805" style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;"> </div>

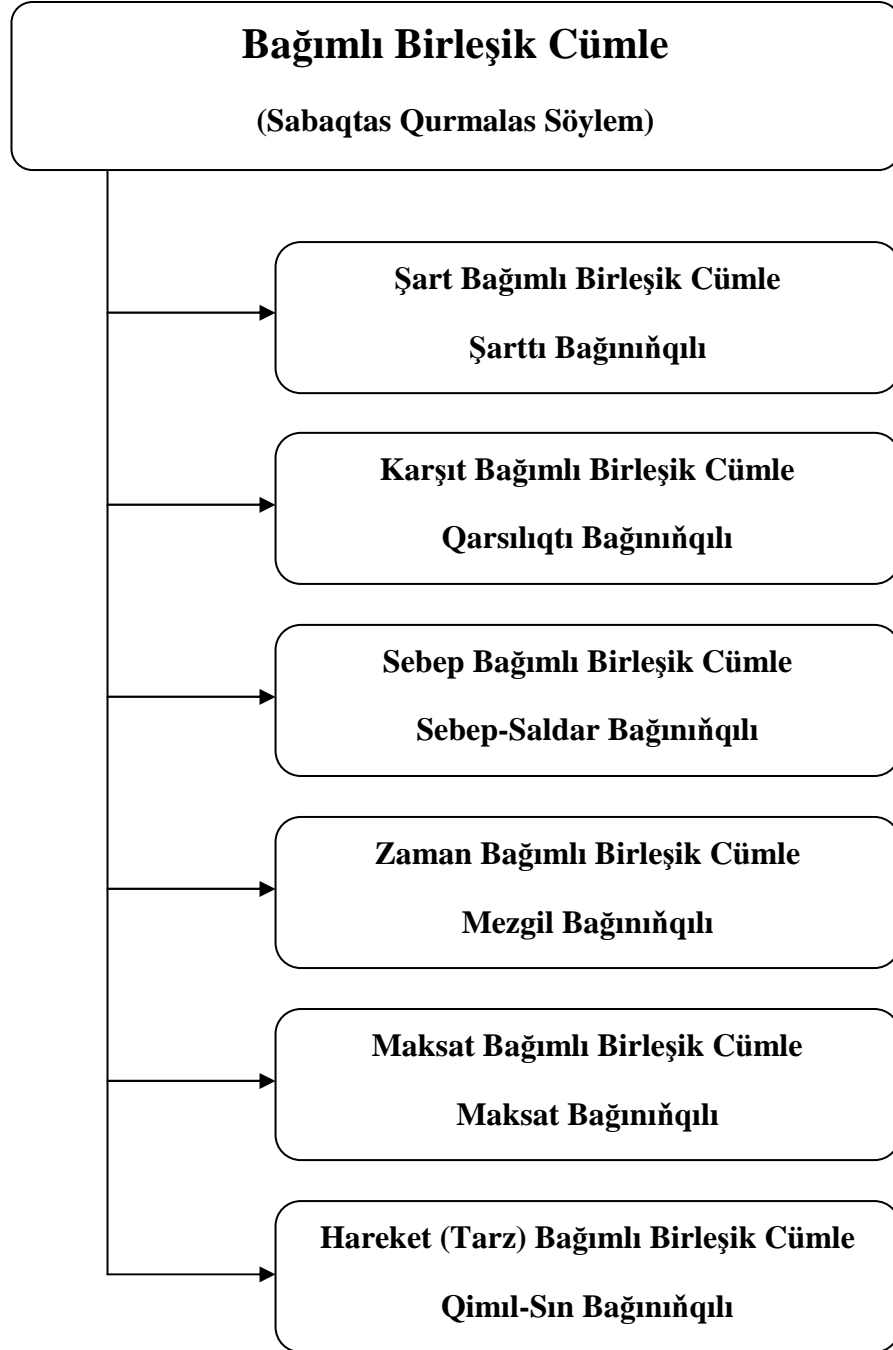
İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf fiillerle kurulan kelime gruplarını bünyesinde bulunduran cümleler, Kazak Türkçesinde birleşik cümle olarak kabul edilmektedir. Aynı görüş Türkiye Türkçesinde bazı dilcelerde de görülmektedir. Bizce, bu fiilimsiler cümle içerisinde zaman ve şahıs eklerinden birini bile kabul etmediğinden yüklem görevine sahiplenemiyor. Neticede yapısında bu kelime grupları bulunduran cümleler, ayrı bir yargı bildirmediikleri için birleşik cümle oluşturamazlar (Mehmedoğlu, “Türk Dilinde Çirşik Cümle Meselesi ”, “3. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı-1996”, Ankara 1999, s.745-752).

Şekil 2: Kzk. T. Manasına Göre Bağlı Birleşik Cümle (Sabaqtas Qurmalas Söylemniñ Mağınalıq Türleri)

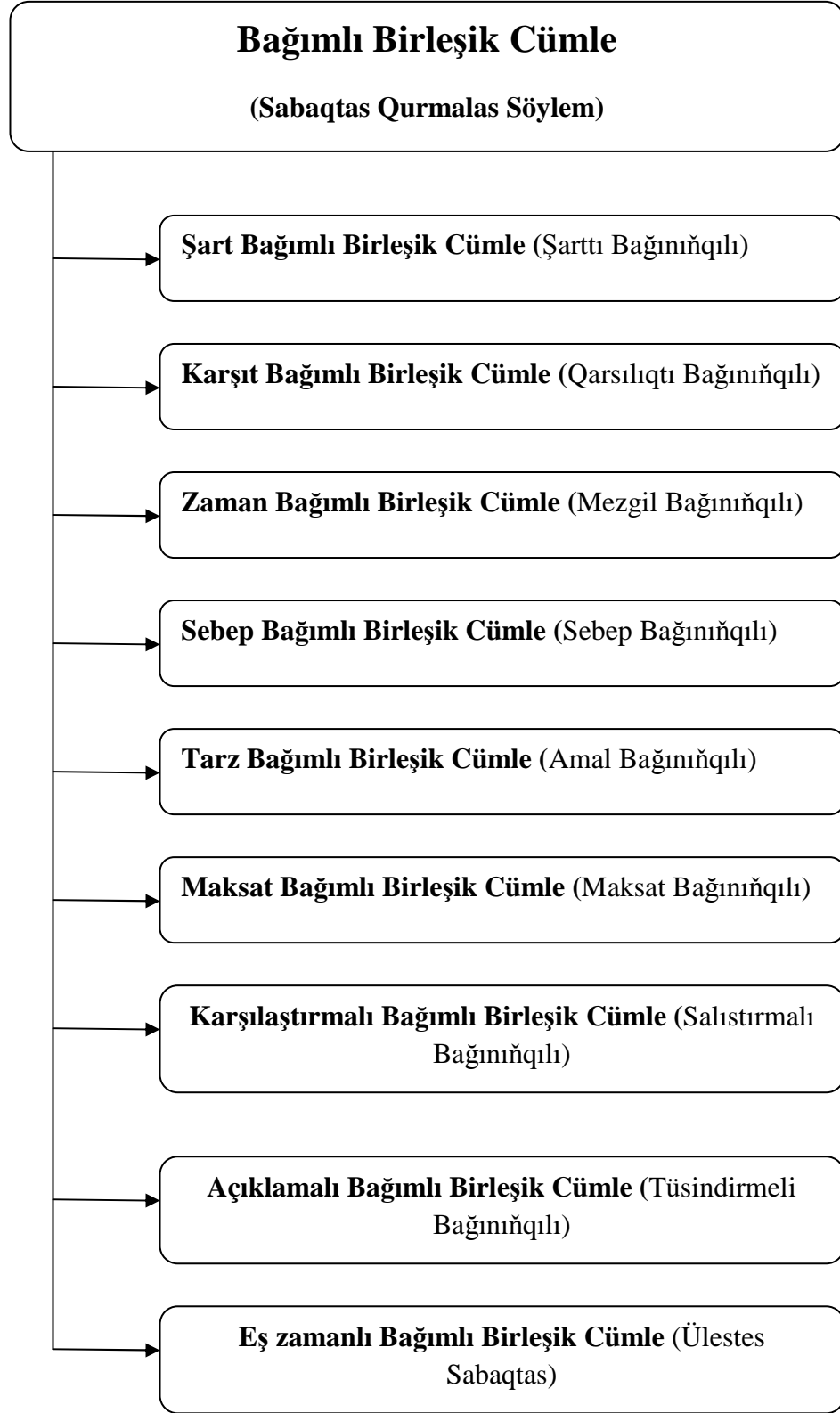
Kaynak: S. Qazıbayev, "Qurmalas Söylemder Kestesi" (1993:36)

Şekil 3: Kzk.T. Bağımlı Birleşik Cümle (Sabaqtas Qurmalas Söylem)

Kaynak: Ş.K.Bekturov, "Qazaq Tili" (2006:232)

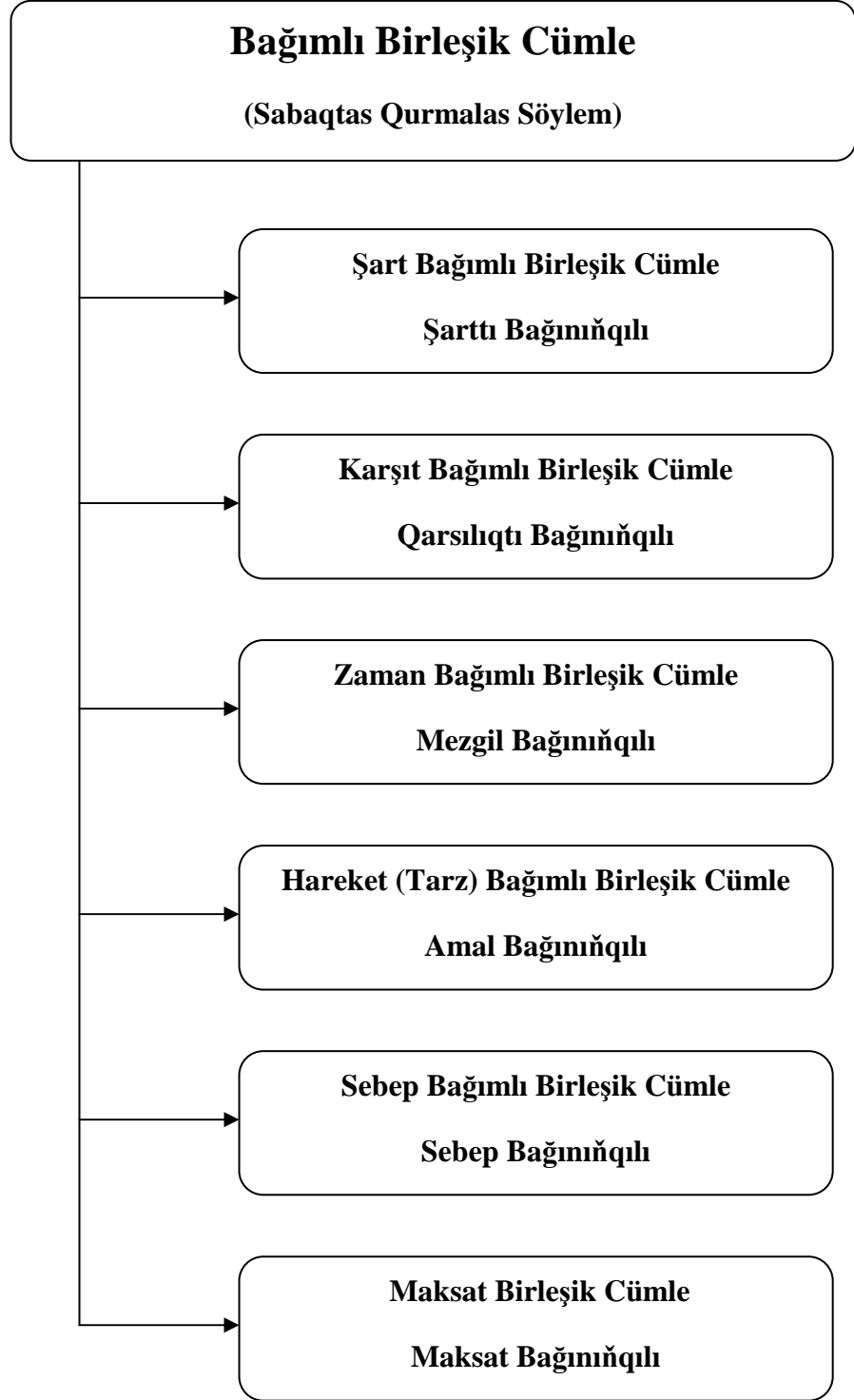
Şekil 4: Kzk.T. Bağımlı Birleşik Cümle (Sabaqtas Qurmalas Söylem)

Kaynak: K.Esenov, “Qurmalas Söylem Sintaksisi” (1995:75)

Şekil 5: Kzk.T. Bağımlı Birleşik Cümle (Sabaqtas Qurmalas Söylem)

Kaynak: A.N. Nurmahanova, "Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası" (1971:217)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Kıpçak Türkçesinin içinde yer alan Kazak Türkçesi ile Oğuz Türkçesinin bir kolu olan Türkiye Türkçesinin birleşik cümle kavramı, sınıflandırılması ve kuruluşu bakımından kıyaslama yapılarak incelenmiştir. Bu çalışmamızın neticesinde elde ettiğimiz sonuçlar şunlardır.

1. Türkiye Türkçesinde birleşik cümle konusunda şimdiye kadar bu konu üzerinde terim birliği sağlanmamıştır. Bilim insanlarının bu konudaki fikirleri birbirinden farklıdır. Şöyle ki, Türkiye Türkçesinde cümleler yapılarına göre iki, üç, dört, beş yere bölünerek aşağıdaki gibi adlandırılmış:

I. İki yere bölenler:

1. Basit cümle, 2. Birleşik cümle (Prof.Dr. M.Ergin, M.Kaya Bilgegil, T.Banguoğlu, Prof.Dr.A.Topaloğlu, Prof.Dr.Z.Korkmaz vb.)

II. Üç yere bölenler:

a) 1. Yalın cümle, 2. Bağımsız önermelerden birleşmiş cümle, 3. Bileşik cümle (T.N. Gencan)

b) 1. Basit cümle, 2. Bileşik cümle, 3. Şart bileşik cümle (H. Ediskun)

c) 1. Yalın cümle (basit cümle), 2. Birleşik cümle, 3. Sıralı cümle (Prof.Dr. Hamza Zülfikar)

III. Dört yere bölenler:

a) 1. Basit cümle, 2. Birleşik cümle, 3. Bağlı cümle, 4. Sıralı cümle (Prof.Dr. Leyla Karahan)

b) 1. Basit cümle, 2. Sıralı cümle, 3. Bağlı cümle, 4. Birleşik cümle (Prof.Dr. Kemal Yavuz, Prof.Dr. Kazım Yetiş, Prof.Dr. Necat Birinci)

c) 1. Yalın cümle, 2. Bileşik cümle, 3. Sıralı cümle, 4. Girişik cümle (M.Hengirmen)

IV. Beş yere bölenler:

1. Basit cümle, 2. Birleşik cümle, 3. Sıralı cümle, 4. Bağlı cümle, 5. Kesik cümle (eskiltili) cümle (Prof.Dr. Mustafa Özkan, Dr.Osman Esin, Dr. Hatice Tören)

Kazak Türkçesinde ise diltiller cümleyi basit ve birleşik olarak ikiye bölmektedirler.

Bize göre, cümleler yapı bakımından basit ve birleşik olarak ikiye ayrılır. Bir yüklem esasından oluşan cümleye basit cümle denir. İki veya daha fazla basit cümleden oluşan ve bir tonlama ile ifade olunan cümlelere birleşik cümle denir.

2. Birleşik cümle bağımsız birleşik cümle ve bağımlı birleşik cümle olarak ikiye bölünür. Türkiye Türkçesinde bilim insanları bağımlı birleşik cümleyi başka isimler altında incelemiştir. Örneğin, temel ve yardımcı cümlelerin “ki” açıklayıcı bağlacı ve bağımlılık tonlamasıyla bağlanan bağımlı birleşik cümleler çeşitli adlarla sunulmaktadır. “ki’li birleşik cümle”, “ki’li ilinti cümlesi”, “ki’li bağlı cümleler” (Alaeddin Mehmedoğlu, “Türkiye Türkçesinde Bazı Gramer Terim ve Anlayışlar Üzerine ”, Dil Kurumu Yay., Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 2002/II, Ankara, 2006, s. 105-127).

Kazak Türkçesi gramerinde diltiller arasında bağımsız ve bağımlı birleşik cümle türleri konusunda anlatılacak kadar farklı görüşler yoktur. Fakat bazı Türk diltilleri Kazak Türkçesinin birleşik cümle ve onun türlerini incelediğinde yanlış ve çeşitli terimlerle adlandırılmış.

Türkiye Türkçesinde bazı gramer terim ve anlayışlarının bilimsel açıdan yeniden araştırılmasına ve bu konu üzerinde gramer terim birliği sağlanmasına ihtiyaç olduğunu düşünüyoruz.

3. Türkiye Türkçesinde bağımlı birleşik cümleler yeterince incelenmediğinden, temel ve yardımcı cümlelerin sınırları belirlenmediği ve birbirine nasıl bağlandığı araştırılmadığından, bazı gramer terim ve anlayışları değişik adlarla takdim edilmektedir. Örneğin gramer kitaplarda temel cümleyi şu şekilde isimler vermişlerdir:

Ana cümle, esas, temel (Prof.Dr. Z. Korkmaz), asıl cümlecik (Prof.Dr. M. Karaörs), asıl cümle (Prof.Dr. K. Yavuz ve diğerleri), temel cümle (R. Keskin), temel önerme (T.N.

Gencan), başcümle (Prof.Dr. T. Banguoğlu), temel yargı (R.Şimşek), temel cümlecik (H. Ediskun) v.b

Yardımcı cümleyi ise: Yantümce (Hatipoğlu), yan cümlecik (Prof.Dr. K. Bilgegil), yan önerme (T.N. Gencan), yan yargı (R. Şimşek), yan cümle (T. Demir), yardımcı cümle, yan cümle, iç cümle (Prof.Dr. Z. Korkmaz), ikincilcümle, dışcümle, içcümle, altcümle, yancümle (Prof.Dr. T. Banguoğlu), yan cümlecik veya bağımlı cümlecik (H. Ediskun) şeklinde adlandırılmaktadır.

Kazak Türkçesi gramerinde bilim insanları bağımlı birleşik cümlenin kısımlarını temel ve yardımcı cümle olarak adlandırmaktadırlar.

Bize göre, bağımlı birleşik cümledeki bağımsız tarafı *temel cümledir*. Temel cümleden bağımlı olan ve onu izah eden bağımlı tarafı *yardımcı cümledir*.

4. İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf fiillerle kurulan kelime gruplarını bünyesinde bulunduran cümleler, Kazak Türkçesinde birleşik cümle olarak kabul edilmektedir. Aynı görüş Türkiye Türkçesinde bazı dilcilerde de görülmektedir.

Bizce, bu fiilimsiler cümle içerisinde zaman ve şahıs eklerinden birini bile kabul etmediğinden yüklem görevine sahiplenemiyor. Neticede yapısında bu kelime grupları bulunduran cümleler, ayrı bir yargı bildirmediikleri için birleşik cümle oluşturamazlar (Mehmedoğlu, “Türk Dilinde Çirişik Cümle Meselesi ”, “3. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı-1996”, Ankara 1999, s.745-752).

Türk dünyasının “dilde birlik”, düşüncesini dile getiren Gaspıralı İsmail Beyin ülküsünün gerçekleştirilmesi ve “Ortak Türkçe” için dilbilgisi terimleri, kelime grupları ve cümlelerin adlandırılması, sınıflandırılması ile cümle tahlil metodlarında birlik ve beraberlik olmalıdır.

KAYNAKLAR

- ATABAY, Neşe, Sevgi Özel, Ayfer Çam (2003), *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Papatya Yayınları, İstanbul, s. 93-118
- BALAQAYEV, M., Qordabayev T. (1971), *Qazirgi Qazaq Tili, Sintaksis*, Almatı, 267-284 bet
- BANGUOĞLU, Tahsin (1998), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu, Ankara, s. 546
- BEKTUROV, Ş. K. (2006), *Qazaq Tili, Leksika. Fonetika, Morfologiya. Sintaksis*, Almatı, “Atamura”, 220 bet
- BİLGEGİL, M. Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah Yay., Şubat, İstanbul,
- BİRAY, Nergis (2003) “Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:13
- BOZKURT, F. (2000), *Türkiye Türkçesi*, Hatiboğlu Yay., Ankara, s. 206
- BURAN, Ahmet (2001), *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ, Ankara, s.193
- DELİCE, H. İbrahim (2003), *Türkçe Sözdizimi*, 2. Baskı, Kitabevi, İstanbul, s. 142
- DEMİR, Tufan (2004), *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Yay., Ankara, s. 239
- DENY, Jean (1943), *Türk Dili Grameri*, İstanbul, s. 744–820
- EDİSKUN, Haydar (2003), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 381
- EKER, Süer (2002), *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yay., Ankara, s. 480
- ERGİN, Muharrem (1999), *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Basım Yayın Tanıtım, İstanbul, s. 404
- ESENOV, Q. (1995), *Qurmalas Söylem Sintaksisi*, Almatı, “Bilim”, s. 50
- GENCAN, T.N. (2001), *Dilbilgisi*, Ayraç Yay., Ankara, s. 153
- GÜLENSOY, Tuncer (2000), *Türkçe El Kitabı*, Akçağ, Ankara, s.11
- HATİPOĞLU, Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, TDK Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi
- HENGİRMEN, Mehmet (2002), *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yay., Ankara, s. 354
- KARAHAN, Leyla (1999), *Türkçe Sözdizimi – Cümle Tahlilleri*, Akçağ Yay., Ankara, s. 61
- KARAÖRS, Metin (1993), *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri

- KARAÖRS, Metin, (2005), *Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi*, Akçağ, Ankara, s.162
- KESKİN, Raşit, (2003), *Türkçe Dil Bilgisi - Kelime ve Cümle Tahlilleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, s. 217
- KOÇ, K., Bayniyazov A., Başkapan V. (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara
- KOÇ, K., Doğan O. (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi, Ankara, s. 344
- KORKMAZ, Z., (2003), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, s. 46
- MEHMEDOĞLU, Alaeddin (2001), *Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi*, Aşiyen Yay., Adapazarı, s.116
- MEHMEDOĞLU, Alaeddin (2005), *Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümle Üzerine*, “Sakarya Üniversitesi”, Sakarya, s.8
- MEHMEDOĞLU, Alaeddin (2006), *Türkiye Türkçesinde Cümle Öğelerine Yeni bir Bakış*, Değişim, Sakarya
- MEHMEDOĞLU, Alaeddin (1996), “Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi”, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, TDK Yay., Ankara, s. 745-768
- MEHMEDOĞLU, Alaeddin (2004), “Bir Daha Birleşik Cümle Üzerine”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Derg.*, Sayı:4, Temmuz, İstanbul
- MEHMEDOĞLU, Alaeddin, (2006), “Türkiye Türkçesinde Bazı Gramer Terim ve Anlayışlar Üzerine”, Dil Kurumu Yay., *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Belleten 2002/II, Ankara, s. 105-127
- NURMAHANOVA, A.N. (1971), *Türki Tilderinin Salıstırmalı Grammatikası*, Mektep Baspası, Almatı, s.212
- Türkçe Sözlük*, (2005), Türk Dili Kurumu, Ankara
- Qazaq Tilinin Grammatikası, II, Sintaksis*, (1967), Gılım, Almatı, s.192
- QAZIBAYEV, S. (1993), *Qurmalar Söylem Kestesi*, Rauan, Almatı, s. 36
- YAVUZ, Kemal, Kazım Yetiş, Necat Birinci, (2001), *Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri*, Bayrak Basım Yayım, İstanbul, s. 155

ÖZGEÇMİŞ

Akmaral Kulmaganbetova, 1982 yılında Kazakistan Cumhuriyeti, Kızılorda şehrinde dünyaya geldi. 1989 yılında Kızılorda Aliya Moldagulova adındaki okula girdi ve 2000 yılında aynı okulu tamamladı. 2000 yılı Dede Korkut Kızılorda Devlet Üniversitesi, Filoloji fakültesi, Doğu Diller bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı bilim dalını kazandı. 2005 yılında aynı bölümden mezun oldu. 2006 yılı Şubatta Türkiye/ Sakarya Üniversitesi, Türk Dili Anabilim dalı, Yeni Türk Dili bilim dalında yüksek lisans yapma hakkını kazandı. Halen bu bölümde yüksek lisans eğitimini devam ettirmektedir.